

ANLAM BİLİMİ

MTÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi • Cilt 3 / Sayı 1 / 2023

ANLAMBİLİM MTÜ SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER DERGİSİ
ANLAMBİLİM MTU JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES

Cilt 3, Sayı 1, Yıl 2023
Volume 3, Issue 1, Year 2023

ISSN: 2792-0291

Sahibi / Owner

Malatya Turgut Özal Üniversitesi adına **Rektör Prof. Dr. Recep BENTLİ**

Genel Editör/ General Editor

Doç. Dr. Vedat YILMAZ

Editör Yardımcısı/ Assistant Editor

Dr.Öğr.Üyesi Habibe POLAT

Editör Yardımcısı/ Assistant Editor

Dr.Öğr.Üyesi Aşlı TUNCA

İletişim / Contact:

Anlambilim MTÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi

Editörlüğü E-mail: vedat.yilmaz@ozal.edu.tr

Web: <https://dergipark.org.tr/en/pub/anlambilim>

Yayıncı / Publisher

Malatya Turgut Özal Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi

Genel Editör / General Editors

Assoc. Prof. Dr. Vedat YILMAZ

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. Oğuzhan GÖKTOLGA** : Uluslararası Yayın Kurulu Üyesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Süleyman Serdar KARACA : Uluslararası Yayın Kurulu Üyesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ŞİT : Uluslararası Yayın Kurulu Üyesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Vedat YILMAZ : Uluslararası Yayın Kurulu Üyesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA : Uluslararası Yayın Kurulu Üyesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Özge KORKMAZ : Uluslararası Yayın Kurulu Üyesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ERSOY YILDIRIM : Uluslararası Yayın Kurulu Üyesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Serkan METİN : Uluslararası Yayın Kurulu Üyesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre KARAKAŞ : Uluslararası Yayın Kurulu Üyesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Eric James STRAUSS : Uluslararası Yayın Kurulu Üyesi (ABD)
Prof. Dr. Jan A. WENDT : Uluslararası Yayın Kurulu Üyesi (POLONYA)
Prof. Dr. Snezana M. SERBULA : Uluslararası Yayın Kurulu Üyesi (SİRBİSTAN)
Prof. Dr. Mohamed BELKHİRA : Uluslararası Yayın Kurulu Üyesi (CEZAYİR)
Prof. Dr. Murtaza HASANOĞLU : Uluslararası Yayın Kurulu Üyesi (AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Liudmyla RADOVETSKA : Uluslararası Yayın Kurulu Üyesi (UKRAYNA)
- Dr. Öğr. Üyesi Habibe POLAT** : ÜYE / İndeks Başvuru ve Değerlendirme Sorumlusu
Dr. Öğr. Üyesi Habibe POLAT : Member / Index Application and Evaluation Officer
Dr. Öğr. Üyesi Aslı TUNCA : ÜYE / İngilizce Çeviri Ön/Son Kontrol Sorumlusu
Asst. Prof. Dr. Aslı TUNCA : Member / English Translation Pre-Control Officer
Arş. Gör. Yavuz Selim ABAT : ÜYE / İngilizce Çeviri Ön Kontrol Sorumlusu
Research Asst. Yavuz Selim ABAT : Member / English Translation Pre-Control Officer
Arş. Gör. Tuba ÖZDOĞAN : ÜYE / İndeks Başvuru ve Değerlendirme Sorumlusu
Research Asst. Tuba ÖZDOĞAN : Member / Index Application and Evaluation Officer
Eyüp ÖNLER : ÜYE / İletişim Sorumlusu
Eyüp ÖNLER : Member / Comunication Officer

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. A. Menaf TURAN** : Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Abdullah ÇELİK : Harran Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ahmet YATKIN : İnönü Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Andrzej RYKALA : Lodz University, (POLONYA)

Prof. Dr. Bekir PARLAK	: Uludağ Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Bouaicha BOUGHOUFALA	: Lodz University (POLONYA)
Prof. Dr. Doğan Nadi LEBLEBİCİ	: (Hacettepe Üniversitesi, TÜRKİYE)
Prof. Dr. Emin ATASOY	: Bursa Uludağ Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Eric James STRAUSS	: Michigan State University (ABD)
Prof. Dr. Ferit İZCİ	: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Gökhan TUNCEL	: Türkiye İnsan Hakları Eşitlik Kurumu (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hamza ATEŞ	: İstanbul Medeniyet Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hüsamettin İNAÇ	: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hüseyin ALTAY	: İnönü Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Igor JELEN	: Trieste University (İTALYA)
Prof. Dr. Jan A. WENDT	: Gdansk University (POLONYA)
Prof. Dr. Mohamed BELKHIRA	: Hassiba Benbouali University (CEZAYİR)
Prof. Dr. Selahaddin BAKAN	: İnönü Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Selma KARATEPE	: İstanbul Gelişim Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Süleyman Serdar KARACA	: Malatya Turgut Özal Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Şafak KAYPAK	: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Valentina KHRAPKINA	: National University of Kyiv (UKRAYNA))
Prof. Dr. Veysel EREN	: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Yakup BULUT	: Gaziantep Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Zharas Galimzhanovich BERDENOV	: Eurasian National University, (KAZAKİSTAN)
Prof. Dr. Zouhour EL-ABIAD	: Lebanese University (LÜBNAN)
Doç. Dr. Abdullah AYDIN	: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Abdullah OĞRAK	: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Ahmet TUNÇ	: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Aziz BELLİ	: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Berat AKINCI	: Adana Alparslan Türkeş Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Dinmukhamed KELESBAYEV	: Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi (KAZAKİSTAN)
Doç. Dr. Elena GALAY	: Belarusian State University (BELARUS)
Doç. Dr. Faiq ELEKBERLİ	: Gence Devlet Üniversitesi (AZERBAYCAN)
Doç. Dr. Ganizhamal Imankyzy KUSHENOVA	: Eurasian National University (KAZAKİSTAN)
Doç. Dr. Hakan ÖZDEMİR	: İnönü Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Liudmyla RADOVETSKA	: National Academy of Security Service of Ukraine (UKRAYNA)
Doç. Dr. Murat SEZİK	: Necmettin Erbakan Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Murtaza HASANOĞLU	: Azerbaycan Devlet İdarecilik Akademisi (AZERBAYCAN)
Doç. Dr. Osman AĞIR	: İnönü Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Veysel ERAT	: Bitlis Eren Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Yahya DEMİRKAN OĞLU	: Bitlis Eren Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Yıldız ATMACA	: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi (TÜRKİYE)

SAYI HAKEM KURULU / REWIEVER BOARD

Prof. Dr. Güven Necati BÜYÜKBAYKAL	:	İstanbul Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Abdullah AYDIN	:	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Abdullah OĞRAK	:	Bursa Teknik Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Ahmet ŞİT	:	Malatya Turgut Özal Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Aziz BELLİ	:	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Doç. Dr. Berat AKINCI	:	Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Emine ÇELİKSOY	:	Çankırı Karatekin Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Erkan AFŞAR	:	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Faruk TEMEL	:	Erciyes Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. İsmail DURSUNOĞLU	:	Bayburt Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Doç. Dr. Kürşat EFE	:	Amasya Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Meltem GÜZEL	:	İstanbul Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Müslüme AKYÜZ	:	Malatya Turgut Özal Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah EROL	:	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Bahtiyar BAŞI	:	İnönü Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Burçin TUTÇU	:	Akdeniz Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Metin KETBOĞA	:	Malatya Turgut Özal Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Selçuk KAYHAN	:	Malatya Turgut Özal Üniversitesi (TÜRKİYE)
Öğr. Gör. Dr. Hasan TALAS	:	Akdeniz Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Burhan ÇAPAN	:	Devlet Hava Meydanları İşletmeciliği (TÜRKİYE)

DİZİNLER – VERİ TABANLARI / INDEXES - DATABASES

Anlambilim MTÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi 6 adet ulusal ve uluslararası dizin / veri tabanı tarafından indekslenmektedir.

Taradığımız dizinler / veri tabanları:

Anlambilim MTU Journal of Social Sciences and Humanities is indexed by 6 national and international indexes / databases. Indexes / databases which we scanned:

Index Copernicus, ResearchBib, ESJI (Eurasian Scientific Journal Index), İdealonline, DRJI, Google Scholar

ANLAMBİLİM MTÜ SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER DERGİSİ

ANLAMBİLİM MTU JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES

Yıl / Year: 2023 - Cilt / Volume: 3 - Sayı / Issue: 1

ISSN: 2792-0291

Anlambilim MTÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, Sosyal ve Beşeri Bilimler ile ilgili ulusal ve uluslararası nitelikteki teorik ve uygulamalı bilimsel/özgün makaleleri yayınlayan multidisipliner ve hakemli bir dergidir. Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir. Sınırsız açık erişimli olan dergi, yılda iki sayı (Haziran - Aralık) olarak yayınlanmaktadır. Makalelerin başvuru aşamasından yayın aşamasına kadar olan tüm süreçleri Dergi Park sistemi üzerinden gerçekleştirilmektedir. Yazarlardan çalışmalarının yayınlanması için herhangi bir ücret talep edilmemektedir. Ayrıca yazarlara ve hakemlere de herhangi bir ücret ödemesi yapılmamaktadır. Değerlendirme sürecinde "çift kör hakem" uygulamasından yararlanılmaktadır.

Dergimize gönderilen makalelerin daha önce hiçbir fiziksel ve elektronik ortamda yayınlanmamış olması gerekmektedir. Aynı anda birden fazla dergiye gönderilen bir yayının tespit edilmesi halinde ilgili yazara/yazarlara ait tüm makale değerlendirmeleri iptal edilerek süreç sonlandırılacaktır. Bu nedenle başka bir bilimsel/aktüel dergiye gönderilen ve sonuçlandırılmayan çalışmaların sisteme yüklenmemesi önemle rica edilir. Yazarların ortaya koymuş oldukları veri, bilgi, belge, ifade ve değerlendirmeler kendi sorumluluklarındadır. Bu nedenle ortaya çıkabilecek olumsuzluklardan dolayı yayın, hakem, bilim ve değerlendirme kurulu ile diğer çalışanlarımızın sorumlu tutulamaz. Her yazarın makalelerini sisteme yüklemekle birlikte tüm bilimsel, hukuki ve etik kuralları bildiğini ve bu kurallara uygun bir şekilde yayını oluşturduğunu beyan ve taahhüt ettiği kabul edilmektedir. Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir, yayınlayan kurulu ve dergiyi bağlamaz.

Anlambilim MTU Journal of Social Sciences and Humanities is a multidisciplinary and peer-reviewed journal that publishes national and international theoretical and applied scientific/original articles on Social and Human Sciences. The publication languages of the journal are Turkish and English. The journal, which is unlimited open access, is published twice a year (June - December). All processes of the articles from the application stage to the publication stage are carried out through the Dergi Park system. No fee is charged from the authors for the publication of their work. In addition, no fees are paid to authors and referees. In the evaluation process, the "double-blind referee" application is used. The articles submitted to our journal are supposed not to have been published in any physical or electronic environment before. In the event that it is identified that a publication has been sent to more than one journal at the same time, all article evaluations of the relevant author/authors will be cancelled, and the process will be terminated. For this reason, it is strongly recommended that the works, which have been sent to any other scientific/actual journal and not been completed, should not be loaded into the system. The data, information, documents, statements, and evaluations that authors present are at their own responsibility. The publication, referee, science and evaluation committee and other employees can not be held responsible for any inconvenience this may cause. It is accepted that along with the loading their articles to the system, all the authors know all legal and ethical rules and declares and undertakes that they have generated their publications in accordance with these rules. Any views expressed in this publication are the views of the authors and are not the views of Anlambilim MTU Journal of Social Sciences and Humanities.

YAYIN ETİĞİ / PUBLICATION ETHICS :

- Anlambilim MTÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, COPE'nin (Yayın Etiği Komitesi) temel ilkelerini takip eder. Dergi, intihalin bütün çeşitlerine ve telif haklarının ihlaline karşıdır. Yazarlar, Yayın Etik Kuralları Komitesi (Committee on Publication Ethics (COPE)) tarafından belirlenen yayın etiğine ilişkin yüksek standartlara uymalıdır.
- Verilerde sahtecilik yapma veya veri uydurma, yazarlara ait olan eserlere uygun atıflar yapılmaksızın çoğaltılması da dahil olmak üzere intihal ve eserin kötüye kullanılması kabul edilemez uygulamalardır. Herhangi bir etik usulsüzlük vakası çok ciddi şekilde muamele görmekte olup COPE kurallarına uygun olarak ele alınacaktır.

- Makale metninde listelenen tüm yazarlar, deneysel tasarıma ve uygulanmasına ya da verilerin analizi ve yorumlanmasına önemli katkıda bulunmuş olmalıdır. Yazarların tümü, makale metninin taslağında ve gözden geçirme safhalarından herhangi birinde yer almış olmalı ve nihai versiyonu okumuş ve onaylamış olmalıdır. Makale metninin yazılmasına büyük katkıda bulunan herkes yazar olarak listelenmelidir (örn. "birinin yerine yazma" Dergi tarafından yasaklanmıştır). Çalışmanın oluşturulmasında içeriğe entelektüel açıdan katkı sağlamayan kişiler, yazar olarak belirtilmemelidir.
- Yazar(lar)dan değerlendirme süreçleri çerçevesinde makalelerine ilişkin ham veri talep edilebilir, böyle bir durumda yazar(lar) beklenen veri ve bilgileri yayın kurulu ve bilim kuruluna sunmaya hazır olmalıdır.
- Makale metnini dergiye göndermeniz onun orijinal bir makale ve yayınlanmamış bir eser olduğu ve başka herhangi bir yerde incelenmemekte olduğu anlamına gelmektedir.
- Yazarın kendi eserinin çoğaltılması da dahil olmak üzere uygun bir atıf yapılmadan kısmen veya tamamen yapılan intihal, dergi tarafından tolere edilmez. Dergiye sunulan makale metinleri, özgünlük açısından intihal karşılığı yazılım kullanılarak kontrol edilmektedir.
- Makalelerini Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi'ne gönderen tüm yazarların referans verme etik standartlarına uyması beklenir. Makalede kullanılan kaynaklara uygun olarak referansların verilmesi yazar (lar)ın yükümlülüğündedir.
- Anlambilim MTÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi intihal değerlendirmesi & benzerlik oranı tespitinde Turnitin programı kullanılmaktadır. Çalışma yayımlandıktan sonra intihal tespit edilmesi durumunda " Anlambilim MTÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi" makaleyi geri çekme hakkını saklı tutar.
- Yazar(lar)ın yayınlanmış, erken görünüm veya değerlendirme aşamasındaki çalışmasıyla ilgili bir yanlış ya da hatayı fark etmesi durumunda, dergi editörünü veya yayıncıyı bilgilendirme, düzeltme veya geri çekme işlemlerinde editörle işbirliği yapma yükümlülüğü bulunmaktadır.
- Tüm çalışmaların Körleme Hakemlik ile değerlendirilmesi yayın kalitesini doğrudan etkilemektedir. Bu süreç yayının nesnel ve bağımsız değerlendirilmesi ile güven sağlar. Anlambilim MTÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, değerlendirme süreci çift taraflı kör hakemlik ilkesiyle yürütülür. Hakemler yazarlar ile doğrudan iletişime geçemez, değerlendirme ve yorumlar dergi yönetim sistemi (dergipark) aracılığıyla iletilir. Bu süreçte değerlendirme formları ve tam metinler üzerindeki hakem yorumları editör aracılığıyla yazar(lar)a iletilir.
- Anlambilim MTÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi'nde uygulanan yayın süreçleri, bilginin tarafsız ve saygın bir şekilde gelişimine ve dağıtımına temel teşkil etmektedir. Dergi sahibi, yayıncı ve diğer hiçbir politik ve ticari unsur, editörlerin bağımsız karar almalarını etkilemez.
- Anlambilim MTU Journal of Social Sciences and Humanities follows the main principles of COPE (Committee on Publication Ethics). Journal is against all forms of plagiarism or unethical act of copyright. Authors should observe high standards with respect to publication ethics as set out by the Committee on Publication Ethics (COPE).
- Falsification or fabrication of data, plagiarism, including duplicate publication of the authors' own work without proper citation, and misappropriation of the work are all unacceptable practices. Any cases of ethical misconduct are treated very seriously and will be dealt with in accordance with the COPE guidelines.
- All authors listed on the manuscript should have contributed significantly to the experimental design, its implementation, or analysis and interpretation of the data. All authors should have been involved in the writing of the manuscript at draft and any revision stages, and have read and approved the final version. Anyone who made major contributions to the writing of the manuscript should be listed as an author (e.g. "ghost writing" is prohibited by the Journal). Persons who do not make intellectual contributions to the content in the creation of the article should not be mentioned as author(s).
- The raw data of the articles in the framework of the evaluation process can be requested from the author(s). In such a case, the authors should be prepared to submit the expected data and information to the editorial board and the scientific committee.
- By submitting your manuscript to the journal it is understood that this it is an original manuscript and is unpublished work and is not under consideration elsewhere. Plagiarism, including duplicate publication of the author's own work, in whole or in part without proper citation is not tolerated by the journal. Manuscripts submitted to the journal is checked for originality using anti-plagiarism software.
- All authors who submit their manuscripts to the Anlambilim MTU Journal of Social Sciences and Humanities are expected to comply with the ethical standards of reference. It is the responsibility of the author (s) to give references in accordance with the sources used in the article.
- Anlambilim MTU Journal of Social Sciences and Humanities uses Turnitin software to calculate the ratio of originality. If the plagiarism is detected after publication, " Anlambilim MTU Journal of Social Sciences and Humanities " reserves the right to retract the article.
- If the author(s) perceive a mistake or error in the published, early-view or evaluation processes, they have an obligation to cooperate with the editor in informing, correcting or withdrawing.
- Blind peer-review is the principal mechanism by which the quality of research is judged. This evaluation directly affects the quality of the publication. This process provides trust with objective and independent evaluation of the publication. Anlambilim MTU Journal of Social Sciences and Humanities, evaluation process is carried out with the principle of double blind peer-review. Referees cannot communicate directly with the authors, reviews and comments are transmitted through the journal management system (dergipark).
- The publication processes implemented in Anlambilim MTU Journal of Social Sciences and Humanities are the basis for the development and distribution of scientific knowledge in an impartial and respectful manner. The journal owner, publisher and any other political and commercial elements do not affect the independent decision-making of editors.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALE / ARTICLE

SAYFA / PAGE

Ahmet Kenan SAYIN

Trafik Güvenliğinde Medyanın Kullanımı; Kısa Film Örneği/

Araştırma Makalesi / Research Article

170 – 175

Rüya KAPLAN YILDIRIM & Gülden KADDOĞLU AYDIN

Finansal Tutum ve Davranış ile Yatırım Eğilimlerinin Nitel Araştırma Yöntemi ile ölçülmesi/

Araştırma Makalesi / Research Article

176 - 194

Kadir Caner DOĞAN

Azerbaycan Ombudsmanı: Yapısal-Kurumsal ve İşlevsel Yönleri/

Araştırma Makalesi / Research Article

195 - 202

Hakan ALP

Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Siyasal Hayatta Kadın Temsiliyeti Ve 14 Mayıs 2023 Milletvekili Seçimleri Üzerine Bir Değerlendirme/

Araştırma Makalesi / Research Article

203 - 211

Zafer SAYGILI & Nuri AVCI

Çalışanların Görev Odaklı ve İnsan Odaklı Liderlik Tarzı Algılarının Adanmışlıktan Sessiz İstifaya Değın Farklılaşması Üzerine Bir İnceleme/

Araştırma Makalesi / Research Article

212 - 227

Alparslan KILINÇ

Ticaret Yolları Güzergahındaki Semerkant'ta X.-XII. Yüzyıllarda Ticaret/

Araştırma Makalesi / Research Article

228 - 245

Yıldız ATMACA

Kamu Yönetiminde Güven, Güven Oluşturma ve Güven Yönetimi/

Araştırma Makalesi / Research Article

246 – 261

Erden KİŞİ

1948'den Bugüne, Tarihi ve Siyasi Yönleri ile "İsrail-Filistin Sorunu"/

Araştırma Makalesi / Research Article

262 – 274

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALE / ARTICLE

SAYFA / PAGE

Nehir DEVRİM

Medya Okuryazarlığı, Medyaya Güven ve Demokrasi /

Araştırma Makalesi / Research Article

275 – 283

Rüya KAPLAN YILDIRIM & Gülden KADDOĞLU AYDIN

Finansal Tutum ve Davranış ile Yatırım Eğilimlerinin Nitel Araştırma Yöntemi ile ölçülmesi/

Araştırma Makalesi / Research Article

284 - 289

Trafik Güvenliğinde Medyanın Kullanımı; Kısa Film Örneği

Use of Media in Traffic Safety

Ahmet Kenan SAYIN

Öğr. Gör., nönül Üniversitesi Malatya MYO

Ahmet.sayin@inonu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-6218-3872>

Makale Başvuru Tarihi: 29.11.2022

Makale Kabul Tarihi : 06.06.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

ÖZET

Günümüzde, dünyada ve ülkemizde trafik güvenliğinin sağlanması ve trafik kazalarının azaltılması en büyük problemler arasında sayılmaktadır. Özellikle ülkemizde, trafik kazaları birçok insanın ölümüne veya sakat kalmasına yol açmaktadır.

Trafik kazalarının azaltılması konusunda birçok çözüm bir arada sunulmaktadır ki bunlar; trafik eğitiminin iyileştirilmesi, yolların durumu, araçların bakımı şeklinde sıralanarak uzun bir liste haline getirilebilir. Ancak bu büyük sorun için, günümüzde daha etkin yolları kısa sürede hayata geçirmemiz ve etkili halkla ilişkiler çalışmaları yapmamız gereklidir. Çünkü gün geçtikçe, trafikte araç sayıları artmakta ve yeni araçlar daha da hızlanmaktadır. Trafik güvenliği açısından; günümüzde iletişim araçlarıyla birçok insana aynı anda etkin bir şekilde ulaşabilme imkanı, özellikle trafik kazalarını azaltabilmek (veya önleyebilmek için) medyanın kullanımının getireceği faydaları arttırmaktadır. Bu durumu farkedenden birçok ülke ve kuruluş konuyla ilgili kısa filmler hazırlanmaktadır. Trafik güvenliği ile ilgili televizyonun ve internetin kullanılması; özel filmlerin (kısa film, kamu spotları vb.) yapılması trafikte yer alan tüm paydaşlar ile özellikle sürücüler için çok etkili olabilmektedir.

Bu çalışmada; trafik güvenliğinin sağlanması ve trafik kazalarının azaltılması için hazırlanan ve medya organlarında yayınlanan bir kısa film çalışması incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Trafik kazaları, Halkla ilişkiler, Medya, Kısa Film.

ABSTRACT

Today, ensuring traffic safety and reducing traffic accidents are among the biggest problems in the world and in our country. Especially in our country, traffic accidents cause death or disability of many people.

Many solutions are offered together to reduce traffic accidents, these are; It can be made into a long list by ordering the improvement of traffic education, the condition of the roads, the maintenance of the vehicles like that. However, for this big problem, we need to implement more effective ways in a short time and carry out effective public relations studies. Because day by day, the number of vehicles in traffic is increasing and new vehicles are getting faster. In terms of traffic safety; Today, the possibility of reaching many people effectively at the same time through communication tools increases the benefits of the use of the media, especially in order to reduce (or prevent) traffic accidents. Realizing this situation, many countries and organizations are preparing short films on the subject. Use of television and internet related to traffic safety; Making special films (short films, public service announcements, etc.) can be very effective for all stakeholders in traffic and especially for drivers.

In this study; a short film, which was prepared for ensuring traffic safety and reducing traffic accidents, and published in the media, will be examined.

Keywords: Traffic accidents, Public relations, Media, Short Film.

1. GİRİŞ

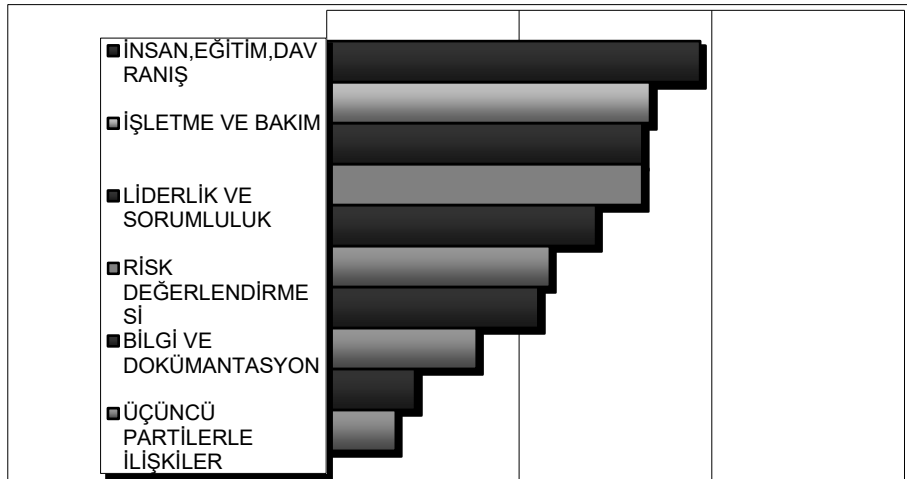
Trafik; Yayaaların, hayvanların ve araçların karayolları üzerindeki her türlü hal ve hareketleri şeklinde tarif edilmektedir. Yani trafik canlı ve akıcıdır. Ülkemizde ve dünyada trafik kazalarının azaltılması ve güvenliğin sağlanması için birçok çalışma yapılmaktadır. Çünkü trafik kazaları ve sonuçları toplumlar için büyük bir tehdit oluşturmakta ve önlenemeyen kazalar sonucu, binlerce insan ölmekte veya kalıcı olarak sakat kalmaktadır.

Trafik güvenliği ve kazaların azaltılması amacıyla birçok alanda çalışma yapmak gereklidir. Bununla birlikte trafik kazaları ele alındığında, insan unsuru alanında yapılacak çalışmalar, en öncelikli sırada görülmektedir. Çünkü trafik kazalarında insan faktörü, diğer faktörlere göre %98'e varabilmektedir. Günümüzde hızlılığın ön planda olduğu insan yaşamında en değerli ve etkili öğrenme ve bilinçlenme, medya unsurları kullanılarak sağlanabilmektedir. Medya; radyo, televizyon, gazete, dergi, internet gibi bilgi depolamak ve iletmek için kullanılan iletişim araçlarını kapsayan genel bir terimdir. Özellikle, trafikte kazaya neden olabilecek durumlar ve kaza sonrası yaşananlar TV programlarında ve internette çeşitli şekillerde işlenebilmektedir. Medyanın trafik güvenliği ve kazaları önleme amacıyla kullanılması gerekliliği, ulusal ve uluslararası birçok çalışmada da yerini almıştır. Benzer şekilde medya üzerinden yapılan ve yapılabilecek çalışmalar ile daha hızlı bir şekilde ve daha verimli olarak insanlara trafik bilinci ve eğitimi verilebilmektedir. Bu çerçevede; TV ve internet yoluyla kısa film, reklam, dizi vb. çalışmalarla birçok fayda sağlanabilmektedir. Bu çalışmalardan hangilerinin daha yararlı olacağı ve etkileri de önem kazanmıştır. Bu nedenle bu çalışmada; trafik kazalarının nedenleri ve azaltılması amacıyla yapılabilecekler ile medyanın bu çerçevedeki önemi ve gerekliliği belirtilerek, emniyet kemeri ile ilgili gösterilen bir kısa film ele alınacaktır.

2. Trafik Güvenliği ve Trafik Kazaları

Trafik; yayaların, hayvanların ve araçların karayolları üzerindeki her türlü hal ve hareketleridir. Bu tanımdan hareketle trafik güvenliği ise; trafiği kullanan her canlının güvenli olarak hareketinin sağlanması, trafikte ölüm veya ciddi biçimde yaralanmaları önlemek için kullanılan yöntem ve önlemlerdir ve trafik güvenliği, hız sınırları, herhangi bir madde etkisi altında araç kullanma yasağı ve trafik ışıkları-kavşaklar gibi kontrol sistemleri gibi kuralları içerir.

Trafik sorunlarına insan merkezli sistem yaklaşımının gerekliliğini vurgulayan bir çalışmada (Tolunay M.K., Gökdeniz İ.); Dünya çapında yapılan araştırmalara göre, kazaların önlenmesi için ele alınması gereken konular, önem sırasına göre şekil 1'de sunulmuştur:

Tablo 1: Kazaların Önlenmesi İçin Ele Alınması Gereken Konular

Kaynak: BP. "Güvenliğe Giden Yol" Tanıtım broşürü. Uluslararası Trafik ve Yol Güvenliği Kongre ve Fuarı. Ankara. 2002.

Bu tabloda da görüldüğü gibi trafik güvenliğinde en önemli unsur insandır. Trafik kazaların önlenmesinde ve diğer sorunlarında ilk ele alınması gereken, insan unsuru, onun eğitimi ve davranışdır.

19-20 Kasım 2009 tarihinde Moskova'da düzenlenen "Küresel Yol Güvenliği Bakanlar Konferansı"nda ; 2020 yılında Dünya genelinde trafik kazalarında beklenen ölümlerin yüksek gelirli ülkeler ile düşük ve orta gelirli ülkelere oranları belirtilerek buna göre dünya genelinde ağırlıklı ortalama olarak kazaların %67 artacağı belirtilmiştir. Moskova toplantısında deklare edilen ve önlem alınması gereken trafik kaza nedenleri öncelik sırasına göre şöyle tespit edilmiştir:

- Hız
- Emniyet kemeri
- Cep ve araç telefon
- Alkol
- Kask
- İlk yardım

Tespit edilen bu nedenlerin taşıdığı riskler ise özetle şöyledir (turktrafik.org, 2016);

- Hız: Tüm trafik kazalarının yaklaşık üçte birinin gerçekleşmesinde hızın katkısı olduğu, hızda %5'lik artışın ölümlü kazaları %20 artırdığı, hızda her 1 km/saatlik artışın ölümlü kaza riskini %5 artırdığı belirtilmektedir.

- Emniyet kemeri: Emniyet kemeri ölümleri %40 - %65 oranında azaltmaktadır. Emniyet kemeri kullanmayan sürücüler ve yolcular ya araçtan fırlayarak ya da ön cama çarparak yaşamını yitirmektedir. 50 km/saat hızda ani duruş 75 kilo ağırlığındaki insanın çarpma ağırlığını 30 misli artırmaktadır (2 ton 250 kilo).

- Cep telefonu: Araç sürerken cep telefonu ile konuşma halinde kaza olasılığı dört kat artmaktadır. Sürücünün refleks süresi %18 azalmakta ve bu da duruş mesafesini uzatmaktadır. Direksiyonu tek elle kullanmak kontrolü %25 zayıflatmakta ve araç kiti veya kulaklık kullanılsa dahi dikkat dağılımı kazaya neden olmaktadır.

- Alkol: Yol güvenliğinde alkollü araç sürmenin riski tartışma konusu dahi edilmemektedir. Ancak ülkeden ülkeye farklılıklar olduğu görülmektedir.

- Kask: Kask takmamanın kazalardaki ve ölümlerdeki payı yüksektir. Bu sebeple kask konusu on yıllık eylem planına alınmıştır.

Ele alınan bu trafik kaza nedenleri arasında emniyet kemeri ölümleri %40 - %65 oranında azalttığı için göze çarpan ve basit uygulanan bir emniyet tedbiri olarak görülmektedir.

3.Trafik Kazaları ve Medya

Bilgisayarlar (İnternet ve e-posta) gazete, dergi, radyo, televizyon, sinema gibi kitlelere ulaşan ve iletişimi sağlayan araçlara kitle iletişim araçları denilmektedir. Kitle iletişim araçlarının amacı düşünce, fikir, haberleri çok kısa zamanda geniş kitlelere ulaşabilmektedir. Kitle iletişim araçları; daha geniş kitlelere, çevrelere seslenebilmek, onlarla iletişim kurmak için gerçekleştirilen elektromanyetik dalgaların ve bunların alıcılarının kullanımı ile tüm kitleye seslenebilme olanağı veren araçlardır. Bazı batı ülkeleri kitle iletişim araçlarını dördüncü güç olarak kabul etmektedir. En az yasama, yürütme, yargı gibi halkı ilgilendiren ve kamuoyu oluşturabilen bir güç unsuru niteliğindedir (Kurtbeyoğlu, 2012:117). Kitle iletişim araçları içerikleri ve örgütlenmiş biçimleriyle çok çeşitlilik gösterir ve bir toplum üzerinde etkili olabilecek şekilde geniş bir alanda faaliyetler içerirler. Bunlardan birinin de trafik güvenliği olduğu söylenebilir.

Dünyada trafik güvenliğinin sağlanması ve kazaların önlenmesi amacıyla medya araçları etkin kullanılmaktadır. Gazete ve dergilerin yanında görsel yayınlar ve internet ile daha fazla kişiye hızlı şekilde ulaşılmaktadır. Özellikle TV (televizyon) tercih edilerek kitle iletişimi ile birçok insana ulaşılmaktadır. TV'nin etki gücü incelendiğinde, TV'nin daha yaygın alana seslendiği ve görüntüsüyle metnin birleşmesinin “gerçeğe” daha yakın olduğu görülmektedir. İzleyicinin bu durumu, trafik güvenliği ve kazaların önlenmesi açısından kullanılabilir. Çünkü kitle iletişim araçları, sürekli ve düzenli yayınları ile toplumda kendilerine karşı bir talebin oluşmasına neden olurlar; bu talep, zamanla alışkanlığa, hatta ihtiyaca dönüşmektedir. Kitle iletişim araçları ile aktarılan iletiler, belge niteliği ve değeri taşıdığı için inandırıcılık ve alıcıyı ikna etme özelliğini de kazanmaktadır (Kurtbeyoğlu, 2012:118).

Türk Medyasında Trafik ve Yol Güvenliği Haberleri: Karşılaştırmalı Bir İçerik Analizi başlıklı çalışmada gazetecilik ve habercilik alanında şu tespite yer verilmektedir (Öztürk, E., ÖZSOY, A. 2018); *Medyanın klişeleşmiş habercilik anlayışını değiştirmesi gerekmektedir. Bugün ağırlıkta olan ‘olay haberciliği’ yerine bilgiye dayalı ‘süreç haberciliği’ nin yapılması gerektiği açıktır. Trafik ve yol güvenliği ile ilgili haber, köşe yazıları ve tüm medya içeriklerinin sürekli, doğru ve yeterli bilgiye dayanan, toplumsal sorumluluk bilinci içerisinde oluşturulması gerekmektedir.*

3.1. Kısa Filmler

Medya alanında en önemli unsur TV ve internet olduğundan, TV ve internet üzerinden en çok etkili olabilecek çalışma ise kısa filmler olarak göze çarpmaktadır. Özellikle kısa ve etkili olması nedeniyle bu çalışmalar, sıkça başvurulan bir yol olarak trafik kazalarını önlemede kullanılan güçlü bir medya unsurudur. Kısa filmler incelendiğinde, trafik kazalarına sebep olan temel sorunları (hız, emniyet kemeri kullanmamak, alkollü araç kullanma gibi) konu aldığı ve kısa sürede etkili bir şekilde izleyiciye aktardığı görülmektedir. Bu filmler çeşitli kuruluşlar tarafından desteklenmekte ve ülkeler tarafından yayınlanması sağlanmaktadır. Ülkemizde de bu filmler kullanılmakta ve kamu spotu halinde yayınlanmaktadır. Bu konuya başarılı bir örnek vermek gerekirse (bp.com, 2016); İnternette yayınlanmaya başladığı günden itibaren izlenme rekoru kıran, milyonlarca kişiye ulaşmış, izlendiği ülkelerde emniyet kemeri kullanımını önemli derecede arttıran Embrace Life -Hayatı Kucaklamak kısa filmidir. 2010 yılı Cannes Festivali, Toplum Sağlığı ve Güvenliği Ödülü- New York Festivalleri Uluslararası Reklam Ödülleri - Dünyanın En İyi Dijital Kampanyası ve 2010 Youtube Yılın Reklam Kampanyası ödülleri alan ve adı "Embrace Life" olan kamu spotu, Türkiye’de ‘emniyet kemeri kullanımına’ vurgu yapmak, ve Türkiye’de geniş kitlelere ulaşmak için, Doğu Otomotiv, EGM (Emniyet Genel Müdürlüğü), Trafik Güvenliği Platformu ve BP Türkiye’nin işbirliğiyle yeniden çekilmiştir ve şarkıcı Mustafa SANDAL’ın oynadığı kısa film (resim 1), kamu spotu olarak TRT 'de yayınlanma kararı alınmıştır.

Resim:1 Kısa Film (Emniyet Kemeri)

https://www.youtube.com/watch?v=eEtAKJvD_1U

Film içeriğinde; Şarkıcı Mustafa SANDAL, ailesiyle birlikte evde görülmekte, bir sandalyede oturmakta ve araç kullanıyor gibi ailesiyle bir oyun oynamaktadır, aniden direksiyon hareketiyle birlikte fren yapıyor gibi yapan baba rolündeki şarkıcıyı, oğlu ve eşi emniyet kemeri gibi kucaklamak suretiyle sarmakta ve onu tutarak oyundaki bir hayali kazadan kurtarmaktadır. Film görsel tasarımı ve müziği ile etkileyici bir şekilde hazırlanmıştır. Film izleyiciye mesaj olarak aile kavramını, trafik kazalarını, kaza sonucunda aileden ayrılmayı, acıyı, emniyet kemerini ve önemini vb. trafik kazalarındaki duygu durumlarını yansıtmaktadır.

Dünyada ve ülkemizde birçok paydaş kurum trafik güvenliği ve kazaları için benzer kısa filmler çekmektedir. Özellikle kısa süreli olarak izleyicilere ulaşan ve teknik olarak etkileyici şekilde çekilen benzer birçok kısa film, birçok ülkede hazırlanarak insanlara medya (youtube,twitter, facebook vb.) üzerinden ulaştırılmaktadır.

SONUÇ

Dünyada ve ülkemizde trafik güvenliğinin sağlanması ve trafik kazalarının azaltılması en büyük problemler arasında sayılmakta ve bu konuda birçok çalışma yapılmaktadır. Özellikle ülkemizde, trafik kazaları birçok insanın ölümüne veya sakat kalmasına yol açmakta ve büyük ekonomik kayıpları da beraberinde getirmektedir.

Trafik kazalarının azaltılması konusunda trafik eğitiminin iyileştirilmesi, yolların durumu, araçların bakımı şeklinde birçok çözüm sıralanarak uzun bir liste haline getirilebilmektedir. Ancak bu büyük sorun için, günümüzde daha etkin yolları kısa sürede hayata geçirmemiz ve etkili halkla ilişkiler çalışmaları yapmamızda gereklidir. Çünkü gün geçtikçe, trafikte araç sayıları artmakta ve yeni araçlar daha da hızlanmaktadır. Aynı zamanda trafik güvenliğinde en önemli unsurun insan unsuru olduğu bu nedenle trafik kazalarının önlenmesinde ve diğer sorunlarında ilk ele alınması gerekenin, insanın eğitimi ve davranışı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Günümüzde gelişen iletişim araçlarıyla birçok insana aynı anda etkin bir şekilde ulaşılma imkanı doğmuştur. Bu durumu farkederek birçok ülke ve kuruluş konuyla ilgili kısa filmler hazırlamaktadır. Trafik güvenliği ile ilgili televizyonun ve internetin kullanılması; özel filmlerin (kısa film, kamu spotları vb.) yapılması trafikte yer alan tüm paydaşlara kısa sürede ulaşılması nedeniyle çok etkili olabilmektedir. Bu kapsamda, geçmiş yıllarda önemli bir başarıya ulaşan ve emniyet kemeri ile ilgili bilinçlendirme sağlayan "Embrace Life -Hayatı Kucaklamak" başlıklı kısa film, internette yayınlanmaya başladığı günden itibaren izlenme rekoru kırmış, milyonlarca kişiye ulaşmış, izlendiği ülkelerde emniyet kemeri kullanımını önemli derecede arttırdığı görülmüştür. Ülkemizde de aynı kısa film, birçok kurum ve kuruluş işbirliğiyle yeniden çekilmiş ve başta TRT televizyonu üzerinden ve internet yoluyla yayınlanarak, emniyet kemeri takılması konusunda farkındalık oluşturulmuştur. Medya bu konuda kısa filmlerin yanında birçok farklı çalışmayı da yayınlatabilmektedir. Bu nedenle medya, trafik kazalarının azaltılması ve trafik eğitiminin iyileştirilmesi noktasında önemli bir yere sahiptir. Medya trafik konusunda haber sunumundan, eğitim içerikli çalışmaları yayınlamaya kadar ilgili her konuda bilinçli ve destekleyici olarak hareket etmelidir. Türkiye’de trafik ve yol güvenliği ile ilgili olarak toplumsal farkındalığın oluşturulması ve geliştirilmesinde medyanın (geleneksel ve yeni medya) rolü büyüktür.

Türk Basınında Yer Alan Trafik Haberlerinin Analizi başlıklı çalışmada (İrvan, S. ve Çınarbaş, S., 2002); medyanın neyin haber olduğuna ilişkin anlayışı değişmesi gerektiği, olay merkezli ve olumsuzluk içeren habercilik yerine süreç merkezli haberciliğe yönelmesi ve kazaların elbette haber değeri taşımakta olduğu, ancak kazaları azaltacak önlemlere ilişkin açıklama ve çabaların da aynı ölçüde haberlerde verilmesi gerektiği belirtilmektedir.

Benzer açıdan bakıldığında gazetelerdeki haberler ve yazılar incelendiğinde gazete haberlerinin ve gazetede köşe yazarlarının trafik konusunda etkili olduğu görülmekte ve bu nedenle gazetecilerin daha duyarlı olması gerekmektedir. Haberlerin okuyucuyu bilinçlendirmeye yönelik hazırlanması çok önemli bir gerekliliktir. Gazeteler kaza haberlerini verirken bilgilendirmeyi amaçlamalı, olayı

sansasyonelleştirecek ifade ve fotoğraf kullanımından kaçınmalıdırlar. Aynı şekilde yapılan araştırmalarda, gazete okurlarının köşe yazarlarına daha çok güvendiklerini göstermekte, resim ve başlıkların gazetelerde okuyucuya etkileyici ve yönlendirici mesajlar verdiği görülmektedir. Yayın kuruluşları, bu konuya da önem vermelidir.

KAYNAKÇA

bp.com, (2015). *Hayata Bağlı Kalın*, http://www.bp.com/tr_tr/on-the-road/turkey/hayata-ba- lan-.html, 2016 (E.T: 11.05.2016).

Öztürk, E. ve Özsoy A. (2018), Türk Medyasında Trafik ve Yol Güvenliği Haberleri: Karşılaştırmalı Bir İçerik Analizi, Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 2018 Sayı:2 ss: 159-173

Tolunay M.K., Gökdeniz İ., Bildiri, Trafik Sorunlarına Sosyal Psikoloji Bağlamında İnsan Merkezli Sistem Yaklaşımı, trafik.gov.tr (E.T: 1.12.2022)

Turktrafik.org, (E.T: 01.12.2016)

Kurtbeyoğlu, Y. (2012), *Trafik Bilinci ve Duyarlılığının Kazanılmasında Medya ve Kitle İletişim Araçlarının Etkisinin Üniversiteli Öğrenciler Açısından Değerlendirilmesi*, 3. Karayolu Trafik Güvenliği Sempozyumu Ve Sergisi, 16-18 Mayıs 2012 ATO Kongre Merkezi, Bildiriler Kitabı-1, EGM Trafik Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, ss:115-132.

Mustafa Sandal Emniyet Kemerli Reklamı, https://www.youtube.com/watch?v=eEtAKJvD_1U (E.T:1.12.2022)

İrvan, S. ve Çınarbaş, S. (2002). Türk Basınında Yer Alan Trafik Haberlerinin Analizi. Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları.

Finansal Tutum ve Davranış ile Yatırım Eğilimlerinin Nitel Araştırma Yöntemi ile ölçülmesi

Measuring Financial Attitudes and Behaviors and Investment Tendencies by Qualitative Research Method

Rüya KAPLAN YILDIRIM

Dr. Öğrt. Üyesi, Adnan Menderes Üniversitesi
rkyildirim@adu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-0455-568X>

Makale Başvuru Tarihi :16.06.2023

Makale Kabul Tarihi :26.06.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Güliden KADOOĞLU AYDIN

Dr. Öğrt. Üyesi, Harran Üniversitesi
guldenka@harran.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-4214-5673>

ÖZET

Bu çalışmada finansal yatırım araçlarına yatırım yapan bireylerin finansal tutum ve davranışlarına göre finansal eğilimlerinin anlaşılması ile finansal tutum ve davranışların demografik özelliklere göre farklılaşmaların olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmış olup, araştırmada birincil veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi tercih edilmiştir. Veriler, nitel araştırma yöntemi olan içerik analiz yöntemi uygulanarak MAXQDA 2020 programı ile analiz edilmiştir. Sonuçlar değerlendirildiğinde, katılımcıların finansal tutumlarının cinsiyete göre, yatırım yapma sürelerinin ise eğitim durumuna ve yaşa göre farklılaştığı görülmüştür. Yapılan analiz incelendiğinde, erkek katılımcıların yatırımlardan daha fazla para kazanmak için finans eğitiminin gerekli olduğu ve borçlanma aracı olarak kredi tercih etmedikleri, kadın katılımcıların ise eğitime gerek olmadığı düşüncesinin varlığı görülmüştür. Ayrıca, paraya bakış açısının eğitim durumuna göre farklılaştığı; bu doğrultuda lisansüstü eğitime sahip yatırımcıların parayı mutluluk aracı olarak gördüğü fakat daha düşük eğitim seviyesine sahip bireylerin parayı mutluluk aracı olarak görmedikleri tespit edilmiştir. Katılımcıların yatırım yapma süresi değerlendirildiğinde ise; 40 yaş üzeri katılımcılar ile lisans ve altı eğitim seviyesine sahip katılımcıların uzun vadeli yatırımlar yaptıkları gözlemlenirken, 40 yaş altı katılımcıların ve lisansüstü eğitim seviyesine sahip katılımcıların kısa vadeli yatırımları tercih ettikleri belirlenmiştir. Ayrıca, 40 yaş altı katılımcıların borçlanma aracı olarak kredi kartı kullanımını tercih ettikleri, 40 yaş üzeri katılımcıların ise kredi kartını borçlanma aracı olarak kullanmadıkları görülmüştür. Son olarak katılımcıların tamamı hangi gelir grubunda oldukları fark etmeksizin ödemelerini düzenli olarak yaptıklarını ifade etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Finansal tutum, finansal davranış, yatırım eğilimleri, nitel analiz

ABSTRACT

In this study, it was aimed to understand the financial tendencies of individuals investing in financial investment instruments according to their financial attitudes and behaviors, and to determine whether there are differences in financial attitudes and behaviors according to demographic characteristics, and semi-structured interview method was preferred as the primary data collection tool in the research. The data were analyzed with the MAXQDA 2020 program by applying the content analysis method, which is a qualitative research method. When the results were evaluated, it was seen that the financial attitudes of the participants differed according to gender, and the duration of investment differed according to education level and age. When the analysis is examined, it is seen that male participants think that financial education is necessary to earn more money from investments and they do not prefer credit as a borrowing instrument, while female participants think that there is no need for education. In addition, the perspective on money differs according to the education level; In this direction, it has been determined that investors with graduate education see money as a

means of happiness, but individuals with lower education levels do not see money as a means of happiness. When the investment period of the participants is evaluated; It was observed that participants over 40 years old and participants with undergraduate and below education level made long-term investments, while participants under 40 years old and participants with graduate education level preferred short-term investments. In addition, it was observed that the participants under the age of 40 preferred the use of credit cards as a debt instrument, while the participants over the age of 40 did not use credit cards as a debt instrument. Finally, all of the participants stated that they make their payments regularly, regardless of their income group.

Keyword: Financial attitude, financial behavior, investment trends, qualitative analysis

1. GİRİŞ

Küreselleşen dünyada birçok sistemde olduğu gibi karmaşık bir hal alan finansal sistemde de başarılı olabilmek için, kişilerin finans alanında daha fazla bilgi sahibi olması ve bu alanda temel yetkinlik düzeyine erişmeleri gerekmektedir. Finansal açıdan yeterlilik sahibi olan kişiler, olası finansal risklere maruz kalmamak adına tasarruflarını arttırmaya çalışmakla birlikte bu tasarruflar üzerinden işlem yapabilmelidir (Barmaki, 2015:4). Hızla gelişen ve gittikçe daha da karmaşık bir hal alan finansal ürünlerin akılcı bir şekilde kullanılması için kişilerin gerekli finansal birikime aynı zamanda da finansal anlayışa sahip olmaları gerekmektedir (Meydan, 2019:1). Nitekim, finansal konularda tecrübe ve yeterli bilgi düzeyine sahip olmak, finansal açıdan doğru kararlar verebilmek ve bu kararları doğru bir şekilde uygulayabilmesinde ve iş hayatının başlangıcından emekliliğe kadar, hatta sonrasında da devam eden yatırım, tasarruf ve harcama gibi faaliyetlerin doğru yürütülmesinde büyük öneme sahiptir (Cude ve diğerleri, 2006:102; Lusardi ve diğerleri, 2009:3).

Finansal tutum ve davranış gelecekte yapılacak yatırım, harcama, eldeki likitin değerlendirilmesi gibi finansal durumu düzenleyen konularda verilecek kararları etkilemektedir. Finansal tutum, planları gerçekleştirmek için atılacak adımlar olarak tanımlanmaktadır (Karabudak, 2022:15). Aynı zamanda finansal tutum kavramını, bireylerin finansal bilgilerinin finansal davranışa dönüşmesinde izlenen psikolojik eğilim olarak da tanımlamak mümkündür. Bireyler, likitlerinin bir kısmını ihtiyaçları için elde bulundururken, bir kısmını ise gayrimenkul, taşıt ve finansal yatırım araçları satın alarak veya mevduat hesaplarında tasarruf yaparak değerlendirmektedir. Buradan yola çıkarak bireylerin gelirler üzerinden yapmış oldukları tasarruf ve harcama kararlarını finansal tutum ve davranış olarak değerlendirmek mümkündür. (Siswanti ve Halida, 2020:107). Belirli düzeyde birikime sahip insanlar, kişisel mali refahlarını koruyabilmek adına daha fazla sorumluluk alırlar. Bu sayede, bireyler tasarruf yaparak geleceklerini finansal açıdan garanti altına almakta ve refah seviyelerini yükseltecek finansal ortamı oluşturmaya çalışmaktadır. Toplum içerisinde kişilerin finansal faaliyetleri yalnızca ekonomik değişkenlerden değil aynı zamanda sosyo-kültürel, psikolojik ve toplumsal koşullardan da etkilenmektedir. Bu durumun görmezden gelinmesi halinde toplumun hem sosyal sermayesi hem de fiziki sermayesi zarar görebilmektedir. Finansal tutum ve davranışların yüksek olması toplumsal refahın artmasını sağlarken, düşük olması ise toplumsal refahın azalması yönünde etki edebilmektedir.

Bireysel yatırımcıların karar verme sürecinde her zaman rasyonel davranmadıkları, belirli zamanlardaydı, düşünce, istek, inanış ve korku gibi birçok psikolojik faktörün etkisinde kalabildikleri görülmektedir. Bu doğrultuda, yatırımcıların yönelimlerinde geleneksel finans anlayışından ziyade davranışsal finans olgusunun daha baskın olduğu gözlemlenmektedir. Çalışmanın amacı davranışsal finans perspektifinden katılımcıların davranışlarının değerlendirilerek finansal yatırım araçlarına yatırım yapanların finansal tutum ve davranışlarına göre finansal eğilimlerinin belirlenmesi aynı zamanda demografik özelliklere göre finansal tutum ve davranışlarda farklılaşmaların olup olmadığının tespit edilmesidir. Bu bağlamda finansal davranış ile finansal tutum düzeyinin belirlenmesi için Atkinson, Mesey (2012), Cude vd., (2006), Hilgert vd., (2003) ve Keown (2011) tarafından hazırlanan ölçeklerin (aktaran Meydan, 2019) ve Büyükaşlan, 2012 tarafından kullanılan (aktaran Demirören, 2019) ölçeklerin maddeleri yazar tarafından revize edilerek kullanılmıştır. Ölçek maddelerinin revizyon edilmesinden sonra finans alanında 3 uzman görüşünün mülakat kullanımına uygundur görüşü alınarak mülakat tekniği olan yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmuştur.

Katılımcılar halihazırda yatırım yapan veya yatırım yapma isteği bulunan 18 yaş üzeri kişilerden oluşmaktadır. Katılımcıların “finansal davranışlarının” (8 ifade), “yatırım eğilimlerinin” (9 ifade) ve “finansal tutumlarının” (7 ifade) belirlenebilmesi için toplamda 24 ifadeden oluşan açık uçlu sorular katılımcılara yüzyüze görüşme yapılarak yöneltilmiştir. Katılımcıların vermiş olduğu cevapların transkripsiyonu yapılarak MAQDA programında analiz edilmiştir. Çalışmada, finansal tutum ve finansal davranış değerlendirilmesinde literatürde sıklıkla karşılaşılan anket verileri ile yapılan nicel analiz yönteminin aksine mülakat tekniği ile uygulanan nitel analiz yöntemi kullanıldığı için literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. TEORİK ÇERÇEVE

2.1. Finansal Tutum

Gelişen teknoloji ile birlikte çeşitlenen finansal araçlar karmaşık bir yapıya bürünmüş ve bireyler bu yapıyı doğru analiz edemediklerinden karar alırken zorlanmakta, bu sebeple de bilinçli karar verememektedir. Bilinçsizce verilen bu kararlar sadece bireyleri değil finans ve sermaye piyasalarını da etkilemektedir. Bu bağlamda, bireylerin bilinçli karar verebilmelerini sağlayabilmek ve finansal karar verme sürecinde hata ve yanılğı payını en aza düşürmek ancak onların finansal bilgi düzeylerinin artırılması ile mümkündür (Kılcan ve Ergür, 2019: 59).

Literatürde birçok çalışma finansal okuryazarlığın finansal tutum, finansal davranış ve finansal bilgidен oluştuğunu ileri sürmektedir. Aynı zamanda finansal bilgi düzeyi, finansal tutum ve finansal davranış arasında da güçlü bir ilişkinin varlığından da söz edilmektedir (Kılcan ve Ergür, 2019: 60; Çinko ve diğerleri, 2017: 27).

2.2. Finansal Davranış

Bireylerin dikkatli alışveriş yapmaları, kişisel mali durumlarını takip edebilmeleri, yatırım ve tasarrufları ile kişisel kredi ve borçlarını yönetebilmeleri, uzun ve kısa vadede yatırımlarının değerlendirilebilmeleri temel finansal davranış olarak tanımlanabilir. Bir başka tanıma göre finansal davranış, bireylerin elindeki parayı nasıl ve nereye harcayacağına yönelik planlar yapması, harcamaya söz konusu olan paranın hesabını tutması, yazılı bir bütçe oluşturması ve sabit giderlerini gözden geçirmesidir (Dew & Xiao, 2011: 43). Kısaca finansal davranış kişilerin birikimlerini nasıl yapacağını belirleme, yatırımlarını, tasarruflarını ve kısa ya da uzun vadeli planlarını ve gelirlerini nereye harcayacaklarını hesaplama şeklinde tanımlanabilir (Karabudak, 2022: 17).

Bireylerin tasarruf ve birikimlerini önceden edindikleri deneyimlerden yola çıkarak idareli ve dikkatli kullanma konularında daha özenli ve düzenli yaklaşımlar sergileyebildikleri veya geçmiş deneyimleri olumsuz olan bireylerin düzenli yaklaşımlara sahip olmadıkları görülmektedir. Örneğin, gelecek planları ile ilgili olumsuz tutumları olan bireylerde geleceğe yönelik tasarruf ve birikim yapma eğilimleri zayıftır. Aynı şekilde acil durumlar için kısa vadeli ihtiyaç ve isteklerini ön planda tutan bireylerin uzun vadede finansal planlar ve tasarruf yapma ihtimalleri de düşük olacaktır (Alkaya ve Yağlı, 2015:588; Onur ve Nazik, 2014: 92).

Finansal davranış bireylerin finans ile alakalı konulardaki bilgi birikimlerinden etkilenmektedir. Kişilerin finansal davranışlarını geliştirmeleri ancak finansal bilgi seviyelerini arttırmaları ile mümkündür. Finansal davranış yalnızca bireylerin kendi yaşantılarını etkilemekle kalmayıp ailesinin ve yaşadığı toplumun refah seviyesini de etkilemektedir. Özetle, finansal davranış sadece bireyleri değil girişimcileri, ticaret ile uğraşan iş insanlarını ve toplumun tüm kesimini ilgilendirmekte ve önem arz etmektedir.

2.3. Finansal Tutum Ve Finansal Davranış Arasındaki İlişki

Tutum bireylerin nesnelere ya da davranışlar üzerinde gösterdiği olumlu ya da olumsuz davranışlardır. Bireyin finans ile ilgili konulara verdiği tepki finansal tutum olarak nitelendirilirken, bireyin finans ile ilgili gerçekleştirdiği eylem finansal davranış olarak tanımlanmaktadır (Ünal ve Düger, 2015: 216). Aynı zamanda belirli olaylara karşı edinilmiş tecrübeler sonucunda elde edilen tavırları da tutum olarak tanımlamak mümkündür. Literatürde tutumların davranışlar üzerinde önemli düzeyde etkiye

sahip olduğu belirtilmektedir. Bireylerin kişisel farklılıklarını ortaya koyan tutum, insanların hayatı boyunca elde ettikleri bilgi ve tecrübeler sonucunda oluşmaktadır. Finansal olaylarda bireylerin olumlu finansal tutum ve finansal davranış gösterebilmeleri, finansal bilgi düzeylerinin yüksek olmasına bağlıdır. Bu bağlamda, finansal bilginin bireylerin finansal plan ve kararlarında gösterdikleri finansal tutum ve finansal davranış üzerinde güçlü etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Literatürde finansal davranışların ortaya çıkmasında finansal tutum ve finansal bilginin etkili olduğu ifade edilmektedir. Kişilerin finansal tutum ve davranışları, bireylerin risklere karşı duyarlılıkları, zevkleri, tüketim eğilimleri ve psikolojik unsurları gibi birçok faktörden etkilenmektedir. Aynı zamanda finansal tutum ve finansal davranışlar finansal tatmin üzerinde de etkilidir. Bireylerin finansal davranışları ile ilgili yapılan çalışmalarda, çoğunlukla finansal davranışı ölçmek için tasarruf ve harcama boyutuyla anket geliştirdikleri görülmektedir (Alkaya ve Yağlı, 2015: 588; Falahati vd., 2012: 191).

3. LİTERATÜR

Literatürdeki davranışsal finans ile ilgili çalışmalarda hem anket yöntemi uygulanarak bireylerin yatırım kararlarının incelendiği, hem de BİST verileri kullanılarak yapılan analizler olduğu görülmektedir. Davranışsal finans perspektifinde çalışılan finansal davranış ve finansal tutumlarla ilgili çalışmalara bakıldığında ise çoğunlukla anket verileri kullanılarak yapıldığı ve finansal okuryazarlık ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Finansal okuryazarlık, finansal tutum ve finansal davranış ile ilgili literatürde çok fazla çalışma olmasına rağmen, bunların büyük çoğunluğu üniversite öğrencilerine yönelik yapılan çalışmalardır.

Chen ve Volpe (2002) yılında üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeyi ile finansal tutum ve davranışlarını belirlemeye yönelik yapmış olduğu çalışmada erkek öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyinin kadın öğrencilere göre daha yüksek olduğu, aynı zamanda finansal okuryazarlık düzeyi düşük olan bireylerin yanlış finansal kararlar alarak hatalı finansal tutum sergiledikleri görülmüştür.

Hilgert ve arkadaşları (2003) çalışmalarında hane halkının finansal bilgileri ve finansal davranışları arasındaki ilişkiyi incelemek için 1004 kişiye anket uygulamıştır. Çalışma sonucunda hane halkının %63'ünün finansal bilgi sorularına doğru yanıt verdiklerini ve en başarılı oldukları finansal uygulamaların sırasıyla nakit akımı yönetimi, kredi yönetimi, birikim ve yatırım olduğu bulgularını tespit etmişlerdir.

Cude vd. (2006), üniversite öğrencilerinin finansal davranışlarının ve risk alma seviyelerinin nasıl oluştuğunu anlamak için 2 farklı üniversitede gerçekleştirdiği çalışmada risk algısının oluşmasında ve finansal okuryazarlık seviyesinin artırılmasında ailelerin büyük etkisi olduğunu belirlemiştir.

Lusardi ve Miirchell (2007) yapmış oldukları çalışmada, emekli bireylerin emeklilikten sonra ne düzeyde başarılı planlar yaptıklarını tespit etmek için ABD'de Health and Retirement Study kapsamında, emekliliğin eşliğinde sahip olunan serveti değerlendirmek amacıyla yapılan 2 araştırma verisini kullanmışlardır. Yapmış oldukları regresyon analizi sonucunda katılımcıların finansal ve politik okuryazarlık düzeyleri yüksek olanların planlamacı olma ihtimali de yüksek olan emekli bireyler olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Jorgensen 2007 yılında üniversite öğrencilerinin ebeveynlerinin öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyi, finansal tutum ve davranışlar üzerindeki etkisini incelemiş ve ailenin finansal tutum ve davranışlar üzerinde etkiye sahip olduğu fakat finansal okuryazarlık düzeyine herhangi bir etkisinin olmadığını tespit etmiştir.

Shim vd. ise 2009 yılında öğrencilerin finansal okuryazarlık, finansal tutum ve davranışlarını hangi faktörlerin etkilediğini anlamaya yönelik yapmış oldukları çalışmada, ebeveyn müdahalesi, finansal okuryazarlık eğitimi, sosyal normlar ve öğrencilerin sosyo ekonomik statülerinin finansal tutumu etkilediği belirtilirken, finansal anlamda sorumluluk sahibi olan öğrencilerin finansal davranışlarında

da daha rasyonel davrandıkları, düşük risk alan ve daha az borçlanan bireyler oldukları gözlemlenmiştir.

Altıntaş (2009) çalışmasında Ankara ilinde, belirlenmiş katkı esaslı emeklilik planlarının katılımcıların finansal okuryazarlıklarının ölçülmesi ve temel yatırım eğilimlerine ilişkin alternatif çözüm uygulamalarının geliştirilmesini amaçlamıştır. Bunun için eğitimler düzenleyen Altıntaş, yatırım eğitimi programına katılanların, eğitime katılmayanlara göre daha fazla bilgi birikimleri ve donanımlarının olduğunu gözlemiştir.

Akyol (2010) çalışmasında ticaret bankalarının özel bankacılık biriminde çalışan personellerinin finansal farkındalıklarının belirlenmesi amacıyla 375 kişiye anket uygulamıştır. Anket sonuçlarına göre nitelikli tasarruf sahiplerine özgün hizmetler sunmayı hedefleyen özel bankacılık çalışanlarının, yüksek eğitim, mesleki deneyim, piyasaların içinde yer alma gibi avantajlara sahip olmalarına karşın finansal farkındalıklarının geliştirilmeye ihtiyaç duyulan yönleri bulunduğu sonucuna ulaşmıştır.

Sabri ve Macdonald (2010), Malezya'da 11 üniversitedeki öğrencilere uyguladıkları anket çalışması sonucunda finansal okuryazarlık ile tasarruf davranışları arasında pozitif korelasyon olduğu ve devlet üniversitelerindeki öğrencilerin tasarruf davranışlarının özel üniversitedeki öğrencilerden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Jorgensen ve Savla (2010), üniversite öğrencilerinin finansal tutum ve davranışlar üzerinde ailenin etkisini belirlemeye yönelik yapmış olduğu çalışmada ebeveynlerin öğrencilerin finansal tutumlarında orta düzey etkiye sahipken, finansal davranışlar üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığını tespit etmiştir.

Nano ve Cani 2013 yılında Arnavutluk'ta işletme bölümünde eğitim alanın finansal okuryazarlık ile finansal tutum ve davranışlar üzerinde etkisinin olup olmadığını anlamak için yapmış olduğu çalışmada işletme öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeyinin diğer bölüm öğrencilerinden daha yüksek olduğu, fakat finansal tutum ve davranışlar konusunda anlamlı farklılık olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Kim (2015), lisans öğrencileri üzerinde yapmış olduğu çalışmada aile ortamının ve ebeveynlerin finansal davranışlarının öğrencilerin finansal tutumlarını belirlediğini ortaya koymuştur.

Alkaya ve Yağlı'nın 2015 yılında Hacı Bektaş Veli Üniversitesi'nde iktisat öğrencileri üzerinde yapmış olduğu çalışmada öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeylerinin yeterli seviyede olmadığını ve buna rağmen finansal davranış ve tutumlarda olumlu davrandıklarını, ayrıca finansal tutum ile finansal davranış arasında ilişki olduğunu belirlemiştir.

Coşkun (2016), çalışmasında Manisa Celal Bayar Üniversitesi ön lisans öğrencilerinin finansal okuryazarlık algılarının finansal davranışları ve tutumlarını nasıl etkilediğini tespit etmeye çalışmış, öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyleri düşük olmasına rağmen, sahip oldukları finansal ürünler hakkında bilgi sahibi olduğunu ve dolayısıyla finansal ürün sahipliği ile o ürün hakkında bilgi sahipliği arasında ilişki olduğunu belirtmiştir.

Biçer ve Altan (2016) yılında finansal okuryazarlık eğitimi almış ve almamış bireyler üzerinde yapmış oldukları çalışmada bireylerin harcama, tutum, ilgi ve ilgi boyutunda olmak üzere finansal okuryazarlık düzeyleri incelenmiş, çalışma sonucunda cinsiyete göre herhangi bir farklılık gözlemlenmemişken, finansal okuryazarlık eğitimi almış olanların almamış olanlara göre sadece finansal algılarının daha yüksek olduğu, harcama, tutum ve ilgide herhangi bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Er ve Çetintaş (2018) çalışmalarında 298 işçi üzerinden anket çalışması yaparak işçilerin finansal okuryazarlık düzeylerini araştırmayı amaçlamışlardır. Analiz sonucunda, işçilerin günlük iş ve işlemleri açısından finansal okuryazarlık seviyelerinin yüksek olduğu fakat işçilerin tasarruf eğilimlerine doğrudan katkı yapacak gelecekle ilgili planlamalar noktasında yetersiz bir bilgi, tutum ve davranış düzeyine sahip oldukları yönünde bulgular elde etmişlerdir.

Turhan (2020), farklı bölümlerde okuyan 1100 üniversite öğrencisinin finansal tutum ve davranışlarını analiz etmek amacıyla yapmış olduğu çalışmada harcama, tutum, algı ve ilgi boyutlarında cinsiyetler arasında anlamlı farklılık tespit etmiştir. Buna göre; harcama ve algı boyutunda kadın öğrenciler olumlu davranışa sahipken, tutum ve ilgi boyutunda ise erkek öğrencilerin olumlu davranışa sahip olduğu belirlenmiştir. Finans eğitimi alan öğrenciler ile almayan öğrenciler karşılaştırıldığında ise yalnızca harcama davranışında finans eğitimi almayanların alanlara göre daha yüksek puana sahip olduğu, finans eğitimi alanların ise tutum, algı ve ilgi davranışlarının puanlarının daha yüksek çıktığı görülmüştür.

Mahabub Basha vd. (2022), genç bilişim uzmanlarının tasarruf ve yatırım davranışlarını anlamak için yapmış oldukları çalışmada ankete katılanların tasarruf seviyelerinin düşük olduğu, yatırımı ailelerinin ihtiyaçlarını uzun vadede sağlamak için yaptıklarını ve yatırım konusunda bilgiyi aile üyelerinden ve arkadaşlarından aldıklarını ortaya koymuşlardır.

Setiawan vd. 2022 yılında yapmış oldukları çalışmada, Endonezya'da Y kuşağının dijital finansal okuryazarlık ile tasarruf ve harcama davranışı arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Araştırma sonuçlarına göre, dijital finansal okuryazarlığın katılımcıların sosyo ekonomik durumu ile ilişkili olduğu ve aynı zamanda dijital finansal okuryazarlığın yüksekliği tasarruf ve harcama davranışını olumlu yönde etkilediği belirtilmiştir.

4. ANALİZ VE YÖNTEM

Araştırmada nicel araştırma yöntemlerine ilişkin kavram ve yaklaşımların yerine alternatif bakış açısı geliştirebilmek için nitel araştırma tekniği olan yarı yapılandırılmış veri toplama yöntemi kullanılmıştır. Bu tür görüşme, görüşmenin bazı kısımları yapılandırılmış, bazı kısımları yapılandırılmamış ve bireyin serbest tepki vermesine olanak sağlayan sorulardan oluşur. Özellikle ne tür tepkilerin alınacağı önceden öngörülemeyen durumlarda açık uçlu tepkiler yararlı olur (Akman Dömbekci ve Erişen, 2022). Görüşme tekniğinin kullanıldığı araştırmaların temel amacı, bilginin elde edildiği örneklemin temsil ettiği evren hakkında genellemeler yapmak değil, benzer veya aynı özelliklere sahip kişiler hakkında genellemeler yapmaktır (Schofield, 1990). Daha da detaylandırmak gerekirse, sınırlı sayıda insanı kapsayan kapsamlı ve derinlemesine çalışmalardan elde edilen sonuçlar, benzer veya aynı özellikleri gösteren insanları anlamak için de kullanılmaktadır. Bu nedenle Patton (1990), görüşme gibi nitel araştırma teknikleri kullanılan bilimsel çalışmalar yapılırken örnekleme ilişkin katı kurallar bulunmadığını belirtmektedir. Örneklemin sayısı, neyin öğrenilmeyi amaçlandığına, çalışmadaki amaca, nelerin daha güvenilir ve kullanışlı olduğuna ve ayrıca neyin yapılabileceğini belirlemek için mevcut kaynaklara ve zamana bağlıdır (Türnüklü, 2000).

Kuzel (1992), görüşme gibi nitel araştırma teknikleri kullanılan bilimsel çalışmalarda örneklem seçerken aşağıda bulunan kriterlerin dikkate alınmasının önemli olduğunu belirtmiştir:

- Örneklem seçimindeki süreç son derece esnekler. Örneklem seçimi, çalışmanın ilerleyişine paralel bir şekilde gelişmekte ve dönüşmektedir.
- Örneklem birimlerinin seçimi bir seri şeklinde olmaktadır. Seçimin nasıl gelişeceği kimin kiminle çalıştığına bağlıdır.
- Örneklem, üzerinde çalışılmakta olunan konu veya teörinin gelişimine bağlı bir şekilde sürekli olarak yenilenmektedir.
- Örneklemin seçimi, geliştirilmekte olan teori veya konuyu güçlendirmek ve desteklemek için olumsuz bireylerin ve durumların seçimini de içermektedir.

Yukarıdaki kriterler doğrultusunda örneklem seçimi belli bir esneklikle gerçekleştirilmektedir ancak karşın alanyazında farklı örneklem seçim teknikleri de mevcuttur. Nitel araştırmalar için en yaygın alanyazın örneklem seçim teknikleri ise; aşırı ya da aykırı durum örnekleme, maksimum çeşitlilik örnekleme, benzeşik örnekleme, tipik durum örnekleme, kritik durum örnekleme, kartopu veya zincir örnekleme, ölçüt örnekleme, doğrulayıcı veya yanlışlayıcı örnekleme ve kolay ulaşılabilir durum örneklemedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Bu çalışmada örneklem seçimi için kartopu örnekleme tekniği kullanılmıştır. Kartopu örnekleme, evren ile ilgili bilginin sınırlı ve evreni oluşturan bireylere ulaşmanın zor olduğu durumlar için kullanılabilen bir tekniktir. Böyle bir durumda araştırmacı, örneklem için uygun birkaç kişi ile görüşme yaparak aynı kriterleri karşılayan diğer bireyler ile ilgili bilgi toplamaktadır. Bu süreç, yeterli sayıda kişiye ulaşılan kadar tekrarlanmaktadır. Bu yöntem, örnekleme kimin dahil edilmesi gerektiğinin belirlenmesinin mümkün olmadığı durumlarda faydalıdır (Earl, 2004). Çalışma kapsamında finansal yatırım yapanların kim olduğunun bilinmesi zor olduğundan kartopu örnekleme tercih edilmiştir. Başlangıçta 1, 5 ve 10 numaralı katılımcılara ulaşılmıştır. Bu katılımcılardan diğer katılımcılara ulaşılmıştır.

Nitel araştırma yöntem ve teknikleri kullanılan çalışmalarda araştırmalar genel olarak küçük bir örnekleme yapılmaktadır. Bazen örneklem amacıyla seçilen sadece bir kişiden de oluşabilmektedir (Patton, 1990). Bu gibi durumlarda, ulaşılan sonuçların evrene genellenmesi mümkün olmadığından, örneklem seçerken istatistiksel temsil edilebilirlikten ziyade örneklemin derinlemesine, bütünsel ve bağlamında anlaşılması amaçlanmaktadır. Lincoln ve Guba (1985) nitel çalışmalar yaparken mümkün olduğunca fazla bilgi sağlayacak kişilerin seçimine çalışıldığına dikkat çekmişlerdir. Dolayısıyla örneklemin büyüklüğü ya da küçüklüğünden ziyade araştırmacının ihtiyaç duyduğu bilgi miktarının karşılanıp karşılanmadığına dikkat edilmektedir. Bundan dolayı örneklem seçimi temsil edilebilirlikten ziyade amaca dayalı olarak gerçekleştirilmektedir. Rubin ve Rubin (1995) yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılan bir çalışmada, örneklem sayısı dikkate alındığında, görüşmeden çok az sayıda cevaplar elde edildiğinde örneklemin tamamlandığını belirtmiştir. Bu durum başka bir şekilde de ifade edilebilmektedir, yani elde edilen bilgi doygunluğa ulaştığında ya da yeterli olduğunda sayı tamamlanmış demektir. Patton (1990) bu durumu destekleyecek şekilde; çalışılan konuyla ilgili daha fazla bilgi sağlayacak bireylerin seçilmesi öncelikli amaç olmakla birlikte, sayılar konusunda esneklik sağlanabileceğini vurgulamıştır ve bu amaçlı bir şekilde seçilen örneklemin seçimindeki asıl hedefdir. Bu nedenle bu çalışmada da verilen cevaplar kategori oluşturmada doygunluk sağladığı için yani belirli bir katılımcıdan sonra cevaplar benzer olmaya başlayıp, kendini tekrar etmesi nedeniyle örneklem 10 katılımcı ile sınırlandırılmış ve katılımcı sayısı yeterli kabul edilmiştir.

İçerik analizi nitel veri analiz programı MAXQDA 2020 ile yapılmıştır. Karma ve kalitatif yöntemlerin arasında en çok kullanılan analiz programı MAXQDA'dır. Mac ve Windows bilgisayarların tümünde aynı özelliklerin kullanılabilmesi, herkes tarafından kullanımında büyük avantaj sağlamaktadır. Programla yapılabilecek araştırmaların çeşitliliği çok fazladır. Programı temellendirilmiş teoride, literatür incelemelerinde, keşif pazar araştırmasında, nitel metin analizlerinde ve karma yöntem yaklaşımlarında ve tüm nitel araştırmalarda kullanmak mümkündür (MAXQDA). Araştırmacılarda nitel veriler için sistematik değerlendirmeler ve yorumlamaya imkân sağlayarak, teorilerin test edilmelerini ve geliştirilmesine uygun zemininin hazırlanmasına imkân vermektedir (Creswell, 2013: 203)

Çalışma grubunda yer alan katılımcılar, 18 yaş üzeri yatırım yapan veya yapma isteği bulunan bireyler olup tüm Türkiye'yi kapsayacak şekilde farklı illerden oluşmaktadır. Katılımcılar ile yüzyüze görüşülerek mülakat yapılmış ve yanıtlardan yinelenen ve doğru çıkarımların yapılması için içerik analizi yöntemi uygulanmıştır. İçerik analizi sayesinde verilerin tanımlanması, içerisinde saklı olanların ortaya çıkartılması sağlanmakta ve bundan dolayı araştırmadaki sorulara verilmiş olan cevaplardaki bulgular belli kavram ve temalar kapsamında kodlanarak anlamlı bir çıktının elde edilebilmesi amaçlanmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 242).

Tablo 1: Katılımcı Bilgileri

	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Gelir Durumu
Katılımcı 1	Kadın	64	Lise	30.000-35.000 TL
Katılımcı 2	Erkek	36	Lisans	20.000-30.000 TL
Katılımcı 3	Erkek	39	Y. Lisans	10.000-20.000 TL
Katılımcı 4	Erkek	27	Lisans	15.000-20.000 TL
Katılımcı 5	Kadın	35	Y. Lisans	20.000-30.000 TL
Katılımcı 6	Erkek	28	Y. Lisans	30.000-40.000 TL
Katılımcı 7	Erkek	52	Lise	10.000-15.000 TL
Katılımcı 8	Erkek	42	Lisans	18.000 – 22.000 TL
Katılımcı 9	Erkek	31	Lisans	10.000 TL
Katılımcı 10 ¹	Kadın	33	Doktora	20.000-30.000 TL

Tablo 1’de katılımcıların demografik bilgileri verilmektedir. Katılımcıların 7’si (%70) erkek ve 3’ü (%30) kadındır. Katılımcıların 7’si (%70) 40 yaş altı ve 3’ü (%30) 40 yaş üzeridir. Katılımcıların 2’si lise, 4’ü lisans ve 4’ü lisansüstü eğitime sahiptir. Katılımcıların 4’ü 20.000 TL altı gelire sahipken, 6’sı 20.000 TL üzerinde gelire sahiptir.

Araştırma kapsamında geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu sorularında bağımlı değişken yatırım eğilimleri, bağımsız değişkenler ise finansal tutum ve finansal davranışlardır. Çalışmada nitel verilerin toplanması amacıyla katılımcıların “finansal davranışlarının” (8 ifade), “yatırım eğilimlerinin” (9 ifade) ve “finansal tutumlarının” (7 ifade) belirleyecek toplamda 24 açık uçlu ifadeden oluşan görüşme formu kullanılmıştır. Her bir katılımcı ile yüzyüze yapılan görüşmeler 40-60 dakika sürmüştür. Görüşme katılımcıların izinleri ile ses kaydına alınarak transkriptizasyonu yapılmış ve sonrasında içerik analiz tekniği kullanılmıştır.

Nitel veri analizinde ulaşılan sonuçların geçerliliği ve güvenilirliği büyük önem taşımaktadır. Miles ve Huberman (2015) sonuçların niteliği için nesnellik, iç ve dış geçerlik, güvenilirlik/ denetlenebilirlik ve kullanılabilirlik standartlarının önemini ifade etmiştir. Araştırmanın bu bölümünün nesnelligi, geçerliliği ve güvenilirliğinin sağlanması amacıyla bu standartlara uygun olarak önlemler alınmıştır. Bu çerçevede yapılmış olan çalışmalar aşağıdaki gibidir:

- Veri toplanmadan önce, nitel araştırma yöntemleri alanında uzman iki akademisyen, pilot görüşme formunu incelemiştir. Uzman önerilerinin ardından form revize edilmiş ve eksikliklerin giderilmesi için pilot çalışmalar yapılmıştır.
- Mekân sorunu yaşayan iki görüşmeci haricinde tüm görüşmeler katılımcıların işyerinde gerçekleştirilmiştir. Bu sayede, doğrudan saha içerisinde bilgi toplanmıştır.
- Rastgele seçilen 3 katılımcının (toplamın %30’u) mülakatları, finans alanında doktora yapmış başka bir araştırmacı tarafından belirlenen temalar temelinde yeniden kodlanmıştır. Güvenirliği hesaplamak için Miles ve Huberman’ın (2015) önermiş olduğu güvenilirlik formülü tekniğinden yararlanılmıştır. Formül ise şu şekildedir:

$$\text{Güvenirlik Formülü} = \frac{\text{Güvenirlik Görüş Birliği}}{\text{Görüş Birliği} + \text{Görüş Ayrılığı}}$$

İki uzman önceden belirlenmiş kategorilere göre metinleri kodlamış ve Miles ve Huberman’ın geliştirdiği güvenilirlik formülü kullanılarak güvenilirlik katsayısını hesaplamıştır. Analiz, kodlayıcılar arası güvenilirlik için Miles ve Huberman güvenilirlik değerinin 0,82 olduğunu göstermiştir. Miles ve Huberman (2015) kodlayıcılar arasında en az %80 oranında bir uyum olması gerektiğini belirtmektedir. Dolayısıyla bu kritere göre hesaplanan 0,82’lik güvenilirlik değerinin yeterli olduğu söylenebilmektedir.

- Araştırma geçerliliğinin sağlanması amacıyla farklı çeşitleme teknikleri kullanılmıştır. Üçgenleme (triangulation), çeşitli kaynaklardan elde edilen farklı bilgilerin araştırmada tema ya da kategori oluşturmak için ortak bir nokta bulmak amacıyla kullanıldığı bir geçerlilik süreci şeklinde

¹Araştırmada mülakat görüşmelerinde yer alan katılımcıların kişisel bilgilerine yer verilmemiş, gerçek isimlerinin yerine katılımcılar numaralandırılmıştır.

tanımlanmaktadır (Cresswell ve Miller, 2000). Bu çalışmada çeşitleme tekniği olarak araştırmacı çeşitlemesi yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, araştırmacı tarafındaki herhangi bir yanlılığı veya yanılığın ortadan kaldırmak için tasarlanmıştır. Bunun yanında, rasgele olarak seçilmiş olan üç görüşme metni (%30) finans alanında doktora yapmış bir araştırmacı tarafından yeniden kodlanmıştır.

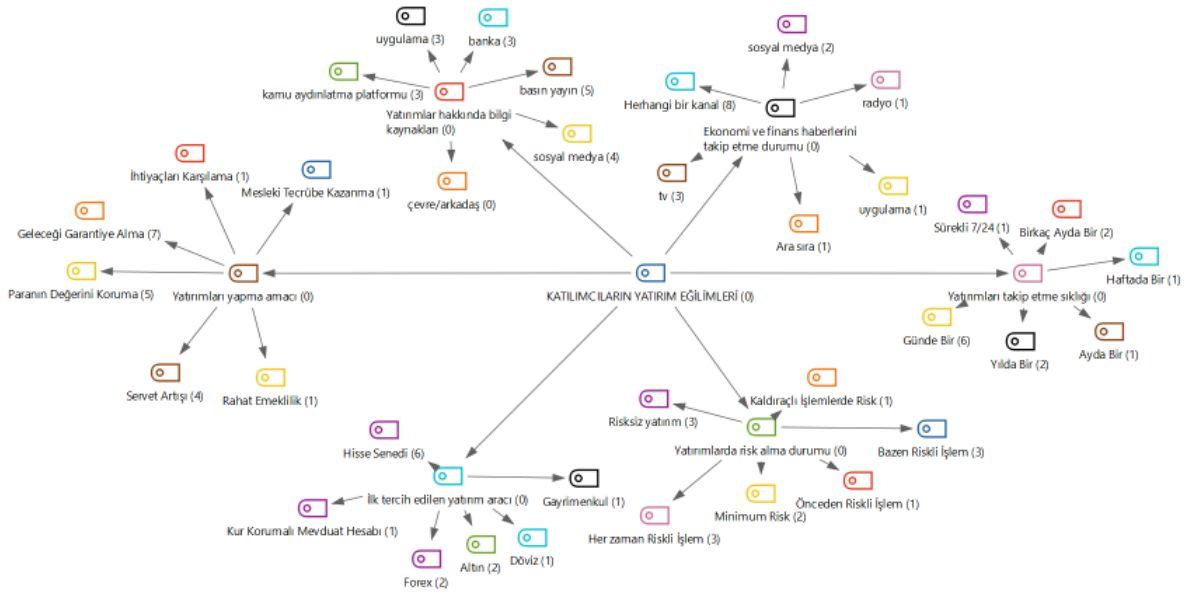
5. BULGULAR

Tablo 2’de araştırma kapsamında elde edilen temalar ve kod sistemi yer almaktadır. Katılımcılar finansal davranışlarını, yatırım eğilimlerini ve finansal tutumlarını belirleme konusunda farklı konulara değinmektedir. Katılımcıların çok çeşitli başlıklarda ihtiyaçlarını dile getirdikleri görülmüş ve bu durum çalışmanın kod sistemine de yansımıştır (Tablo 2). Katılımcıların çok farklı kriterleri göz önünde bulundurarak finansal davranış ve tutum sergilediği ve ona göre yatırım eğilimleri olduğu görülmektedir. Günümüzde yaşanan ekonomik gelişmeler ve finansal serbestleşme, bireylerin finansal sisteme katılım ve adaptasyonunun artmasını sağlamış, karmaşıklaşan finansal karar alma süreçleri de bireylerin finansal kararlarında farklılaşma ve çeşitliliğe yol açmıştır (Alkaya ve Yağlı, 2015).

Finansal tutum, eğilim ve davranışlar, bireylerin riske karşı duyarlılıkları, tüketim eğilimleri, zevkleri, psikolojik unsurları gibi çok sayıda faktörden etkilenmektedir. Bireylerin hayatlarında yaşadıkları tecrübeler finansal tutum, eğilim ve davranışlarını etkileyebilmektedir (Alkaya ve Yağlı, 2015: 588). Bu sebeple bu çalışmada katılımcıların demografik değişkenlerine göre finansal tutum, eğilim ve davranışları incelenmektedir.

Tablo 2: Finansal Davranışların, Yatırım Eğilimlerinin ve Finansal Tutumların Temalar ve Kod Sistemi

Finansal Davranışlar	Yatırım Eğilimleri	Finansal Tutumlar
Düzenli Olarak Yatırım Yapma Yılı <ul style="list-style-type: none">Birkaç Yıl10-20 Yıl Arası20 Yıldan Fazla	Para Tanımı Ve İlgili Düşünceleri <ul style="list-style-type: none">Mutluluk GetirmezBir AraçRefah Düzeyi Artışıİhtiyaçların Karşlanması	Günlük Para İdaresi Konusundaki Sorumluluklar <ul style="list-style-type: none">Eş İle OrtakYalnız BenBüyük Oranda Ben
Yatırımları Yapma Amacı <ul style="list-style-type: none">İhtiyaçları KarşılamaRahat EmeklilikMesleki Tecrübe KazanmaZevk AlmaParanın Değerini KorumaServet ArtışıGeleceği Garantiye Alma	Finans Bilgi Düzeyi <ul style="list-style-type: none">Orta DüzeydeYüksekAz	Bütçe Ayarlaması Uygulamaları <ul style="list-style-type: none">Gelir-Gider DengesiYatırım Bütçesi AyrılırBütçe Ayarlaması YokHer Şey
Yatırımlarda Risk Alma Durumu <ul style="list-style-type: none">Risksiz YatırımMinimum RiskÖnceden Riskli İşlemKaldıraçlı İşlemlerde RiskHer Zaman Riskli İşlemBazen Riskli İşlem	Finansal Karar Verme Kriterleri <ul style="list-style-type: none">Makro Ekonomik VerilerMerkez Bankası KararlarıEski BilgilerUygun Fiyatlı Alternatiflerİhtiyaç Olma DurumuGaranti KazançHer Kanaldan Araştırma	Ürün Satın Alma Kriterleri <ul style="list-style-type: none">MarkaFiyatİhtiyaç Olma DurumuFiyat/Performansİmalat Ve Son Kullanma TarihiKalite
İlk Tercih Edilen Yatırım Aracı <ul style="list-style-type: none">Kur Korumalı Mevduat HesabıGayrimenkulForexHisse SenediAltınDövizKripto Para	Finansal Destek Alma Durumu <ul style="list-style-type: none">Çevredeki KişilerİnternetDestek Ve Bilgi EdinmeAmatör Destek	Finansal Ürün Satın Alma Sürecinde Bilgi Kaynakları <ul style="list-style-type: none">Yıllık Getiri DurumuArkadaş BilgileriÜst Düzey Yönetici TakibiSosyal MedyaAracı Kurum DanışmanıKendi TecrübeBasın YayınBankalar
Yatırımları Elde Tutma Süresi <ul style="list-style-type: none">Belirsiz SüreBirkaç YılBirkaç Ay20-25 Yıl	Finansal Açardan Gelecek Konusundaki Hisler <ul style="list-style-type: none">Güvende Ve RahatStresliMutlu Veya Mutsuz	Finansal Açardan Günümüzdeki Durumu Konusundaki Hisler <ul style="list-style-type: none">Risk Yoksa İyiBelirsizlik KötüTatmin EdiciKar Edince MutluPlanlı Olduğunda Hissiz
Yatırımları Takip Etme Sıklığı <ul style="list-style-type: none">Ayda BirYılda BirSürekli 7/24Haftada BirBirkaç Ayda BirGünde Bir	Finansal Olarak Daha Fazla Kazanç Çabası Durumu <ul style="list-style-type: none">Çabalama GerekliÇabalama Gerekli DeğilEğitim	Borçlanma Araçları Kullanımı Ve Düzenli Ödeme Durumu <ul style="list-style-type: none">KrediKredi KartıBirkaç Aylık TaksitMenkul/Gayrimenkul İle KrediDüzenli ÖdemeYatırım Getirisi İle YatırımGider AzaltmaKredi/Faiz Kullanmama
Yatırımlar Hakkında Bilgi Kaynakları <ul style="list-style-type: none">Çevre/ArkadaşSosyal MedyaUygulamaKamu Aydınlatma PlatformuBankaBasın Yayın		Tasarruf Yapma Durumu Ve Bütçeye Oranı <ul style="list-style-type: none">Düzenli TasarrufBirkaç Yıldır Tasarruf YokAylık Kazançtan TasarrufKredi İle YatırımGiderler İzin Vermez10 Yıldır Tasarruf Yok
Ekonomi Ve Finans Haberlerini Takip Etme Durumu <ul style="list-style-type: none">Sosyal MedyaTvUygulamaRadyoHerhangi Bir KanalAra Sıra		Finansal Olayların Takip Etme Durumu <ul style="list-style-type: none">Dünyadaki GelişmelerFinansal OlaylarEtkilemezTakip Edilir
		Uzun Vadeli Yatırım Hedefleri Belirleme <ul style="list-style-type: none">Uzun Vadeli YokUzun Vadeli VarTemettü EmeklilikÇalış Ve KazanAz Da Olsa YatırımFinansal Gelir Önemli

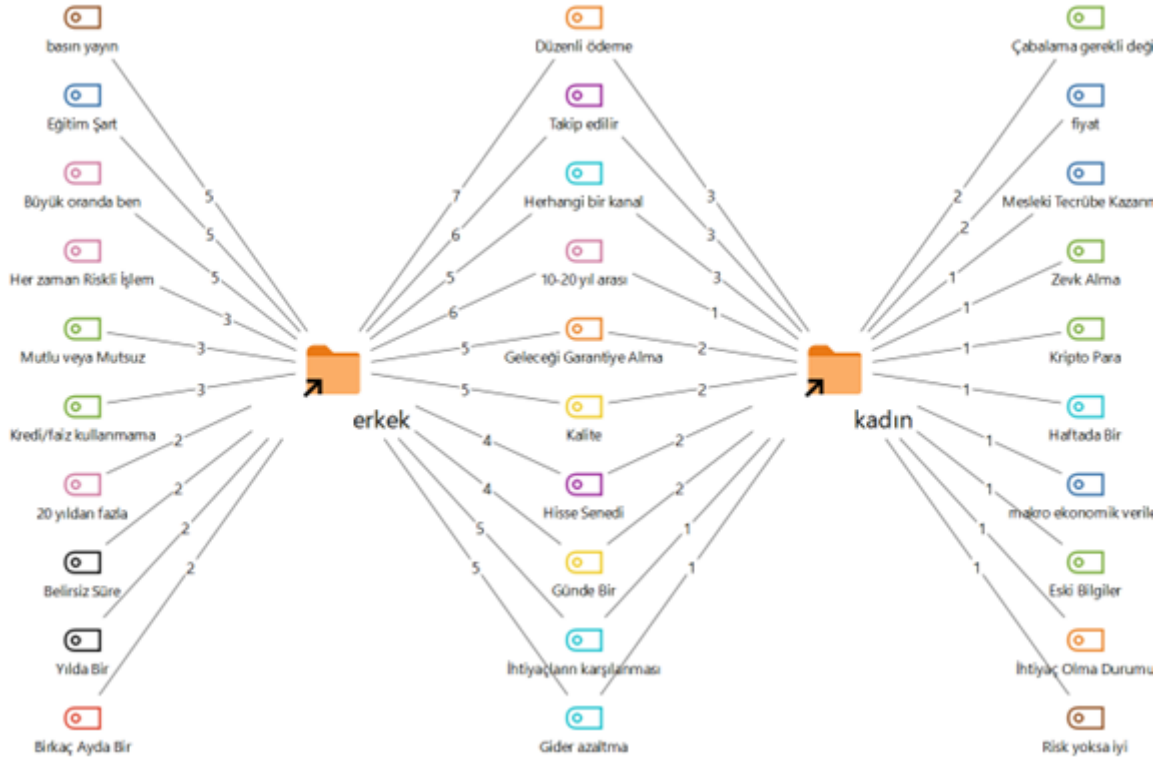

Şekil 1: Katılımcıların yatırım eğilimlerine ilişkin hiyerarşik kod-alt kod modeli

Şekil 1’deki model incelendiğinde, katılımcılar arasında yatırım aracı olarak en çok tercih edilenin hisse senedi olduğu görülmektedir. Katılımcılar altın, forex, kur korumalı mevduat hesabı, döviz veya gayrimenkul gibi yatırım araçlarını her ne kadar kullansa da ağırlıklı olarak hisse senedine yatırım yapmaktadır.

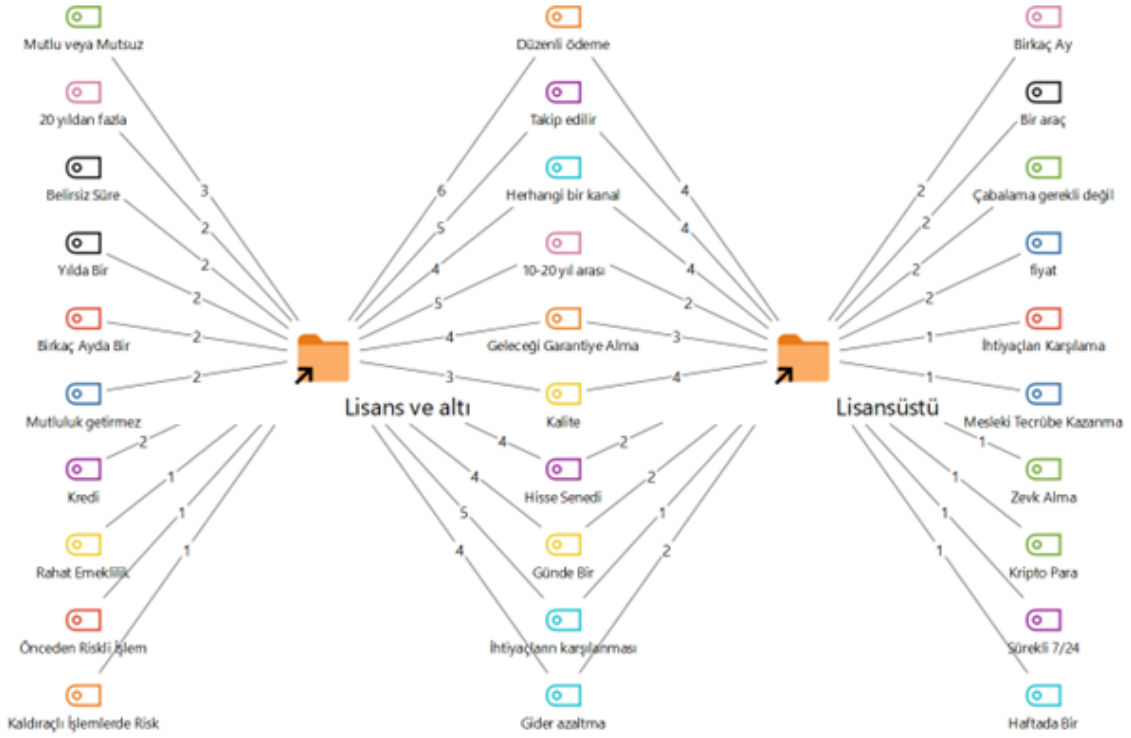
Katılımcılar ekonomi ve finans haberlerini hangi kanal olduğu fark etmeksizin takip ederken yatırımları hakkında bilgileri basın yayını, sosyal medyadaki şirket yetkilileri, kamu aydınlatma platformu veya bankalardan edinmektedir. Katılımcılar yatırımları hakkında bilgi alma konusunda güvenilir ve birincil kaynaklardan bilgi edinme eğilimindedir. Katılımcıların yatırımlarını takip etme sıklığına bakıldığında her ne kadar sürekli olarak takip edenler olsa da çoğunluğun günde bir kez takip ettiği gözlemlenmiştir. Yani, yatırımların getirilerini günlük takip etmek, katılımcıların yatırımlarını takip etme konusunda yeterli eğilim olarak karşımıza çıkmaktadır.

Katılımcıların yatırım yaparken paranın değerini koruma, geleceğini garanti altına alma ve servet artışı sağlama eğiliminde oldukları görülmektedir. Çoğunlukla riskli işlemleri tercih eden katılımcıların zaman zaman riskten kaçınarak daha düşük riskli işlemleri tercih ettikleri de görülmektedir. Fakat aynı sayıda yatırımcı ise risksiz işlem yaptığı veya minimum riskle yatırım yaptığı da kaydedilmektedir.

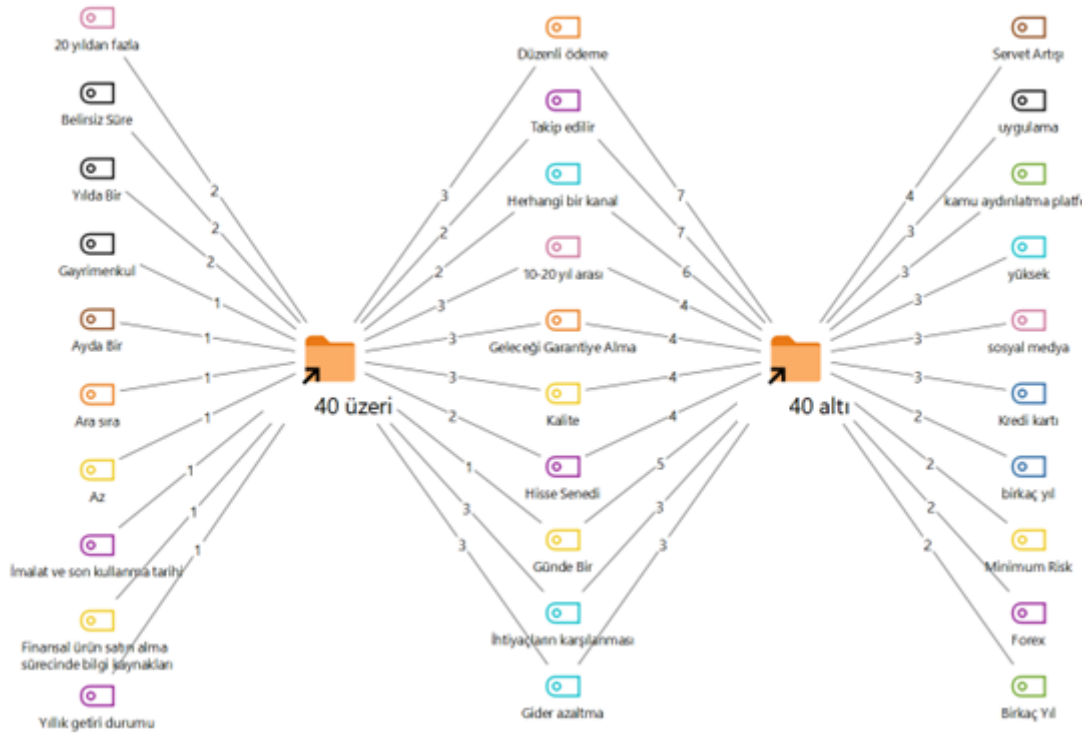
Şekil 2. Cinsiyete göre finansal davranışlar, yatırım eğilimleri ve finansal tutumları

Şekil 2’de görüldüğü üzere, erkek katılımcılar finansal olarak daha fazla kazanç elde etmek için eğitimin şart olduğunu söylerken, kadın katılımcılar çabalamanın gerekli olmadığını ifade etmektedir. Katılımcıların finansal tutumlarında cinsiyete göre farklılaşma görülmektedir. Erkek katılımcılar finansal bilgi kaynağı olarak basın yayın organlarını kullandıklarını ifade etmektedir. Her iki gruptaki katılımcılar herhangi bir kanaldan finansal bilgi elde etmektedir. Erkek katılımcılar borçlanma aracı olarak kredi/faiz kullanmadığını söylerken, her iki gruptaki katılımcılar ödemelerini düzenli yaptıklarını söylemektedir. Düzenli ödeme yapan katılımcıların finansal davranışlarına ilişkin bir değerlendirme yapıldığında, finansal krizler yaşandığı süreçte, kişiler ihtiyat üzere davranış sergileyerek tüketimlerini mümkün olduğunca azaltmakta, tasarruflarını artırmakta ve ekonomik büyüme ile daha fazla tüketim harcamaları yapmakta ve bu sayede ekonomik canlanmaya imkân verecek finansal tutumlar ve davranışlar sergilemektedirler (Er ve Çetintaş, 2018: 62).

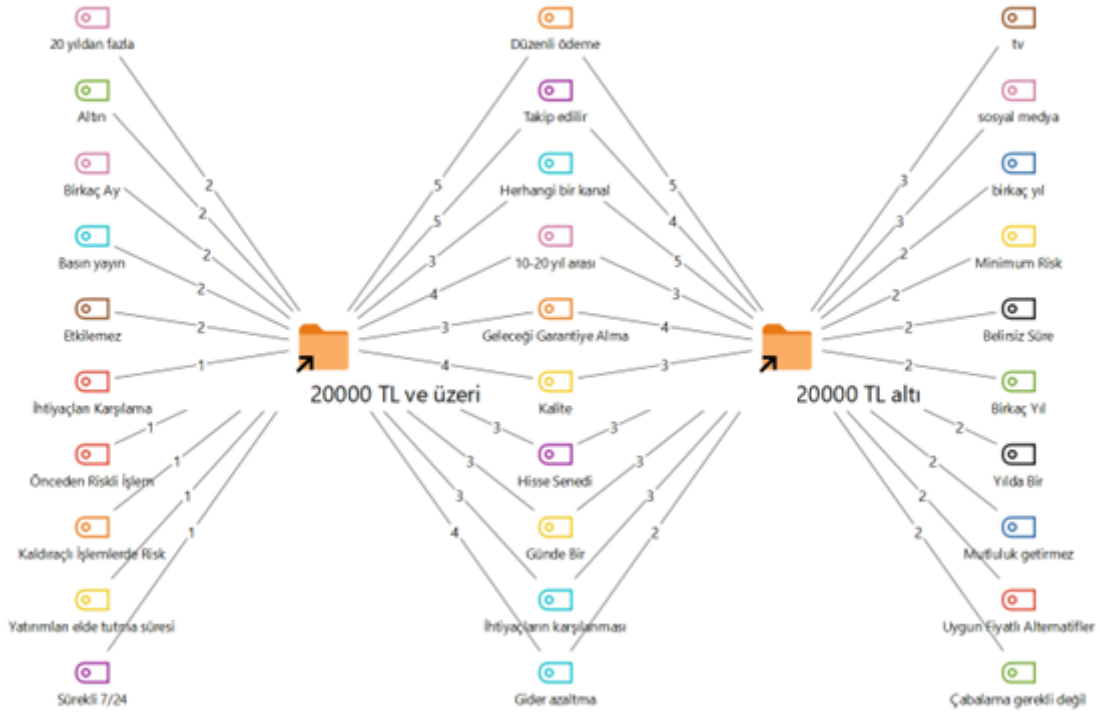
Şekil 3. Eğitim durumuna göre finansal davranışlar, yatırım eğilimleri ve finansal tutumları

Şekil 3'te eğitim durumuna göre katılımcıların parayı tanımlamaları değişmektedir. Lisans ve altı eğitim seviyesine sahip katılımcılar parayı mutluluk getirmeyen bir araç olarak görürken, lisansüstü eğitim seviyesindeki katılımcılar bir araç olarak görmektedir. Lisans ve altı eğitim seviyesindeki katılımcılar borçlanma aracı olarak kredi çekerken, iki gruptaki ortak borçlanma aracı olarak gider azaltma yöntemi kullanılmaktadır. Yatırım yapma yılı açısından değerlendirme yapıldığında, lisans ve altı eğitim seviyesine sahip katılımcılar 20 yıldan fazla süreli yatırım yaptıklarını, lisansüstü eğitim seviyesine sahip katılımcılar birkaç ay süreli yatırım yaptıklarını söylemektedir. Her iki gruptaki katılımcılar ise 10-20 yıl süreli yatırım yaptıklarını ifade etmektedir. Sonuç olarak yatırım yapma yılı açısından eğitim durumuna göre farklılaşma olduğu görülmektedir.

Şekil 4. Yaşa göre finansal davranışlar, yatırım eğilimleri ve finansal tutumları

Şekil 4'te görüldüğü üzere, 40 yaş üzeri katılımcılar belirsiz süreli veya 20 yıldan fazla süreli yatırım yaptıklarını ifade ederken, 40 yaş altı katılımcılar birkaç yıllık yatırımlar yaptıklarını ifade etmektedir. Katılımcıların finansal yatırım eğilimleri yaş değişkenine göre farklılaşmaktadır. 40 yaş altı katılımcılar borçlanma aracı olarak kredi kartını kullanmaktayken, 40 yaş üzeri katılımcıların kredi kartını borçlanma aracı olarak kullanmadığı görülmektedir. Çalışmamıza benzer şekilde, ödeme araçlarında sağlanan çeşitli imkanlar, kişilerin esnek hareket edebilmelerine ve zaman kazanmalarına bu sayede de tüketimlerini artırmalarına etki etmektedir. Kredi kartı kullanımındaki artış, finansal tutumlar ve davranışların üzerinde oldukça etkili olmuştur (Denk vd., 2018, 187). Her yaş grubundaki katılımcı borçlanma araçlarını kullanıp yatırım yapmak yerine gider azaltma yöntemini seçmektedir. Coşkun (2016) çalışmasında, tüketimin artması ile tasarrufların toplam gelirdeki payında önemli azalma olduğunu belirtmiştir (Coşkun, 2016: 2248). Fakat katılımcılarımız toplam gelir içindeki tasarrufların payını artırmak için gider azalttığını söylemektedir. Herhangi bir kanaldan finansal konularda bilgi aldığını ifade eden katılımcılar çoğunluktadır. Bu da günümüzde sosyal medya, TV, bankaların ve Merkez Bankası'nın verilerine, bilgilendirmelerine kolaylıkla erişilmesi ile ilişkilidir. Katılımcıların büyük çoğunluğu parayı tanımlarken ihtiyaçlarını karşılama aracı olduğunu söylemektedir.

Şekil 5. Gelir durumuna göre finansal davranışlar, yatırım eğilimleri ve finansal tutumları

Şekil 5'te görüldüğü üzere, gelir durumuna göre katılımcıların yatırım yaptıkları araç, yatırım yapma amaçları, yatırım bilgi kaynakları değişmektedir. 20.000 TL altı gelir durumuna sahip katılımcılar uygun fiyatlı alternatiflere yatırım yapmayı tercih etmekte, minimum riskli işlemler gerçekleştirmektedir. Fakat her iki gelir durumunun da ortak olduğu bazı konular bulunmaktadır. Her gruptaki katılımcılar geleceklerini garanti altına almak için finansal yatırım yaptıklarını ifade etmektedir. Yatırım araçlarını tercih ederken kaliteyi göz önünde bulundurdıklarını, hisse senedine yatırım yaptıklarını, borçlanma araçlarını kullanmak yerine gider azaltma yöntemini tercih ettiklerini, günde bir kez finansal piyasaları takip ettiklerini söylemektedir. Bir diğer önemli konu ise katılımcıların tamamı ve hangi gelir grubunda olsa da düzenli ödemelerini yaptıklarını ifade etmektedir. Bulgularımıza benzer şekilde, gelir oranında sağlanan artışın tüketim alışkanlıklarının değişmesinin sebebi olduğu düşünülmektedir. Günümüzdeki ekonomi, üretim toplumu olmaktan daha fazla, tüketim toplumu olmaya eğilim göstermektedir. Fertler teknolojik gelişmeler ile birlikte nakit ödemeler haricinde kredi kartı tarzında çeşitli ödeme araçlarını da günlük yaşantılarına entegre etmişlerdir. Ödeme araçlarının çeşitlenmesi, kişiye esneklik ve zamandan tasarruf sağlamakta ve tüketimde artış olmasına da etki etmektedir (Denk ve diğerleri, 2018: 187).

SONUÇ

Gerek paranın değerini korumak gerekse de paranın değerini artırmak için bireyler yatırım yapmak istegindedirler. Çalışmada yatırım yapan veya yatırım yapmak isteyen bireylerin finansal tutum ve davranışlarının finansal eğilim ve finansal kararları üzerindeki etkisi ortaya konmaya çalışılmış ve bu amaçla nitel veri analizi yöntemi olan içerik analizi uygulanmıştır.

Merkezi kayıt kuruluşu Mayıs 2023 verilerine göre, Türkiye genelinde yatırımcı sayısının 30.949.931 kişiden oluşmasına rağmen, hisse senedine yatırım yapan yatırımcı sayısının 4.589.674 kişi olduğu görülmektedir (<https://www.vap.org.tr/portfoy-dilimi-bazinda-yatirimci-sayilari>). Türkiye'de riskli yatırım aracı olarak görülen hisse senedine talep diğer yatırım araçlarına göre az olmasına karşın araştırmaya katılan yatırımcıların en fazla tercih ettiği yatırım aracının hisse senedi olduğu görülmektedir. Bunun sebebi kısa ve uzun vadede yaşanabilecek fiyat farklılıklarının değerlendirilmesi, hisse senedi alım satımı ile sermaye kazancı sağlama imkanının bulunması ve kâr payı (temettü) ödemelerinden faydalanma hakkına sahip olmaları olduğu düşünülmektedir.

Katılımcıların bilgi alma kanalları incelendiğinde; ekonomi ve finans haberlerini herhangi bir kanaldan takip etmeyi tercih ederken, kendi yatırımları hakkındaki bilgileri ise çoğunlukla birincil kaynaklardan (sosyal medyadaki şirket yetkilileri, kamu aydınlatma platformu veya aracı kurumlarındaki müşteri temsilcilerinden) edindikleri görülmüştür. Yani katılımcılar, yatırımları hakkında bilgi alma konusunda güvenilir ve birincil kaynaklardan bilgi edinme eğilimindedirler. Katılımcılar yatırımlarını, aracı kurum uygulamaları üzerinden takip etmekte ve genel ortalama olarak günde bir defa olduğu söylenebilir. Getirilerini günlük takip etmek katılımcıların yatırımlarını takip etme konusunda yeterli eğilim olarak karşımıza çıkmaktadır.

Katılımcılar yatırım yaparken paranın değerini koruma, geleceğini garanti altına alma ve servet artışı sağlama eğilimindedir. Türkiye gibi yüksek enflasyonist ülkelerde katılımcıların yatırım yaparken birinci amacının paranın değerini koruma olması beklenmektedir. Fakat bazı katılımcıların geleceğini garanti altına alma ve servet artışı sağlama amacı taşıması dikkat çekicidir. Enflasyondan korunmanın ötesinde servet artışı sağlamak ve geleceğini garanti altına almak amacıyla olan katılımcıların uzun vadeli yatırımları tercih ettikleri görülmüştür.

Katılımcıların yatırım yaparken genellikle riskli işlemleri tercih ettikleri görüldüğü gibi, zaman zaman riskten kaçınarak daha düşük riskli işlemleri tercih ettikleri de görülmektedir. Aynı zamanda paranın değerini korumak isteyen ve riski sevmeyen katılımcıların olduğu da gözlemlenmiştir. Bu katılımcılar da genellikle riskten kaçınma davranışı sergilemelerine rağmen zaman zaman riskli yatırımlara yönlendikleri tespit edilmiştir.

Demografik faktörler baz alınarak yapılan analiz sonucuna göre ise finansal eğilimlerin demografik faktörlere göre farklılaştığı görülmektedir. Lisansüstü eğitime sahip olan bireylerin parayı mutluluk aracı olarak gördükleri fakat daha az eğitime sahip bireylerin parayı mutluluk aracı olarak görmedikleri belirtilmiştir. Ayrıca Lisansüstü eğitime sahip bireyler kısa vadeli yatırımı tercih ederken, lisans ve altı eğitime sahip bireylerin uzun vadeli yatırımı tercih ettikleri görülmüştür. Benzer şekilde 40 yaş üzeri katılımcıların da uzun vadeli yatırımları tercih ettiği, 40 yaş altındaki katılımcıların ise kısa vadeli yatırımları tercih ettikleri görülmüştür. Kredi kartı kullanımında ise yine yaşa göre farklılıklar görülmüş, 40 yaş üzeri katılımcılar borçlanma aracı olarak kredi kartı kullanımını tercih etmediklerini belirtirken, 40 yaş altı katılımcılar kredi kartını borçlanma aracı olarak kullandıklarını belirtmişlerdir.

Cinsiyete göre baktığımızda, erkek katılımcıların daha fazla finansal kazanç için finans eğitimi alınması gerektiğine inanırken, kadın katılımcıların eğitime gerek olmadığına inandığı, ayrıca erkek katılımcıların borçlanma aracı olarak kredi/faiz tercih etmedikleri görülmüştür. Gelir seviyesine göre yapılan analiz sonucuna göre 20.000 TL altında geliri olan katılımcıların daha düşük riskli işlemleri tercih ettikleri belirlenmiştir.

Araştırma yalnızca katılımcıların yatırım eğilimlerini, finansal tutum ve davranışlarını ölçmeye yöneliktir. Araştırmada elde edilen bazı sonuçların analiz edilmesinde finansal okuryazarlık bilgi düzeylerinin tespit edilmesini gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, finansal tutum ve davranışların nitel yöntemlerle araştırılmasında finansal okuryazarlık düzeyinin de dahil edilmesi literatüre katkı sağlayacağı için önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akman Dömbekci, H. ve Erişen, M. A. (2022), “Nitel Araştırmalarda Yarı Yapılandırılmış Görüşme Tekniği”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, AÜSBD Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Özel sayısı, 141-160.
- Akyol, C. (2010), “Finansal Farkındalığın Yatırımcı Tercihlerine Etkileri: Özel Bankacılık Çalışanlarında Finansal Farkındalık Üzerine Bir Araştırma” (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Alkaya, A. ve Yağlı, D. (2015), “Finansal Okuryazarlık, Finansal Bilgi, Davranış ve Tutum: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İ.İ.B.F. Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 40(8), 585-599.
- Altıntaş, K. M. (2011). “The Dynamics Of Financial Literacy Within The Framework Of Personal Finance: An Analysis Among Turkish University Students”, African Journal of Business Management, 5(26), 10483-10491.
- Ay M ve Ebdülrazzade S. (2021), “Finansal Okuryazarlık Tutum ve Davranışlarının Değerlendirilmesine İlişkin Bir Çalışma: Selçuk Üniversitesi İİBF Örneği”, Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi, 3(1), 1-17.
- Barmaki, N. (2015), “Üniversite Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık Düzeylerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: Hacettepe Üniversitesi Örneği”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Aile ve Tüketici Bilimleri, Doktora Tezi, Ankara.
- Benan, G. Ö. K. ve Coşkun, A. (2020), “Z Kuşağının Finansal Okuryazarlık Eğilimlerinin İncelenmesine İlişkin Bir Araştırma”, Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD), 6(1), 356-366.
- Biçer, E. B., Altan, F. (2016), “Üniversite Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık İle İlgili Tutum ve Davranışlarının Değerlendirilmesi”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Aralık 2016 20(4), 1501-1517.
- Chen, H. ve Volpe, R.P. (2002), “Gender Difference in Personal Financial Literacy Among College Students”, Financial Service Review, 11(3), 289-307.
- Chinn, P. L., & Kramer, M. K. (1999), “Theory and nursing: Integrated knowledge development”, St. Louis: Mosby.
- Creswell, J.W. (2013), “Research Design Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches”, 4th Edition, SAGE Publications, Inc., London.
- Creswell, J.W., ve Miller, D.L. (2000) “Determining Qualitative Research Methods”, Theory Into Practice, 39, 124-130.
- Cude, B. J., Lawrence, F., Lyons, A., Metzger, K., LeJeune, E., Marks, L., and Machtmes, K. (2006), “College Students and Financial Literacy: What They Know and What We Need to Learn”, Proceedings of the Eastern Family Economics and Resource Management Association, 102(9), 106-109.
- Çam A. V. ve Barut A. (2015), “Finansal Okuryazarlık Düzeyi ve Davranışları: Gümüşhane Üniversitesi Ön Lisans Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma”, Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi, 4(7), 63-72.
- Çinko, M., Avcı, E., Ergun, S., ve Tekçe, M. (2017), “Üniversite Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık Düzeyleri: Marmara Üniversitesi Örneği”, Marmara Business Review, 2(1), 25-50.
- Çoşkun, S. (2016), “Üniversite Öğrencilerinin Finansal Davranış ve Tutumlarının Belirlenmesi: Finansal Okuryazarlık Algıları Üzerine Bir Araştırma”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 5(7), 2247-2258.
- Demirören, S. (2019), “Bir Yatırım Aracı Olarak Altının Değerinin Belirlenmesinde Finansal Davranış Faktörleri”, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Denk, Z., Demir, Ö. ve Sezgin, E. E. (2018), “Kartlı Ödeme Sistemlerinin Finansal Davranış ve Tutum Üzerindeki Etkisi: Elazığ-Malatya İli AVM Müşterileri Örneği”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 28(1), 187-202.
- Dew, J., and Xiao, J. J. (2011), “The Financial Management Behavior Scale: Development and Validatio”, Journal of Financial Counseling and Planning, 22(1), 42-59.
- Earl, B. (2004), “The Practice of Social Research”, 10. Basım. Thomson, Wadsworth.
- Er, B., ve Çetintaş, M. (2018), “İşçilerde Finansal Okuyazarlık: Finansal Bilgi, Tutum ve Davranış Eksenli Bir Araştırma”, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü e-dergi, 1(2), 61-71.
- Ergün, B., Şahin, A., ve Ergin, E. (2014), “Finansal Okuryazarlık: İşletme Bölümü Öğrencileri Üzerine Bir Çalışma”, Journal of International Social Research, 7(34), 847-864.
- Falahati, L., Sabri, M. F., ve Paim, L. (2012), “Assessment a Model Of Financial Satisfaction Predictors: Examining The Mddiate Effect Of Financial Behaviour and Financial Strain”, World Applied Sciences Journal, 20(2), 190-197.
- Gök B. ve Coşkun A. (2020), “Z Kuşağının Finansal Okuryazarlık Eğilimlerinin İncelenmesine İlişkin Bir Araştırma”, Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD), 6 (1), 356-366.

- Hilgert, M. A., Hogarth, J. M. ve Beverly, S. G. (2003), "Household Financial Management: The Connection Between Knowledge and Behavior", Federal Reserve Bulletin, 89, 309-322.
- <https://www.vap.org.tr/portfoy-dilimi-bazinda-yatirimci-sayilari>, Erişim Tarihi: 07.06.2023
- J. H. Kim, (2015), "Parental Influence On Young Adult Children's Financial Attitudes: Moderation Effect Of Financial Communication and Family Environments", Ph.D. thesis to Human Sciences, University of Nebraska, Lincoln, Nebraska, USA, Oct.
- Jorgensen, B. L. (2007), "Financial Literacy of College Students: Parental And Peer Influences, Master Of Science In Human Developmen", October 2, 2007 Blacksburg, Virginia.
- Jorgensen, B. L. and Savla, J. (2010), "Financial Literacy of Young Adults The Importance of Parental Socialization", Family Relations, 59(2), 465-478.
- Karabudak, S. (2022), "Finansal Tutum ve Davranışların Demografik Faktörler Açısından Değerlendirilmesi: Teknopark Çalışanları Üzerine Bir Araştırma", Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Kılıç, Y., Ata, H. A., ve Seyrek, İ. H. (2015), "Finansal Okuryazarlık: Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma", Muhasebe ve Finansman Dergisi, (66), 129-150.
- Krippendorff, K. (2004), "Content Analysis: An introduction to its methodology (2nd ed.)", Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Kuzel, A., J. (1992), "Sampling in qualitative inquiry. B. F. Crabtree ve W. L. Miller (Ed.)", Doing qualitative research: Research methods for primary care volume 3 (s.31-44). Newbury Park: Sage Publications.
- Lincoln, Y.S. ve Guba, E. G. (1985), "Naturalistic inquirv. Newbury Park: Sage Publications".
- Lusardi, A. ve Mitchell, O. S. (2007), "Baby Boomer Retirement Security: The Roles Of Planning, Financial Literacy And Housing Wealth", Journal of Monetary Economics, 54(1), 205-224.
- Lusardi, A., ve Mitchell, O. S. (2007), "Financial Literacy And Retirement Preparedness: Evidence And İmplications For Financial Education", Business economics, 42(1), 35-44.
- Mandell, L. and Klein, L.S. (2009), "The Impact of Financial Literacy Education On Subsequent Financial Behavior", SJournal Of Financila Counselin and Planning, 20(1), 15-24.
- Meydan, S. (2019), "Fakülte Öğrencilerinin Finansal Davranış ve Finansal Tutum Düzeyleri: Trakya Üniversitesi Örneği", (Master's thesis, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (2015), Nitel Veri Analizi: Genişletilmiş Bir Kaynak Kitap,1. Baskı, S. Akbaba Altun ve A. Ersoy (Çev. Eds).
- Mustafa, A. Y., ve Ebdürzazade, S. (2021), "Finansal Okuryazarlık Tutum ve Davranışlarının Değerlendirilmesine İlişkin Bir Çalışma: Selçuk Üniversitesi İİBF Örneği", Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi, 3(1), 1-17.
- Nano, D. ve Cani, S. (2013), "The Differences in Students' Financial Literacy Based On Financial Education", Academicus International Scientific Journal, 8(1), 149-160.
- Onur, N., ve Nazik, M. H. (2014), "Öğretmenler İçin Bireysel Finans Alanında Finansal Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi (Ftö): Geçerlik ve Güvenilirlik Çalışması", Vocational Education, 9(4), 90-99.
- Özbay, M. ve Yaşa Özeltürkay E. (2021), "Z kuşağının Finansal Okuryazarlık Düzeyinin Ölçülmesi: Adana İli Örneği", Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi3(1), 1-12.
- Patton, Q., M. (1990), "Qualitative Evaluation an Research Methods" (2nd Ed.). London: Sage Pub.
- Rubin, H. J. ve Rubin, I. S. (1995), "Qualitative İnterviewing: The Art Of Hearing Data", Thousanu Oaks: Sage Publications.
- S. Shim, J. Xiao, B. Barber and A. Lyons, (2009), "Pathways to Life Success: A Conceptual Model Of Financial Well-Being For Young Adults", Journal of Applied Developmental Psychology, 30(6), pp. 708-723.
- Schofield, J. W. (1990), "Increasing The Generalizability of Qualtitative Research", W. W. Eisner ve A. Peshkin (Ed.). Qualtiative inquirv in education: The continuing debate (s.201-232). New York: Teachers College Press.
- Setiawan, M., Effendi, N., Santoso, T., Dewi, V. I., & Sapulette, M. S. (2022). Digital financial literacy, current behavior of saving and spending and its future foresight. *Economics of Innovation and New Technology*, 31(4), 320-338.
- Shaik, M. B., Kethan, M., Jaggaiah, T., & Khizerulla, M. (2022). Financial Literacy and Investment Behaviour of IT Professional in India. *East Asian Journal of Multidisciplinary Research*, 1(5), 777-788.
- Siswanti, I., and Halida, A. M. (2020), "Financial Knowledge, Financial Attitude, And Financial Management Behavior: Self-Control As Mediating", The International Journal of Accounting and Business Society, 28(1), 105-132.

- Şamiloğlu, F., Kahraman, Y. E., ve Bağcı, H. (2016, “Finansal Okuryazarlık Araştırması: Erciyes Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Uygulama”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(12), 308-318.
- Tetik, N. (2019), “Türkiye’nin Finansal Okuryazarlık Düzeyi: Literatür Taraması ve Sonuçların Değerlendirilmesi”, *Electronic Turkish Studies*, 14(6), 3505-3524.
- Turhan, G. T. (2020), “Finansal Okuryazarlık İle İlgili Tutum Ve Davranışların Üniversite Öğrencilerine Yönelik Değerlendirilmesi”, *Maliye ve Finans Yazıları*, (114), 375-400.
- Türnüklü, A. (2000), “Eğitimbilim Araştırmalarında Etkin Olarak Kullanılabilecek Nitel Bir Araştırma Tekniği: Görüşme. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi”, 24(24), 543-559.
- Ünal, S., ve Düğer, Y. S. (2015), “Akademik Personelin Finansal Gönenç Hâli ile Finansal Davranış Eğilimi Arasındaki İlişkiye Yönelik Ampirik Bir Araştırma”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11 (1), 213-226.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013), *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayınevi, Ankara.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016), *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayınevi, Ankara.
- Yılmaz Y. ve Tunce M. (2017), “Finansal Okuryazarlık Düzeyinin Belirlenmesi: Dicle Üniversitesi İİBF Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma”, *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(14), 301-312.

Azerbaycan Ombudsmanı: Yapısal-Kurumsal ve İşlevsel Yönleri

Azerbaijan Ombudsman: The Aspects of Structural-Institutional and Functional

Kadir Caner DOĞAN

Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi
kadircanerdogan@gumushane.edu.tr
https://orcid.org/0000-0002-3476-8865

Makale Başvuru Tarihi: 08.06.2023

Makale Kabul Tarihi : 26.06.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

ÖZET

Ombudsman, bir devlette vatandaşlardan kamu yönetiminin kötü yönetim uygulamaları ve insan hakları ihlallerine karşı şikayetleri alan ve bunları yasal bir prosedür çerçevesinde çözen bir kamusal teşkilattir. Günümüzde dünyanın tüm kıtalarında neredeyse tüm devletlerde farklı düzeylerde uygulanmaktadır. Ombudsman, hukuk devletini güçlendiren, insan haklarını koruyan demokratik bir yapı ve işleve sahiptir. Dünyada bu çaplı yayılım göstermesi, bir siyasal kurum olarak ombudsmanın önemini artırmaktadır. Nitekim ombudsmanın bağımsızlık, tarafsızlık, hızlılık, katılım ve etik gibi özellikleri interdisipliner karakterini de ortaya koymaktadır. Bu çalışmada, Asya Kıtası'nda Azerbaycan Ombudsmanı yapısal-kurumsal ve işlevsel yönleri ile analiz edilmek istenmektedir. Bu sayede de Azerbaycan'da demokrasi, insan hakları ve hukuk devletinin tesis edilmesi noktasında ombudsman ile bazı çıkarımlara varmak mümkün olabilir. Çalışmanın yöntemi ise, nitel analize dayalı bir biçimde literatür taramasıdır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Ombudsman, Kamu Yönetimi, Denetim

ABSTRACT

The Ombudsman is a public body in a state that receives complaints from citizens about mismanagement practices and human rights violations by the public administration and resolves them within a legal procedure. Today, it is practiced at different levels in almost all states in all continents of the world. The Ombudsman has a democratic structure and function that strengthens the rule of law and protects human rights. This widespread spread in the world increases the importance of the ombudsman as a political institution. As a matter of fact, the ombudsman's features such as independence, impartiality, promptness, participation and ethics reveal its interdisciplinary character. In this study, it is desired to analyze the Azerbaijan Ombudsman in the Asian Continent with its structural-institutional and functional aspects. In this way, it may be possible to reach some conclusions with the ombudsman at the point of establishing democracy, human rights and the rule of law in Azerbaijan. The method of the study is a literature review based on qualitative analysis.

Keywords: Azerbaijan, Ombudsman, Public Administration, Auditing

1. GİRİŞ

Kamu yönetiminin kötü yönetim uygulamaları başta olmak üzere insan hakları ihlallerine karşı mağdur duruma düşen vatandaşlardan şikâyet kabul eden ve bunları yasal çerçeve içinde çözen ombudsman, demokrasinin, hukukun üstünlüğünün ve insan haklarının teminatıdır.

Ombudsman, genel olarak dünyada bunu tecrübe eden ülkelere bakıldığında parlamentolara bağlı olan bağımsız ve tarafsız yapı ve işleve sahip bir kavramdır. Dünyada ilk olarak İsveç'te 18. Yüzyılda ortaya çıkmıştır ve özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyanın neredeyse tamamına yayılmaya başlamıştır. Nitekim ombudsman, günümüzde tüm kıtalarda farklı devletlerde kapitalist ve sosyalist siyasal kültüre sahip tüm ülkelerde uygulanmaktadır. Bu nitelikleriyle ombudsman, liberal demokrasinin temel bileşenlerinden biri konumuna gelmiştir. İçerisinde taşıdığı, hesap verebilirlik,

şeffaflık, katılımcılık, etik ve demokratiklik gibi ilkelerle uygulandığı ülkelerde vatandaşla devlet arasında güven köprüsü kurmaktadır. İnsanları siyasi bir özne konuma getirmektedir.

Bu çalışmada, Asya'da Azerbaycan'da ombudsman uygulaması yapısal-kurumsal (kuruluş, tarihsel gelişim, görev ve atanma) ve işlevsel yönleri (başvuruların alınması, inceleme süreci, incelemelerin sonlandırılması ve etkinlik) ile açıklanmak istenmektedir. Çalışmanın temel hipotezi, Azerbaycan'da ombudsmanın demokrasinin kurumsallaşmasında önemli bir yapı olduğu yönündedir. Çalışmanın yöntemi, nitel analiz çerçevesinde gerçekleştirilen literatür taramasıdır. Bu çalışma, iki ana bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde, genel hatlarıyla ombudsman açıklanmış ve ikinci bölümde de Azerbaycan siyasal sistemi ve kamu yönetimi yapısı, sonrasında ombudsman belirtilen çerçevede analiz edilmiştir.

2. OMBUDSMAN

Kamusal bir yapı özelliği gösteren ombudsman, bir devlette kamu yönetiminin kötü yönetim ve insan hakları ihlallerini çözen ve genel olarak vatandaşlardan şikâyet alarak harekete geçen bir kavramdır (Dursunoğlu vd., 2021: 69-70; Ugur ve Doğan, 2019). Ombudsman, tarihte ilk defa bir İskandinav ülkesi olan İsveç'te 18. Yüzyılda ortaya çıkmıştır. 20. Yüzyılın ikinci yarsından sonra hızla dünyanın tüm kıtalarına ve hemen hemen tüm devletlerine yayılım göstermiştir (Büyükavcı, 2008: 10). Ombudsman, günümüzde demokratik ülkelerin en önemli kurumlarından biridir. Nitekim bu ülkelerde başarıyla uygulanmaktadır ve orada kurumsal bir geçmişe sahiptir (Doğan ve Kalkışım, 2017: 418). Dünya uygulamaları incelendiğinde ise ombudsman daha çok parlamentolara bağlı olarak çalışan, tüzel kişiliğe sahip ve bağımsız bir teşkilat niteliği göstermektedir (Sayan, 2017: 12).

Ombudsmanın temel özellikleri şunlardır (Usta, 2014):

- Demokratiklik,
- Katılım,
- Şeffaflık,
- İnsan haklarını güçlendirme,
- Yerelleşme,
- Hızlılık ve etkinlik,
- Bağımsızlık,
- Tarafsızlık.

Görüldüğü üzere ombudsman, bir devlette demokrasinin teminatı olarak hukuk devletinin güçlenmesinde ve insan haklarının korunmasında belirleyici bir kurum özelliği göstermektedir. Ombudsmanın yukarıda ifade edilen dünyadaki geniş uygulaması ve çağdaş yönetim değerleriyle olan yakın ilişkisi, kamu yönetiminin yeniden yapılandırılmasında önemli bir siyasi özne haline gelmesini sağlamaktadır.

3. AZERBAYCAN'DA OMBUDSMAN

Azerbaycan'da ombudsman veya ombudsmanlık kurumu yapısal-kurumsal ve işlevsel yönlerine bağlı olarak çalışmanın bundan sonraki bölümünde açıklanacaktır. Bu bağlamda bu çalışmada öncelikle ombudsmanın kuruluşu, görevleri, atanması ve statüsü gibi hususlara bağlı olarak genel bilgiler verilecektir. Ardından ombudsmanın şikâyet başvurularını kabul etme yolları, işleyişi, denetimlerin sonuçlandırılması ve denetimlerin etkinliğine ve verimliliğine bağlı olarak işlevsel yönleri hakkında bilgi verilecektir. Ancak Azerbaycan Ombudsmanı ile ilgili yukarıda belirtilen açıklamalara geçmeden önce ombudsman ile ilgili olduğu göz önünde bulundurularak Azerbaycan'ın siyasi sistemi ve kamu yönetimi teşkilatı genel hatlarıyla ele alınacaktır.

3.1. Azerbaycan'ın Siyasi Sistemi ve Kamu Yönetimi Yapısı

Tarihsel olarak, Azerbaycan her zaman çok dilli bir ülke olmuştur ve etnik bölümlendirme süreci neredeyse tüm Sovyet sonrası ülkelerde hızlanmış olsa da bu eğilim bugün de devam etmektedir. Azerbaycan'da öz milletin yanı sıra Lezgiler, Ermeniler, Ruslar, Talışlar, Avarlar, Ukraynalılar, Gürcüler, Sakhurlar, Yahudiler, Kürtler vb. etnik gruplar yaşamaktadır (Shibliyev, 2018: 214; Seferov, 2005: 400). Kozmopolit bir etnik yapıya sahip Azerbaycan devleti, bulunduğu coğrafya itibariyle de medeniyetlerin kesiştiği bir noktada stratejik konuma sahip olmuştur. Bu bakımdan, Asya Kıtası'nda Avrupa'nın Orta Asya'ya ve Uzak Doğu'ya uzanan bir geçidi konumundadır. Nitekim kamu yönetimi yapısı da Batı ve Doğu medeniyetleri bağlamında karma bir görünüm göstermektedir. 1990'lı yıllardan sonra liberal demokrasiye ve kapitalist düzene yönünü çeviren Azerbaycan, Sovyet ve Doğu kültürel ve tarihsel niteliklerini de sürdürmektedir.

Azerbaycan'da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasıyla birlikte Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Meclisi 30 Ağustos 1991'de bağımsızlık kararı aldı ve bu karar 18 Ekim 1991'de yürürlüğe girdi. Diğer yandan devlet, 66 rayon (vilayet) ve özerk bir cumhuriyetten (Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti) oluşan bir idari yapıya sahiptir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2023).

Azerbaycan devleti, Anayasal bir cumhuriyet rejimiyle yönetilen bir ülkedir. Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle başlayan bağımsızlık sürecinde yeniden yapılanan devlet, kısa zamanda Sovyet kültürünün etkisinden ülke yönetim anlayışını kurtarmış; çağdaş, modern ve tam bağımsız bir cumhuriyet ortaya çıkmıştır (Parlak ve Caner, 2013: 366). Bu süreçte, 1995 yılında kabul edilen Azerbaycan Anayasası, insan hak ve özgürlüklerine geniş yer vererek, Sovyet rejiminin sınırsız merkezileşmesine karşı, yerel yönetim anlayışını benimseyerek devlet otoritesini yasama, yürütme ve yargı erklerine bölmek suretiyle güçlendirilmiş bir demokratik yapıya kavuşmuştur (Rehimli, 2013: 500; Tokluoğlu ve Arıcı, 2000: 160). Bu bağlamda, 18 Ekim 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını yeniden kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti, bağımsızlığının ilk günlerinden itibaren demokratikleşme yolunda önemli adımlar atmıştır. Bunlardan ilki de yeni Azerbaycan Anayasası'nın hazırlanmasıydı (Rehimli, 2009: 66). Azerbaycan Anayasası'nda, belediyelerin ülke genelinde köylerden şehirlere tek kademeli yerel yönetim kuruluşları olarak iki yıl içinde kurulması öngörülmüştür. Ancak ilk belediye seçimleri ancak 1999 yılında yapılabilmektedir. 2000 yılından itibaren ülke genelinde belediyeler kademeli olarak kurulmuş ve yeniden yapılandırılmıştır. Ancak ülkede belediyeler dışında başka bir yerel yönetim teşkilatı öngörülmemektedir (Elma, 2013: 68). Belediyeler, kamu işlerinin önemli bir bölümünü yerel halkın çıkarları doğrultusunda, kanunlarla belirlenen sınırlar içinde, doğrudan halk tarafından seçilen ve düzenleme ve yönetme hakkına sahip kurumlardır (Rehimli vd., 2013: 109).

Azerbaycan'ın yasama organı, yasama yetkisini Anayasa'nın 7. ve 81. maddelerine uygun olarak kullanan ve 125 milletvekilinden oluşan Milli Meclis'tir. Azerbaycan'da yürütme organının başı Devlet Başkanı'dır. Yürütme organı teşkilat yapısı bakımından, başkanlığı Cumhurbaşkanı'nın üstlendiği merkezi idare teşkilatı (devlet), merkezi idarenin başkent dışında teşkilatlanmış taşra birimleri ve yerel yönetimlerden (belediyeler) oluşmaktadır (Rehimli, 2020: 370). -371). Azerbaycan'da yargı alanında birlik kabul edilmiştir. Yani Azerbaycan'da adli ve idari yargı ayrımı yoktur (Özer, 2008: 145). Yargı yetkisini Anayasa Mahkemesi, Yargıtay ve genel mahkemeler kullanır. Ayrıca mahkemelerin kuruluşu, anayasa tarafından belirlenir. Hâkimler bağımsızdır ve dokunulmazlıkları vardır (Avaner ve Hasanoğlu, 2017).

Azerbaycan uzun yıllar Sovyetler Birliği'nin bir parçası olduğu için demokratik ve liberal geleneklere sahip değildi. Yetmiş yıllık Sovyet dönemi, otoriter yönetim anlayışını uygun bir siyasi kültür içerisine yerleştirmiş ve halkın bilinç ve davranışlarını bu yönde oluşturmuştur. Bu tür siyasi sistemlerde, Komünist Parti anayasal yollarla çoğunluğun kontrolündeydi ve siyasi sistem tek partinin otoriter hegemonyası altındaydı. Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan'da idari sistem merkezi bir yapıya sahiptir. Azerbaycan'da demokratikleşme sürecinde oluşturulan kurumlar ve kanunlar devlete yeni görevler yüklemektedir. Devletin bu görevlerini etkin ve verimli bir şekilde yerine getirebilmesi için kurum ve

kuruluşların mevzuatı yeniden düzenlenmiş, devletin üstlendiği görevleri belirleyen yeni yasal düzenlemeler yapılmış, yönetimde şeffaflık artırılmış ve çeşitli idarelerde de rüşvet ve yolsuzluğu ortadan kaldırmak için kurumlar kurulmuştur (Rehimli, 2010). Nitekim bu kurumlardan biri de ombudsmandır.

3.2. Azerbaycan Ombudsmanı

3.2.1. Azerbaycan Ombudsmanı'nın Yapısal-Kurumsal Yönleri

Azerbaycan'da ombudsman, Cumhurbaşkanı'nın 28 Şubat 1998 yılı tarihli "insan ve vatandaş hak ve özgürlüklerinin korunması ile ilgili" kararı ile ortaya çıkmıştır. Daha sonra, 18 Haziran 1998 tarihli Cumhurbaşkanı kararı ile bu kurumun kurulması fikri yeniden gündeme gelmiş ve 28 Aralık 2001 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi "Azerbaycan Cumhuriyeti İnsan Hakları Üzre Müvekkili (Ombudsman)" kanununu hazırlamıştır. 5 Mart 2002 tarihinde bu Kanun yürürlüğe girmiştir. Ayrıca 2002 yılında Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanı Kurumu kurulmuştur (Allahverdiyeva, 2012: 83). Azerbaycan Türkçesi ile ombudsman, "müvekkil" olarak adlandırılmakta, İngilizcede ise "komiser" olarak ifade edilebilmektedir (Kofler, 2008: 101-102). Bu çalışmada, bundan sonra müvekkil ya da komiser yerine aynı anlamda olmak üzere ombudsman kelimesi kullanılacaktır.

Azerbaycan Ombudsmanı, Azerbaycan Anayasası ve Azerbaycan'ın taraf olduğu uluslararası anlaşmalarla tanımlanan, resmî kurumlar, yerel yönetimler ve resmi idareciler tarafından ihlal edilen insan hak ve özgürlüklerini iyileştirmek ve eski haline getirmek için kurulmuştur (Gökçe, 2014: 644-645).

Ombudsmanlığın faaliyetine yönelik hukuki-idari, bilimsel-analitik, maddi-teknik, mali ve tasarruf garantilerinin gerçekleştirilmesi için Azerbaycan'da bir büro kurulmuştur. Ofiste resmi mühür ve resimler kullanılmaktadır. Faaliyetler, ombudsman tarafından onaylanan "Aparat Hakkında Esasname" hükümlerine göre yürütülür. Yine aynı şekilde, ombudsman kanununun 18. maddesine göre ombudsman, makamında çalışanları istihdam eder ve görevden alır (Yılmaz, 2002: 74).

Azerbaycan'da ombudsman kanun hükümlerine göre bağımsızdır ve sadece Anayasa ve kanunlara tabidir (Yılmaz, 2002: 70). Azerbaycan'da ombudsman, Devlet Başkanı tarafından önerilen üç aday arasından Milli Meclis'te 83 kişinin çoğunluğu tarafından seçilir. Meclisin ombudsman seçimine ilişkin kararı kabul etmemesi halinde Devlet Başkanı, diğer üç adayın adaylığını 15 gün içinde Meclis'e sunmak zorundadır (Yılmaz, 2007: 921). Ombudsmanın görev süresi 7 yıldır. İki dönemden fazla seçilemez (Huseynov, 2018: 80).

3.2.2. Azerbaycan Ombudsmanı'nın İşlevsel Yönleri

Azerbaycan vatandaşlarının toplumun siyasi yaşamına engelsiz katılma hakkı vardır (Kazımlı, 2006: 199). Ombudsman, gerçek ve tüzel kişi ayrımı yapmaksızın, Azerbaycan vatandaşlarının, yabancıların ve vatansız kişilerin insan hakları ihlallerine ilişkin şikayetlerini inceler. Azerbaycan Ombudsmanı, özel, toplumsal önemi olan veya haklarını savunamayacak durumda olan kişilerin çıkarlarının ihlal edildiği durumlarda, hakları ihlal edilen kişinin rızası ile kendiliğinden hareket etme yetkisine sahiptir (Yılmaz, 2002: 79-80).

Azerbaycan'da, ombudsman insan hakları ihlallerini incelerken kanunen aşağıdaki yetkilere sahiptir (Yılmaz, 2002: 77-78):

- a. "Herhangi bir engelleme olmaksızın ve önceden haber vermeksizin devlet organlarına, belediyelere, orduya ait birimlere, hapisane ve nezarethanelere dahil olma ve tutuklu ya da mahkumlarla görüşmek,
- b. Devlet organları ve belediyelerden, vazifeli şahıslardan ihtiyaç duyulan belgeleri on gün içinde almak,
- c. Ceza, medeni ve idari mahkeme kararlarıyla, bu tür işlerin bakılmasını reddeden kararları incelemek,

- d. Yetkili şahıslardan yazılı belgeler almak,
- e. Şikâyet konusu hallerin denetlemesi için çeşitli kurumlara görevlendirmelerde bulunmak,
- f. Çeşitli devlet organ ve teşkilatlarına bilirkişi raporunun hazırlanması konusunda görevler vermek,
- g. Devlet ve belediye organlarının rehberleri ve diğer vazifeli şahısları, ordu birimlerinin komutanlarını, hapishane ve tutukevlerinin ve nezarethanelerin rehberlerine yönelik şikayetleri evleviyetle görüşmek”.

Ombudsman, yapılan işlemler ve şikâyetin sonuçları hakkında şikâyet sahibini 10 gün içinde yazılı olarak bilgilendirmek zorundadır. Ombudsman, şikâyet üzerine yaptığı inceleme sonucunda insan haklarının ihlal edildiğini tespit ederse, bazı tedbirlere başvurabilir. Bunlar, ombudsman kanununun 13/2 maddesinde şöyle sıralanmıştır (Yılmaz, 2002: 81-82; Huseynov, 2018: 81):

- a. “Karar veya hareketi ya da hareketsizliği sonucunda insan haklarını ihlal eden devlet, belediye ya da vazifeli şahıslardan bu hakların iadesini talep etmek. Bu talep karşısında muhatap olan kurum ya da şahıs 10 gün içerisinde ombudsmana görülen tedbirler hakkında bilgi vermek zorundadır. Eğer bu konuda bilgi vermezse ya da ombudsmanın talepleri hayata geçirilmezse ombudsman ilgili kurumun üst kurumuna veya yetkili diğer devlet organına müracaat edebilecektir.
- b. Suç delilleri ortaya çıkartıldığında değişik yetkili kurumlara kovuşturma için müracaat etmek.
- c. İlave soruşturma şartlarına göre şikâyet hakkına sahip kişilere müracaat etmek.
- d. Karar veya hareketi sonucunda insan haklarının ihlaline sebep olmuş kişi ya da makamlar hakkında idari soruşturmanın başlatılması için ilgili kurumlara müracaat etmek.
- e. Yapılan çalışmalar hakkında basına bilgi vermek.
- f. İnsan haklarının ihlali ile sosyal önem arz eden hallerde onların iadesi için ombudsmanın yetkilerinin yetersiz kalması durumunda Devlet başkanına müracaat etmek, Milli Meclis’e konuyla alakalı bilgi vermek.
- g. Mahkemeye müracaat etmek.
- h. İnsan hakları hukuk kurallarıyla ihlali durumunda Anayasa Mahkemesine müracaat etmek”.

Buradan da anlaşıldığı üzere; ombudsman, başvuru ile ilgili herhangi bir ihlal tespit etmesi durumunda ilgili kurumu uyararak çözüm bulmasını talep etmektedir. Ombudsmanın talebi yerine getirilmediği durumlarda eğer söz konusu başvuruda suç tespit edilmişse, ombudsman ilgili organlara başvurabilmektedir. Ayrıca uygulama ile ilgili basın açıklaması yapabilmektedir (Gökçe, 2014: 645). Nitekim Anayasa m.130/VII’e göre, “*Azərbaycan Cumhuriyeti Ombudsmanı, insan hak ve özgürlüklerini ihlal eden yasama ve yürütme organlarının normatif işlemlerine, belediye ve mahkeme kararlarına karşı kanunla tespit edilmiş usuller çerçevesinde bu maddenin III paragrafının 1-7. bentlerinde belirtilen hususların Azərbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi tarafından çözülmesi için, Azərbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi’ne başvurabilir*” (Aliyev, 2010: 88).

Bunlara ek olarak; “*Azərbaycan’da ombudsmanın yaptırım gücü yoktur. Başvuruların incelenmesi ve araştırılması sonucunda insan haklarının ihlal edilmesi ortaya çıkarsa bunun önlenmesi veya düzeltilmesi için ilgili kurumlara başvuruda bulunulur, teklifler sunulur, suç unsuru taşıyan bilgilere ulaşıldığı zaman ise mahkemelere başvuruda bulunulur, konuyla ilgili Azərbaycan Devlet Başkanı’na, Azərbaycan Milli Meclisine, Azərbaycan Baş Prokurorluğuna bilgi verilir*” (Rehimli, 2011: 158). Azerbaycan’da ombudsman, her yıl düzenli olarak Devlet Başkanı’na ve Meclis’e faaliyet ve çözdüğü konularla ilgili yıllık raporlar da sunmaktadır (Gökçe, 2014: 645). Azerbaycan’da ombudsman 2004’te 6300 şikâyet almıştır. 2004 tarihli ombudsmanın raporu, kişi ve siyasal haklar (%41,5); ekonomik, sosyal ve kültürel haklar (%58,5)’dan meydana gelmektedir. Ombudsmanın özellikle çözdüğü konular arasında; sosyal konular, mahkeme tutanakları ve trafik sorunları vardır. Hapishaneler, mülteci kampları, çocuk evleri ve hastanelerin durumu ombudsman tarafından sürekli takip edilmektedir ve

buralara ziyaretler yapılmaktadır (Kofler, 2008: 104-105). 2010 yılında sunulan rapora göre, ombudsmanın 7 yıllık faaliyet döneminde genel olarak 51060 başvuru yapılmış olup, bunların 8800'ü 2009 yılında yapılmıştır. Bunların %83,7'sini insan hakları ve ekonomik, sosyal ve medeni haklar ve bunların %16,3'ü çeşitli konuları kapsayan dilekçelerden oluşmaktadır. Aynı zamanda bu şikayetlerin %40'ı vatandaşlık ve siyasi hakların ihlali, %60'ı ise ekonomik, sosyal ve medeni hakların ihlali ile ilgilidir (Rehimli, 2011: 158). 2021 tarihli ombudsman yıllık raporunda ise geçen yıla göre %13 daha fazla olarak 31092 başvuru gelmiştir. Gelen başvurular, sıradan posta ve e-posta, çevrimiçi, Ombudsman Bölge Merkezleri, 24 saat açık “916” Çağrı Merkezi, sosyal platformlar ve Ombudsman personelinin cezaevlerine, soruşturma izolatörlerine, geçici gözaltı yerlerine, askeri birimlere, eğitim, sağlık ve sosyal hizmet kurumlarına bizzat ziyaretleri gibi çeşitli yöntemlerle kuruma ulaşmıştır (The Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan 2021 Annual Report, 2023). Geçen zaman süresinde, Azerbaycan'da ombudsmanın kurulması ve işlemesi, insan hak ve özgürlüklerinin korunması ve savunulmasında önemli bir role sahiptir (Rehimli, 2011: 159).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Azerbaycan, jeopolitik konumu, tarihi ve siyasi kültürü ile geçmişten günümüze medeniyetin yeşerdiği ve farklı toplumların iktidar mücadelesi içerisinde bulunduğu bir coğrafyada bulunmaktadır. Bu bakımdan, kamu yönetimi yapısı açısından dünyadaki diğer kamu yönetimi sistemlerine örnek olacak bir konumdadır. 20. Yüzyılda uzun yıllar Sovyet rejimi altında kalan Azerbaycan'da 1990'lı yıllarda komünist sistemin çöküşü sonrasında demokrasi reformları uygulanmaya başlamıştır.

Bu demokrasi reformlarından biri olan ombudsman da Azerbaycan'da insan hakları başta olmak üzere hukukun üstünlüğünün sağlanmasında ve cumhuriyet değerlerinin yerleşmesinde belirleyici bir yapı özelliği göstermektedir. Nitekim Azerbaycan'da ombudsman, parlamentoya bağlıdır ve hem Devlet Başkanı hem de parlamento ile pozitif yönde yakın ilişki içerisinde. Basın ve kamuoyu ile de karar ve görüşlerini paylaşmaktadır. Bu nitelikleri sayesinde ombudsman, kamu yönetiminde reform kalitesinin artmasında, yerleşmenin sağlanmasında, şeffaflığın ve demokratik yönetimin tesis edilmesinde önemli bir konuma gelmektedir.

Sonuçta; Azerbaycan Ombudsmanı, 1990'lı yılların başından günümüze demokrasinin kurumsallaşmasında önemli adımlar atmıştır. Dolayısıyla çalışma içerisinde ifade edilen ombudsman raporlarındaki istatistiki ve sayısal veriler de bunun üzerine olumlu izlenimler bırakmaktadır. Azerbaycan Ombudsmanı, gelecek dönemde de insan haklarının teminatı ve hukukun üstünlüğünün koruyucusu olarak demokrasi kalitesinin artmasında ve kamu yönetiminin iyileşmesinde belirleyici olmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Aliyev, C. (2010). Azerbaycan anayasal yargı sisteminde “şikâyet” denetim usulü: Anayasa şikâyeti. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Allahverdiyeva, F. (2012). Ombudsmanlık kurumu ve Azerbaycan'da uygulanması. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Avaner, T. ve Hasanoğlu, M. (2017). Küreselleşme sürecinde Azerbaycan cumhuriyeti'nin kamu yönetimi sistemi: Kuruluş ve uyum. *YYÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, Özel Sayı-4, <http://www.yyusbedergisi.com/dergi/kuresellesme-surecinde-azerbaycan-cumhuriyetinin-kamu-yonetimi-sistemi-kurulus-ve-uyum20180101043804.pdf> (Erişim Tarihi: 12.02.2023).
- Büyükcavcı, M. (2008). Ombudsmanlık kurumu. *Ankara Barosu Dergisi*, 4, Güz, 10-13.
- Doğan, K. C. ve Kalkışım, H. M. (2017). Rusya'da demokrasinin bir görünümü olarak ombudsmanlık kurumu: Yapısal-kurumsal ve işlevsel yönler üzerine bir değerlendirme. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Sonbahar, 9(2), 415-433.

- Dursunoğlu, İ., Boyalı, H. ve Gündoğdu, S. (2021). Türkiye’de kamu denetçiliği kurumu (ombudsmanlık) imajına yönelik bir araştırma. *Ombudsman Akademik*, 14, Ocak-Haziran, 67-94.
- Elma, F. (2013). Azerbaycan’da yerel yönetim yapılanması: Tarihi deneyim ve mevcut örgütlenme. Mustafa Ökmen, Fikret Elma (Ed.), *Türk Dünyasında Yerel Yönetimler-Yapısal İşlevsel Görünüm ve Dönüşüm Süreci içinde (ss.61-80)*, İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği.
- Gökçe, A. F. (2014). Türk devletleri kamu yönetiminde denetim sistemi olarak ombudsmanlık. Fatih Yüksel (Haz.), *Afro-Avrasya Coğrafyasında Kamu Yönetimi Uygulamaları ve Sorunları içinde (ss.639-651)*, XI. KAYFOR Bildiriler Kitabı, Ankara: TODAİE.
- Huseynov, T. (2018). Yönetimde açıklık ve bilgi edinme hakkı: Azerbaycan örneğinin incelenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Kazımlı, E. (2006). Azerbaycan anayasasında temel hak ve özgürlükler. *Avrasya Etüdları*, 29-30, 191-205.
- Kofler, B. (2008). Azerbaijan. Gabriele Kucsko-Stadlmayer (Ed.), *European Ombudsman-Institutions: A comparative legal analysis regarding the multifaceted realisation of an idea içinde (pp.101-106)*, Austria: Springer.
- Özer, A. (2008). *Türk cumhuriyetlerinin hukuki yapısı (yasama-yürütme-yargı)*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Parlak, B. ve Caner, C. (2013). *Karşılaştırmalı siyasal ve yönetsel yapılar*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Rehimli, R. (2009). Azerbaycan’da yeniden yapılanma sürecinde kamu personel sistemi. *Avrasya Etüdları*, 36, 63-94.
- Rehimli, R. (2010). Azerbaycan devlet memurluğu sistemi. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 5, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/155436>, (Erişim Tarihi: 28.04.2023).
- Rehimli, R. (2011). *Azerbaycan devlet personel yönetimi*. Ankara: Kültür Ajans Yayınları No: 128.
- Rehimli, R. (2013). Azerbaycan respublikası. Burhan Aykaç, Şenol Durgun (Ed.), *Çağdaş Siyasal Sistemler içinde (ss.493-518)*, Ankara: Binyıl Yayınevi.
- Rehimli, R. (2020). Azerbaycan cumhuriyeti’nin devlet yönetimi yapısı ve siyasal sistemi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(1), 364-384.
- Rehimli, R., Nergiz, N. ve Akman, E. (2013). Azerbaycan cumhuriyeti’nde yerel yönetimler. Murat Okçu, Hüseyin Özgür (Ed.), *Dünyada Yerel Yönetimler içinde (ss.109-141)*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Sayan, İ. Ö. (2017). *Kamu görevlileri etik kurulu ve ombudsman arasındaki ilişki işleyişi ve yetkileri açısından diğer ülkelerdeki benzer kurumlar üzerine yapılan karşılaştırma analizi*. Yolsuzluğun Önlenmesi ve Etiğin Teşviki İçin Teknik Destek Projesi, Ankara, <https://www.etik.gov.tr/media/51wn4y4b/etikkurulombudsmankarsilastirmasiraporu.pdf>, (Erişim Tarihi: 06.03.2023).
- Seferov, R. (2005). Sovyet dönemi ve bağımsızlık sonrası Azerbaycan nüfusunun etnik yapısındaki değişimler. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 17, 395-409.
- Shibliyev, J. (2018). On the impacts of legislation on language visibility in Azerbaijan after a quarter century of independence. Mehmet Akif Kireççi (Ed.), *Türk Cumhuriyetlerinde Bağımsızlık ve Devlet İnşa Süreci içinde (ss.213-238)*, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara: Müteveli Heyet Başkanlığı.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2023). Azerbaycan'ın siyasi görünümü. <https://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 28.05.2023).

- The Commissioner for human rights (ombudsman) of the republic of Azerbaijan 2021 annual report (2023). <https://ombudsman.az/en/view/pages/59>, (Erişim Tarihi: 24.04.2023).
- Tokluoğlu, C. ve Arıcı, B. (2000). *Türklerde yönetim kültürü: Türkmenistan, Özbekistan Azerbaycan örnekleri*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Uğur, Ö. ve Doğan, K. C. (Eds.) (2019). *Contemporary debates on politics and public administration in the postmodern era*. Berlin: Peter Lang.
- Usta, H. (2014). Türkiye’de ombudsman (kamu denetçiliği) kurumu. *Denetişim*, 14, 59-64.
- Yılmaz, R. (2002). Mukayeseli hukuk açısından ombudsmanlık kurumunun temelleri ve Azerbaycan varyantı. *Journal of Qafqaz University*, Spring, 9, 65-85.
- Yılmaz, R. (2007). Küreselleşen dünyada insan haklarının korunmasında ombudsmanın rolü ve Azerbaycandaki uygulaması. *II International Congress, Materiallar*, Qafqaz Universiteti, Bakı, 02-05 May 2007, 918-927.

Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Siyasal Hayatta Kadın Temsiliyeti Ve 14 Mayıs 2023 Milletvekili Seçimleri Üzerine Bir Değerlendirme

Gender Roles In Politics: An Assessment Of Women's Representation In Political Life And The May 14, 2023 Parliamentary Elections

Hakan ALP

Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Cerrahpaşa
hakan.alp@iuc.edu.tr
https://orcid.org/0000-0001-9696-8902

Makale Başvuru Tarihi: 07.06.2023

Makale Kabul Tarihi :27.06.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

ÖZET

Kadın temsiliyeti kavramı siyasal hayatta kadınların liderlik rollerinde ve karar alma ve yetki elde etme süreçlerinde etkin bir şekilde temsil edilmesini ifade eder. Toplumsal cinsiyet eşitliği ve demokratik değerlerin sağlanması açısından kadınların siyasi hayata katılımının artırılması çok önemlidir. Bu çalışmanın amacı, siyasal hayatta kadın temsiliyetinin önemini açıklamak ve toplumlar için gerekliliğini vurgulamaktır. Kadınların siyasal yaşamda karar alma süreçlerinde etkin bir şekilde temsil edilmesi, demokrasinin temel prensiplerine uygunluğu güçlendirir. Kadınların siyasal temsiliyeti, toplumdaki çeşitliliği ve farklı düşünceleri toplumsal yaşama yansımaları sağlar. Ayrıca kadınların siyasi pozisyonlarda temsil edilmesi, karar alma süreçlerinde daha kapsayıcı ve adil politikaların oluşturulmasına katkı sağlar.

Siyasal hayatta kadın temsiliyeti, kadın haklarının korunması ve savunulmasında kritik bir rol oynamaktadır. Kadınların kendi sorunlarına ilişkin söz sahibi olmaları ve politika yapma süreçlerine katılmaları, özel olarak kadınların isteklerinin ve ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulmasını sağlama noktasında önem taşımaktadır. Bu süreç kadınların toplumun diğer kesimleriyle eşitlik ve adalet temelinde yaşamasını destekleyici bir ilerlemeyi ifade etmektedir.

Bu çalışmanın amacı, 14 Mayıs 2023 Milletvekili seçim sürecinde milletvekilliğine aday gösterilen ve seçilen kadın sayıları üzerinden siyasal hayatta kadın milletvekili sayısının önemini ve bu sayının gelecek seçimlerde artırılmasının faydalarını akademik bir perspektifle açıklamaktır.

Anahtar Kelimeler: Kadın temsiliyeti, siyasal hayat, cinsiyet eşitliği, demokratik prensipler, Türkiye.

ABSTRACT

Women's representation in Turkish political life has long remained at low levels, and significant challenges have been encountered in ensuring active female participation in political decision-making processes. However, in recent years, important steps have been taken in Turkey to increase women's presence in politics and enhance their representation. These measures aim to promote greater participation of women in political leadership roles and foster the creation of more inclusive and equitable policies in democratic decision-making processes.

Various policy and reform initiatives have been implemented in Turkey to increase women's representation in politics. One such initiative is the adoption of policies by political parties to support female candidates. Some political parties have implemented incentives and quotas to encourage and increase the participation of women candidates in elections. These policies have been developed to promote women's political engagement and facilitate the election of more women politicians. Nevertheless, there are challenges in the process of increasing women's representation in Turkey. Gender inequality, traditional gender roles, and biases faced by women in political participation are among the prominent challenges. Female politicians may face greater struggles within male-dominated political structures and require additional effort to actively participate in decision-making processes.

The issue of women's representation in Turkish political life is also crucial for achieving gender equality and establishing a democratic society. Effective representation of women in political decision-making processes can contribute to better advocacy for women's rights and interests, leading to the creation of a fairer society at large. In conclusion, the subject of women's representation in Turkish political life is an important topic of discussion. Policymakers, civil society organizations, and stakeholders should continue to strive for greater female political participation and representation, aiming to achieve gender equality and foster democratic principles in society.

Keyword: Women's representation, political life, gender equality, democratic principles, Turkey.

1. GİRİŞ

Toplumsal cinsiyet kavramının anlaşılması, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve ayrımcılığın giderilmesi için önemlidir. Bu kavramın farkındalığının artırılması, cinsiyet temelli stereotiplerin ve ayrımcılığın azaltılmasına katkı sağlamaktadır. Toplumun cinsiyet rollerine ve beklentilerine daha eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmak, cinsiyet eşitliğine ve toplumsal adaletin sağlanmasına katkı veren bir süreci ifade eder.

Geleneksel toplumsal yapı, kadınların siyasetle ilgilenmesini olağan dışı bir durum olarak konumlandırmaktadır. Kadınların siyasete katılması, toplumda var olan cinsiyet normlarını ve mevcut toplumsal dengeleri sorgulamayı gerektirmesi açısından çok önemlidir. Ayrıca, kadınların siyasi roller üstlenmesi, erkek egemen siyasi alanlarda denge ve çeşitlilik sağlama potansiyelini ön plana çıkarma noktasında önem arz etmektedir.

2. Toplumsal Cinsiyet Kavramı

Toplumsal cinsiyet (gender) kavramı, bir bireyin kadın veya erkek olarak toplum ve kültür tarafından yüklenen anlamlarını ve beklentilerini ifade eder. Cinsiyetin sosyal ve kültürel bir yapı olduğu düşünülerek, kadınsı ve erkeksi olarak nitelendirilen psiko-sosyal özelliklere atıfta bulunur (Dökmen, 2010: 19-20). Boratav'a (2001) göre, toplumsal cinsiyet kavramı, bireylerin biyolojik cinsiyetlerinin nasıl şekillendiği, kullanıldığı ve sunulduğu konusunda içinde buldukları kültür ve sosyal ortamın etkisini vurgular.

Bu çerçevede değerlendirildiğinde, toplumsal cinsiyetin, biyolojik cinsiyetin ötesinde sosyal yapılar tarafından şekillendirilen bir kavram olduğu söylenebilir. Bir bireyin toplumsal cinsiyeti, toplumun normları, değerleri ve beklentileri tarafından belirlenir. Bu da, toplumda kadınlara ve erkeklere nasıl davranılması gerektiği, hangi rollerin onlara atfedildiği ve hangi beklentilerin onlardan beklenildiği gibi konuları içermektedir. Bu noktadan hareketle 'ben' ve 'diğerleri' ayrımını yaratan ötekileştirme kavramı, en basit haliyle düşünüldüğünde insanların farklılıkları üzerinden işleyen mücadeleci karaktere ve iktidar ilişkilerinin 'lekelerine/izlerine' sahiptir. (Güzel, 2019: 424)

Toplumsal ve siyasal yaşamın demokratikleşme sürecinde, cinsiyetler arası eşitliğin önemine sıklıkla vurgu yapılmaktadır. Klasik demokrasi ya da temsili demokrasi olsun, demokrasi tarihi boyunca kadınlar, bu sistemlerdeki eşitsizlikten en çok etkilenen kesim olmuştur. Kadınlar, tarih boyunca siyasi katılım ve temsiliyet konusunda ciddi zorluklarla karşılaşmışlardır. Siyasal karar alma süreçlerinde ve liderlik rollerinde yeterli şekilde temsil edilmemeleri, demokrasinin eksikliğini ve eşitsizlikleri ortaya koymaktadır. Kadınların siyasal hayatta aktif rol alması, demokratik değerleri güçlendirmek ve toplumsal cinsiyet eşitliğini gerçekleştirmek açısından hayati bir öneme sahiptir. (Sumbas, 2015; 104)

Uluslararası normlara göre, cinsiyete dayalı temsilde eşitlik sağlanması, adaleti güçlendirme, demokrasinin kalitesini artırma ve sosyal-ekonomik gelişmeyi hızlandırma potansiyeline sahiptir. Paxton ve Kunovich (2003: 90) ile Kenworthy ve Malami (1999: 239) tarafından savunulan bu görüşe göre, parlamentolarda kadınların daha fazla temsil edilmesi, toplumda daha adil bir yapı oluşturma, demokratik değerleri güçlendirme ve ekonomik kalkınmayı destekleme açısından önemli bir rol oynamaktadır. Bu uluslararası normlar, cinsiyet eşitliğinin siyasi alanda sağlanması gerektiğini vurgulayarak, kadınların siyasal katılımının ve temsiliyetinin artırılmasının toplumun genel refahını ve demokratik süreçleri olumlu yönde etkileyeceğini göstermektedir.

Toplum içinde, insan davranışlarının kültürel olarak düzenlendiği bir yapı vardır. Bu kültürel organizasyon, cinsiyet rolleri de dahil olmak üzere tüm rollerin toplum tarafından belirlendiği bir süreci içerir. Kadın ve erkeğin diğer bireylerle olan ilişkilerini ve etkileşimlerini şekillendiren rol ve statüler, aynı zamanda onların toplumdaki yerlerinin anlamlarını ve hedeflerini de belirler. Cinsiyet rolleri genellikle sosyal eşitsizlik için bir kaynak oluşturur. Zanden (1996: 236) tarafından belirtilen bu görüşe göre, cinsiyet rolleri toplumdaki eşitsizliklerin kökenlerinden birini oluşturur. Bu durum, kadın ve erkeğin sosyal yapılarıdaki farklı konumlarını ve buna bağlı olarak deneyimledikleri eşitsizlikleri açıklar.

3. Toplumsal Cinsiyet ve Siyasal Yaşama Katılım

Siyasal hayata kadınların aktif olarak katılması ve sorumluluk-yetki elde etmesi siyasal açıdan fırsat eşitliği ile sağlanmaktadır. Söz konusu süreç bazı temel noktalarda çeşitli gereksinimlerin yerine getirilmesi ile mümkün kılınmaktadır. Öncelikle fırsat eşitliğinin sağlanması için kurumsal olarak mekanizmaların işletilmesi gerekmektedir. Bu mekanizmalar, kadınlara siyasal alanda eşit fırsatlar sunmalı ve ayrımcılığı engellemek için gerekli adımları atmalıdır. İkinci olarak, sivil toplum anlayışının güçlendirilmesi ve siyasal yaşamın içinde siyasal gündemin bu noktada şekillendirilmesi gerekmektedir. Kadınların siyasal katılımını teşvik etmek ve desteklemek için gerekli politikalar ve programlar oluşturulmalıdır. Sivil toplum kuruluşları da kadınların siyasette aktif rol almasını teşvik etmeli ve desteklemelidir. Son olarak, kadınların aktif siyasette var olabilmeleri siyasal partilerin çabalarına ve seçim sistemlerinin bu yönde yapılandırılmasıyla olanaklı olacaktır. Siyasi partiler, kadın adayların sayısını artırmak için çeşitli teşvikler ve kotalar uygulamalıdır. Ayrıca, seçim sistemleri de kadınların seçime katılımını teşvik edecek şekilde düzenlenmelidir. (Vilesta, 2001: 17)

Bu unsurların bir araya gelmesi, kadınların siyasal hayatta gerçek bir temsiliyet ve katılımının sağlanmasına yardımcı olacaktır. Kadınların siyasal hayatta aktif rol alması, demokratik değerlerin güçlenmesini ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin gerçekleşmesini destekleyecektir.

4. Kadınların Siyasette Temsiline İlişkin Temel Problemler

Kadınların siyasal yaşamda doğru ve etkin bir biçimde temsil edilmesinin önünde duran en büyük engellerin başında geleneksel toplumsal yapı gelmektedir. Öğrenilmiş toplumsal cinsiyet rolleri olarak da adlandırılabilir olan bu yapı, toplumun kadınlara biçtiği rol ve beklentilerden kaynaklanmaktadır. Kadınlar genellikle "aile içi faaliyetler" olarak kabul edilen ev işleri, çocuk bakımı ve aileye destek gibi görevlerle ilişkilendirilirken, erkekler ise daha çok ev ve aile dışında faaliyetler üzerine odaklanmaktadır. Bu durum, kadınların siyasette aktif rol almasını ve siyasi katılımında bulunmasını kısıtlayan bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kadınların siyasette temsilinin önündeki engellerin aşılması için çeşitli adımlar atılması gerekmektedir. Bunlar arasında, eşit fırsat politikalarının uygulanması için kurumsal mekanizmaların oluşturulması, sivil toplum ve kadının siyasal katılımıyla ilgili politik gündemin belirlenmesi, siyasi partilerin kadın adayları desteklemesi ve seçim sistemlerinin etkilerinin gözden geçirilmesi yer almaktadır. Bu adımlar, kadınların siyasal hayatta daha fazla temsil edilmelerini sağlayarak demokratik değerlerin güçlenmesine ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin gerçekleştirilmesine katkıda bulunan bir süreci inşa edecektir. (Türel, 2010: 24)

Toplum içerisinde kadınlara atfedilen rollerin başında, öncelikle bir eş ve anne olma sorumluluğu gelmektedir. Erkeklerin ise ailenin geçimini sağlama yükümlülüğü bulunmaktadır, bu nedenle genellikle ev dışında çalışma durumunda olmaktadır. Bu toplumsal yapı, kadınların siyasete katılımı açısından olumsuz bir etki yaratmaktadır ve aynı zamanda kariyer yaşamlarında kadınların erkeklerin konumlarının gerisinde kalması yol açmaktadır.

Kadınların aile ve ev işleriyle daha fazla meşgul olmaları, siyasete aktif olarak katılmalarını ve liderlik pozisyonlarını üstlenmelerini zorlaştıran bir faktördür. Kadınlar genellikle evdeki sorumluluklarını yerine getirme konusunda daha fazla zaman ve enerji harcamaktadırlar. Bu durum, kadınların siyasi arenada varlık göstermelerini kısıtlayarak, siyasal karar alma süreçlerine katılmalarını sınırlamaktadır.

Ayrıca, kadınların ekonomik olarak erkeklerin gerisinde olmaları, siyasete girişlerini ve siyasi roller üstlenmelerini olumsuz etkilemektedir. Ekonomik bağımsızlık, siyasi katılım için önemli bir faktördür ve kadınların ekonomik olarak güçlenmeleri, siyasette daha etkin bir şekilde yer almalarını sağlayabilir. Ancak, toplumda yerleşik olan cinsiyet rolleri ve aile içi görev dağılımı, kadınların ekonomik olarak erkeklerin gerisinde kalmasına ve siyasi katılım açısından dezavantajlı bir konumda olmalarına neden olmaktadır.

Kadınların siyasette temsilinin artırılması ve bu engellerin aşılması için çeşitli stratejiler geliştirilmesi gerekmektedir. Kadınların medya kullanımı gibi iletişim araçlarını etkin bir şekilde kullanmaları,

seslerini duyurma ve siyasi mesajlarını iletme açısından önemli bir rol oynayabilir. Ayrıca, toplumun kadın siyasetçilere yönelik algısının değiştirilmesi ve kadınların siyasete katılımını teşvik eden politikaların oluşturulması da önemli adımlardır. (Yurdigül, 2013: 42)

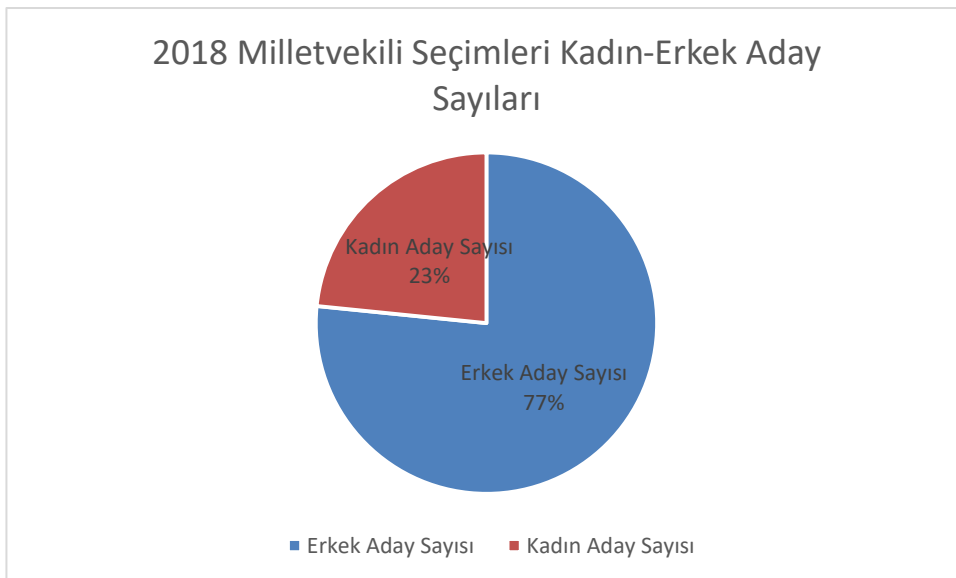
Kadınların siyasete katılım düzeyinin erkeklere göre daha düşük olmasını açıklayan üç hipotez öne sürülmüştür (Kalaycıoğlu, 1983: 19-20). İlk olarak, kadınların sosyo-ekonomik açıdan erkeklere göre daha düşük bir statüde olmaları, siyasi yaşama daha az katılım göstermelerine neden olmaktadır. İkinci olarak, düşük sosyo-ekonomik koşullar nedeniyle kadınların siyasi ilgi, bilgi ve etkinlik açısından daha sınırlı kaynaklara sahip olmaları, siyasi katılımlarını azaltmaktadır. Üçüncü ve son olarak, kadın bireylere değer biçilen toplumsal roller, özellikle aile ve ev kavramları üzerine kurgulanmış görevler, kadınların siyasete katılım gibi aile dışı bir yaşam biçimine sahip olmalarını zorlaştırmaktadır.

Bu hipotezler, kadınların siyasete katılımını etkileyen önemli faktörleri vurgulamaktadır. Kadınların ekonomik durumu, siyasi ilgi düzeyi ve toplumsal rolleri, siyasete katılımlarını şekillendiren önemli etkenlerdir. Daha düşük sosyo-ekonomik statüde olmaları, kadınların siyasi alanda daha az temsil edilmelerine ve etkin rol oynamalarının önündeki engellerin var olmasına yol açmaktadır. Aynı zamanda, kadınlara yüklenen toplumsal roller, aile ve ev işlerine odaklanmalarına ve siyasi alana daha az zaman ve enerji ayırmalarına neden olmaktadır.

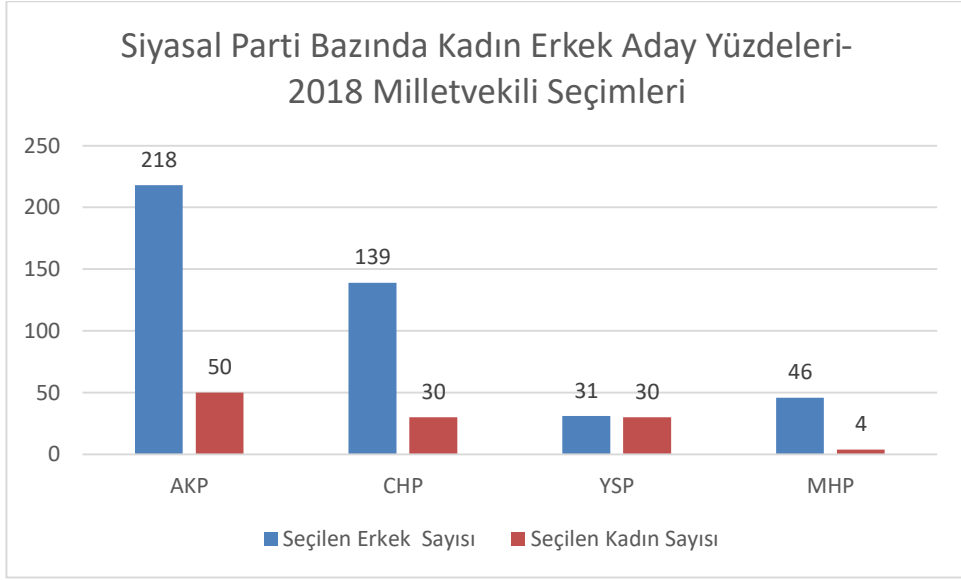
Bu hipotezlerin anlaşılması ve üzerinde düşünülmesi, kadınların siyasete daha fazla katılımını teşvik etmek ve eşit temsili sağlanması için önemli adımların atılmasına yardımcı olabilir. Kadınların sosyo-ekonomik statülerinin güçlendirilmesi, siyasi ilgi ve bilgi düzeylerinin artırılması ve toplumsal cinsiyet rollerinin daha eşit bir şekilde dağıtılması, kadınların siyasete daha etkin bir şekilde yer alabilmelerini sağlayabilir. (Kalaycıoğlu, 1983: 19)

4.1. 2018 Milletvekili Seçimleri

2018 seçimlerinde grup kurmaya hak kazanan beş partiye ait 3 bin milletvekili adayının 702'si kadınlardan oluşmuştur, bu da kadın adayların oranının yüzde 23,4 olduğunu göstermektedir. Partiler arasında bu oranda farklılıklar gözlenmiştir. AKP'de kadın adayların oranı yüzde 21 iken, CHP'de yüzde 22,8, İYİ Parti'de yüzde 25, HDP'de yüzde 36,7 ve MHP'de yüzde 11,5 olarak belirlenmiştir. Bu veriler, siyasi partilerin kadın adaylara yer verme ve onları destekleme konusunda farklı yaklaşımları olduğunu göstermektedir. (<https://www.ysk.gov.tr>)

Grafik 1- 2018 Milletvekili Seçimleri Kadın-Erkek Aday Sayıları

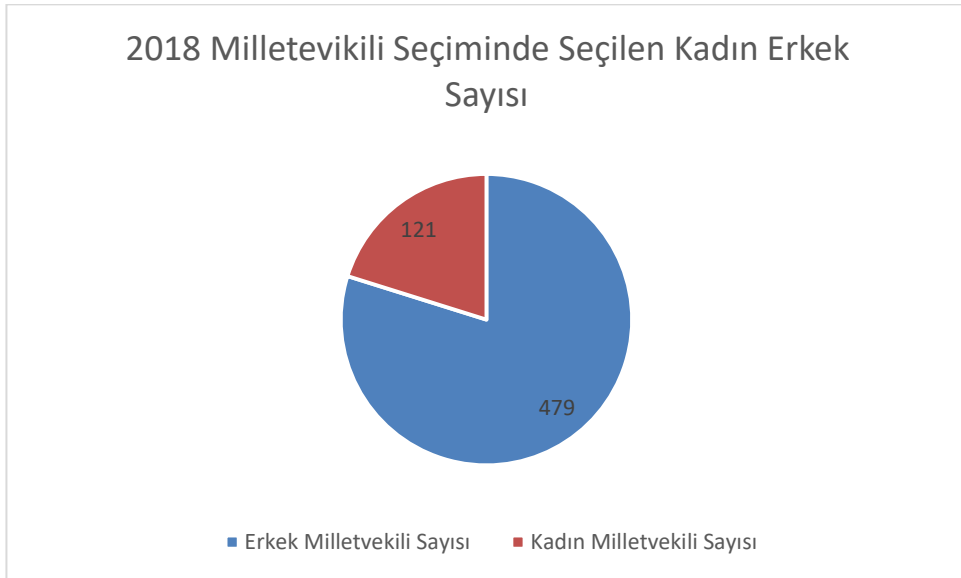

Grafik 2- Siyasal Parti Bazında Kadın Erkek Aday Yüzdeleri-2018 Milletvekili Seçimleri

Ancak, bu seçimlerde kadın adayların sadece 49'u birinci sıradan aday gösterilmiştir. Bu durum, kadınların seçilebilir sıralarda yeterince temsil edilmediğini göstermektedir. Kadın adayların birinci sıradan gösterilme oranının düşük olması, onların seçim şansını etkileyebilmektedir. Kadınların siyasi liderlik ve karar alma pozisyonlarında daha fazla yer alması için siyasi partilerin daha aktif bir rol üstlenmesi gerekmektedir.

Bu veriler, kadınların siyasetteki temsil oranının henüz istenilen seviyede olmadığını göstermektedir. Kadınların siyasi süreçlere daha fazla katılımının sağlanması, demokratik bir toplumun oluşturulması ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin gerçekleştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Siyasi partilerin kadın adayları teşvik etmeleri, seçilebilir sıralarda daha fazla yer vermeleri ve kadınların siyasi liderlik rollerine yükselmelerini desteklemeleri gerekmektedir.

Seçimlerin ardından Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne giren 600 milletvekilinin 103'ü kadınlardan oluşmuş, bu da kadınların Meclis'teki temsil oranının yüzde 17,1 olduğunu göstermiştir. Bu oran, dünya genelindeki 188 ülke arasında 129. sırada yer aldığımızı göstermektedir. Kadınların siyasi temsilinin henüz istenilen seviyede olmadığı anlaşılmaktadır.

Grafik 3- 2018 Milletvekili Seçimlerinde Seçilen Kadın Erkek Sayısı

Genel olarak kadınların Meclis'teki temsil oranının düşük olması, cinsiyet eşitliği ve demokratik katılım açısından bir zorluk oluşturmaktadır. Kadınların siyasette daha fazla temsil edilmesi, politika yapım süreçlerine aktif katılımlarının teşvik edilmesi ve liderlik rollerinde daha fazla yer almalarının sağlanması önemlidir. Siyasi partilerin, kadın adayları teşvik etmeleri ve seçilebilir sıralarda daha fazla yer vermeleri, kadınların siyasi arenada daha etkin olmalarına yardımcı olacaktır.

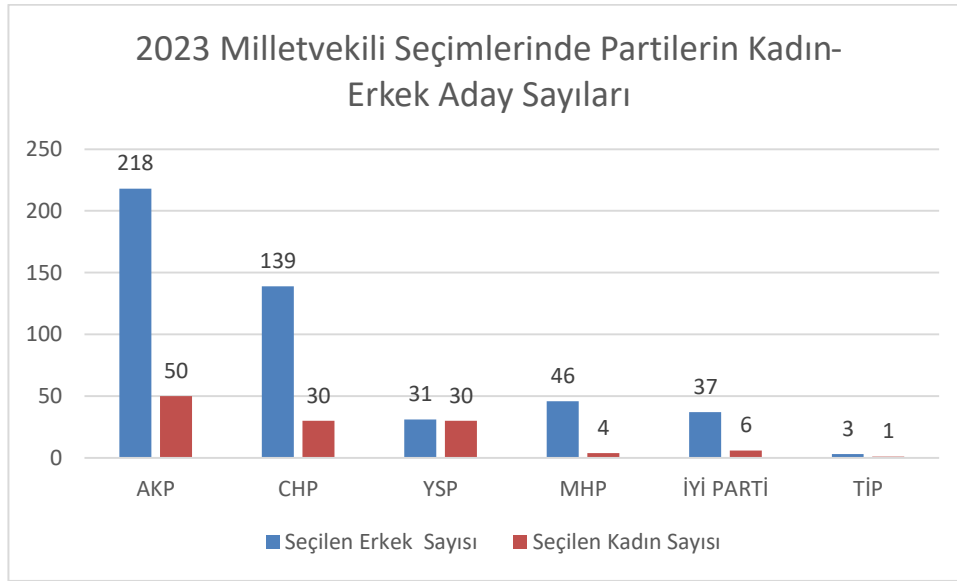
4.2. 14 Mayıs Seçimleri Kadın Aday Analizi

14 Mayıs Genel Milletvekili seçimlerinde partilerin aday listeleri incelendiğinde AKP'de 4, CHP'de 11, İYİ Parti'de 6 kadın aday birinci sıradan aday gösterildiği görülmektedir. Yeşil Sol Parti ve Türkiye İşçi Partisinde ise 30 ve 28 kadın aday birinci sıradan yer almıştır.

AKP'nin listelerinde 113 kadın aday bulunurken, MHP'de bu sayı 76'dır. CHP'de ise 153 kadın aday bulunmaktadır. İYİ Parti ise ayrı bir listeye seçimlere girdiği için 145 kadın adayla temsil edilmektedir. Türkiye İşçi Partisi de 398 aday içinde 161 kadın aday göstermiştir.

14 Mayıs seçimleri için AKP'nin 600 adayından 113'ü kadın olarak belirlendi. İttifak ortağı MHP'de ise bu sayı 90 olarak kaldı. Cumhuriyet İttifakı'nın yeni üyesi olan Refah Partisi'nin ise 600 adayının yalnızca 45'i kadın adaylardan oluştu.

CHP'nin 582 adayından 156'sı kadın olarak belirlendi, bu da oran olarak yüzde 26,80'lik bir kadın temsilini göstermektedir. İYİ Parti ise dokuz ilde aday göstermeme kararı aldığı için 536 aday bulunmaktadır ve bunların 139'u kadındır. Dolayısıyla İYİ Parti'nin kadın aday oranı yüzde 25,9 seviyesindedir.

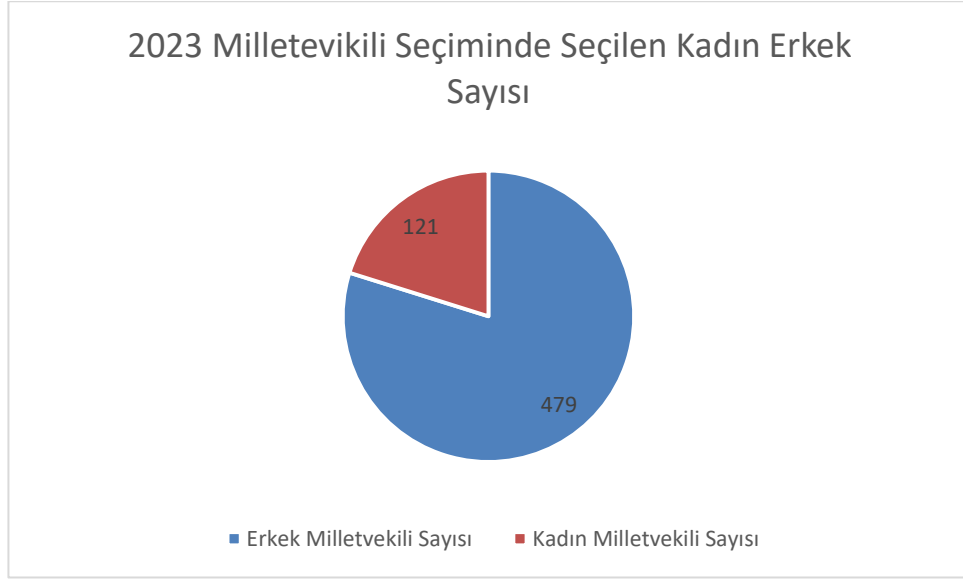
Grafik 4- 2023 Milletvekili Seçimlerinde Partilerin Kadın- Erkek Aday Sayıları

Bu veriler, siyasi partilerin kadın adaylara yer verme ve onları seçilebilir sıralarda gösterme konusunda farklı bir performans sergilediğini göstermektedir. Kadınların siyasi arenada daha fazla temsil edilmesi, demokratik katılımın güçlendirilmesi ve cinsiyet eşitliğinin sağlanması açısından önemlidir. Siyasi partilerin bu konuda daha fazla çaba göstererek kadın adaylara daha fazla fırsat tanımaları ve seçim listelerinde daha yüksek sıralarda yer vermeleri önemlidir.

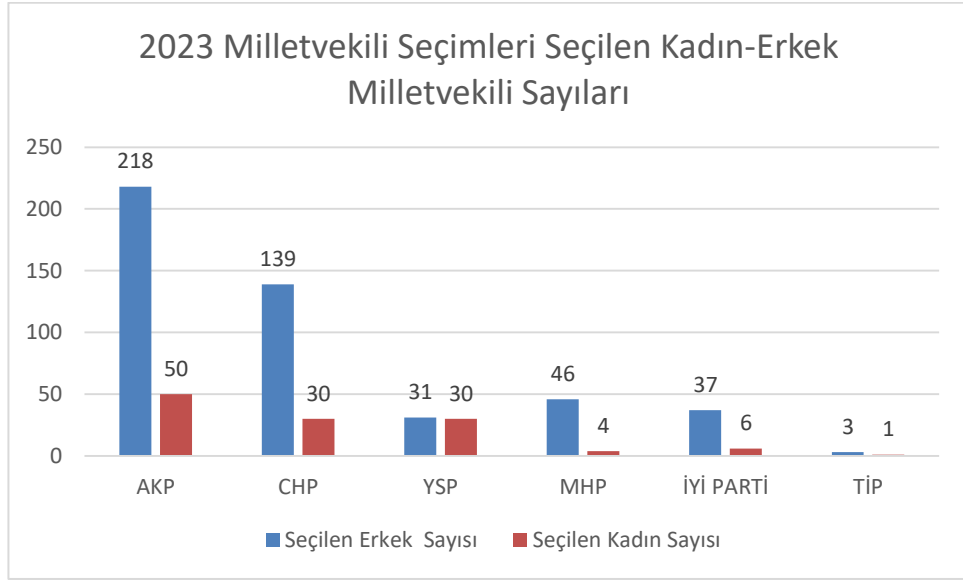
Adaylık listesinde kadın oranları şöyle oldu: AKP: Yüzde 18,83 MHP: Yüzde 14 CHP: Yüzde 26,80 İYİ Parti: Yüzde 25,9 YSP: Yüzde 39,38 TİP: Yüzde 40,45

4.3. 2023 Seçimleri Seçilen Kadın Milletvekili Sayıları

Dönem Parlamentosu'nda seçilen 600 milletvekilinin 479'u erkek ve 121'i kadındır. Siyasi partilerin temsil ettikleri kadın milletvekili sayıları şu şekildedir: AK Parti 50, Yeşiller Sol ve Gelecek Partisi (YSP) 30, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 30, İYİ Parti 6, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) 4, Türkiye İşçi Partisi (TİP) 1.

Grafik 5- 2023 Milletvekili Seçimlerinde Partilerin Kadın- Erkek Aday Sayıları

Grafik 6- 2023 Milletvekili Seçimleri Seçilen Kadın Erkek Milletvekili Sayıları

Kadınların siyasi temsiline önemi, demokratik katılımın ve cinsiyet eşitliğinin sağlanması açısından büyük bir öneme sahiptir. Ancak bu dönemde de görüldüğü gibi, erkek milletvekili sayısı kadın milletvekili sayısından belirgin bir şekilde daha yüksektir. Siyasi partiler arasında kadın temsiline dengeli bir şekilde dağılması ve daha fazla kadın adaya seçilebilir sıralarda yer verilmesi gerekmektedir.

Kadınların siyasi arenada daha fazla yer alması, farklı bakış açıları, deneyimler ve çıkarların temsil edilmesi anlamına gelir. Kadınların katılımıyla daha kapsayıcı ve çeşitlilikçi politikalar oluşturulabilir ve toplumsal cinsiyet eşitliği alanında ilerleme sağlanabilir.

Bu veriler, kadınların siyasi temsiline henüz istenen düzeyde olmadığını göstermektedir. Siyasi partilerin, kadınların aktif katılımını teşvik etmek için daha fazla çaba sarfetmeleri ve cinsiyet eşitliğini sağlamak için politika ve adaylık süreçlerinde daha kapsayıcı önlemler almaları önemlidir.

SONUÇ

Kadın milletvekillerinin azlığı, demokratik temsiliyetin eksik kalmasına ve karar alma süreçlerinde cinsiyet perspektifinin yeterince dikkate alınmamasına yol açabilir. Aşağıda, kadın milletvekillerinin düşük temsilinin bazı olumsuz sonuçlarını özetleyen bir metin sunabilirim:

Kadınların siyasi arenada yeterince temsil edilmemesi, demokratik katılımın eksik kalmasına neden olabilir. Siyasi kararlar ve politikalar, toplumun tüm kesimlerini yansıtmalıdır. Kadınlar, toplumun yarısını oluşturduğu halde, az temsil edildiklerinde, onların ihtiyaçları, talepleri ve görüşleri politika yapım süreçlerinde yeterince dikkate alınmayabilir.

Kadınların düşük temsili, toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesinde bir engel oluşturabilir. Kadınlar, kadın hakları, cinsel sağlık, eğitim, aile içi şiddet gibi konuların yanı sıra genel politika alanlarında da önemli bir perspektife sahiptir. Kadınların siyasal, ekonomik ve toplumsal anlamda karar mekanizmalarında daha çok yer alması, toplumsal cinsiyet eşitliği için daha ilerici politikaların oluşturulmasına ve uygulanmasına katkı sağlayabilir.

Kadınların düşük temsili aynı zamanda rol model eksikliği yaratır. Kadınların liderlik rollerinde görünürlükleri ve başarıları, genç kızlar ve diğer kadınlar için ilham kaynağı olabilir. Kadın milletvekillerinin artması, kadınların siyasete ve kamu yönetimine katılımını teşvik edebilir.

Sonuç olarak, kadın milletvekillerinin azlığı, demokratik katılımın eksik kalmasına, cinsiyet perspektifinin göz ardı edilmesine ve toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesinde ilerlemenin engellenmesine yol açabilir. Kadınların siyasi temsiliğini artırmak, toplumsal anlamda tüm kesimlerin kendini rahat bir ifade edeceği bir sosyal yaşamın ve adil, eşitlikçi bir toplumun inşası için önemli bir basamaktır.

Kadın milletvekillerinin azlığının toplumsal cinsiyet rolleri açısından olumsuz sonuçları şunlardır. İlk olarak, bu durum kadınların siyasal katılımını etkileyebilir. Geleneksel olarak, siyasetin erkek işi olarak görülmesi-algılanması ve kadınların kamu yaşamında daha az görünür olması, kadınların siyasi arenaya girmesini ve liderlik rollerine yükselmesini engelleyebilir. İkinci olarak, kadın milletvekillerinin az temsili, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir yansıması olabilir. Kadınların politika yapım süreçlerinde düşük temsili, politik kararların toplumsal cinsiyet perspektifinden uzak olmasına ve kadının genel anlamıyla gereksinimlerinin ikinci plana itilmesine yol açabilir. Üçüncü olarak, kadın milletvekillerinin azlığı, toplumsal cinsiyet rollerinin sorgulanmasını ve dönüşümünü engelleyebilir. Kadınların liderlik rollerinde daha fazla görünür olmaları, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine meydan okuyabilir ve kadınların güçlü, etkili liderler olarak algılanmasını sağlayabilir. Ancak, kadınların politik alandaki temsiliğinin sınırlı olması, toplumsal cinsiyet rollerinin değişimini engelleyebilir ve kadınların politik gücünü kısıtlayabilir.

Son olarak, kadın milletvekillerinin düşük temsili, kadın rol modellerinin eksikliğine yol açar. Kadınların siyasi liderlik rollerinde başarılı olmaları, diğer kadınlara ilham vererek siyasal katılımın artmasına katkıda bulunabilir. Kadınların politik arenada görünürlüğünün artması, özellikle belirlenen hedeflerin erişilebilir olması sağlanarak toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesine destek olunabilir. Bu nedenle, kadın milletvekillerinin düşük temsili toplumsal cinsiyet rolleri ve eşitlik açısından önemli olumsuz sonuçlar doğurabilir.

KAYNAKÇA

Boratav, H. (2001). *Toplumsal Cinsiyet ve Kadın, İletişim Yayınları, İstanbul.*

Dökmen, Z. (2010). *Toplumsal Cinsiyet Sosyal Psikolojik Açıklamalar. Remzi Kitabevi, İstanbul.*

Güzel, M. & Keskin, S. (2019). “Örselenen Kimlik İçin Sosyal Medyatik ‘İyileşme/Normalleşme’: Engelli Evlilik Topluluklarında Kimliğin ‘Mürüvvetini’ Görmek”. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (AKİL) Aralık (32), s. 420-440*

- Kalaycıoğlu, E. (1983). “Karşılaştırmalı Siyasal Katılma: Siyasal Eylemin Kökenleri Üzerine Bir İnceleme.” İstanbul: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Kentworthy, L & Malami, M. (1999). “Gender Inequality in Political Representation: Worldwide Comparative Analysis”. *Social Forces*, Volume: 78, No: 1, s. 235-268.
- Paxton, P. & Kunovic, S. (2003). “Women’s Political Representation: The Importance of Ideology”. *Social Forces*, Volume: 82, No: 1, s. 87-113
- Sumbas, A. (2015). “Kadının Politik Temsil Meselesi Üzerine Bir Tartışma.” İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, 0(53), 103 - 121.
- Türel, N. ve Çağlar, N. (2010). “Yerel Yönetimde Kadın Temsili - Isparta İli Örneği.” Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 2, 24.
- Jalusic, V. & Antic, M. (2001). *Women-Politics-Equal Opportunities*, Mirovni Institut, Metelkova.
- Yurdigül, Y. (2013). “Yerel Siyasette Temsil Sorununu Aşma Stratejisi Olarak Kadın Siyasetçilerin Medyayı Kullanma Biçimleri (Erzurum Örneği).” Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17(2),
- Zanden, J.& Vander, J. (1996). *Sociology The Core*, McGraw-Hill, New York

Çalışanların Görev Odaklı ve İnsan Odaklı Liderlik Tarzı Algılarının Adanmışlıktan Sessiz İstifaya Değın Farklılaşması Üzerine Bir İnceleme

A Study on the Differentiation of Employees Perceptions of Task-Oriented and People -Oriented Leadership Styles from Devotion to Quiet Quitting

Zafer SAYGILI

Dr., Deniz Kuvvetleri Komutanlığı

drzafersaygili@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4500-9952>

Nuri AVCI

Dr., Kara Kuvvetleri Komutanlığı

navci1959@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8128-5666>

Makale Başvuru Tarihi: 00.00.2023

Makale Kabul Tarihi: 00.00.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

ÖZET

İşyerinde her düzey yöneticinin sergilediği liderlik davranışı stilleri çalışanlar üzerinde algı farklılaşmasına neden olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın amacı, çalışanların yöneticilerin liderlik tarzları ile algılarının çalışan davranışında iki uç örnek olarak adanmışlıktan sessiz istifaya değın farklılaşmasının nedenlerini incelemektir. Araştırma nicel araştırma tekniği kullanılarak tarama deseninde planlanmıştır. Araştırmanın örneklemini yargısal örnekleme ile seçilen bir yerel yönetim kuruluşu çalışanı 320 kişi oluşturmaktadır. Ölçme aracı olarak iki boyutlu (insan odaklı liderlik 11 ifade, görev odaklı liderlik 10 ifade) ve toplam 21 maddeden oluşan Liderlik Tarzı Ölçeği; tek boyutlu ve 9 ifadeden oluşan Proaktif Kariyer Adanmışlığı Ölçeği ile iki boyutlu ve 8 ifadeden oluşan Sessiz İstifa Ölçeği kullanılmıştır. Analiz aracı olarak SPSS 21.0 ve AMOS 22.0 programlarından faydalanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre; insan odaklı ve görev odaklı liderlik davranışı ile proaktif kariyer adanmışlığı arasında olumlu ve anlamlı ilişki; liderlik tarzları ve proaktif kariyer adanmışlığı ile sessiz istifa arasında ise olumsuz ve anlamlı ilişki bulunmaktadır. Görev odaklı liderlik tarzı ile sessiz istifa arasındaki ilişkide proaktif kariyer adanmışlığının aracılık etkisi olmadığı ($SBT=-0,046$; $p>0,05$); buna karşılık insan odaklı liderlik tarzı ile sessiz istifa arasındaki ilişkide proaktif kariyer adanmışlığının aracılık etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Görev Odaklı Liderlik, İnsan Odaklı Liderlik, Proaktif Kariyer Adanmışlığı, Sessiz İstifa.

ABSTRACT

It is seen that the leadership behavior styles exhibited by every level manager in the workplace cause a difference in perception on the employees. The aim of this study is to examine the reasons why employees differ in their managers' leadership styles and perceptions in employee behavior from commitment to quiet quitting as two extreme examples. The research was planned in scanning design using quantitative research technique. The sample of the research consists of 320 employees of a local government organization selected by judgmental sampling. As a measurement tool; Leadership Style Scale consisting of two dimensions and a total of 21 items; The Proactive Career Dedication Scale, which is one-dimensional and consists of 9 statements, and the Quiet Quitting Scale, which is two-dimensional and consists of 8 statements, were used. SPSS 21.0 and AMOS 22.0 statistical programs were used in the analysis of the obtained data. According to the results of the study that there is a positive and significant relationship between people-oriented and task-oriented leadership behavior and proactive career commitment; there is a negative and significant relationship between leadership styles and proactive career commitment and quiet quitting behavior; proactive career commitment did not have a mediating effect on the relationship between task-oriented leadership style and quiet quitting ($SBT=-0,046$; $p>0,05$); On the other hand, proactive career commitment was found to have a mediating effect on the relationship between people-oriented leadership style and quiet quitting.

Keyword: Task-Oriented Leadership, Human-Oriented Leadership, Proactive Career Dedication, Quiet Quitting.

1. GİRİŞ

Günümüzde yeni endüstriyel dönüşüm, iklim değişimi gibi çevresel kısıtlar ve adeta kalıcılık özelliği taşıyan pandemik devresellikler iş ve işyerinin anlamı ve tanımını kökten değiştirmiştir. İş yerindeki insan ilişkileri yönetimi bağlamında yeni iş yapış şekilleri, işin yöneticiler ve çalışanlardan beklentilerinin yetkinlik bazlı evrilmesini zorunlu kılmıştır. Yeni süper akıllı toplum insanı için nesnelerin internetinden insanların internetine doğru hızlı ve yıkıcı bir dönüşüm yaşanmakta olduğu gözlenmektedir. Bu yeni insan tipolojisi için alışageldik çalışma hayatı rutini bağlamında hem yaşamın anlamı ve hem de iş-yaşam dengesi sorgulanır hale gelmiştir. Örneğin z kuşağı genç çalışanlar için; “adanmışlık ve işkoliklik” gibi yönetimce takdir edilerek ödüllendirilen çalışma hayatı kavramları anlamsız çalışan tutum ve davranışı olarak algılanmaya başlamıştır.

Makineye dayalı üretim tarzlarını sürdürme gayretleri, sosyal güvenlik sistemlerinin çöküşü ve işverence merdiven altı üretim gibi her fırsata yeni niş alanı oluşturma çabaları, mevcut endüstriyel ilişkiler yapısını korumanın imkansızlığına işaret etmekte ise de sermaye bazlı inatçı çabalar devam etmektedir (Avcı, 2022). Mevcut yapı taraflar bakımından sürdürülebilir olmaktan çıkmıştır.

Endüstri 4.0 yolculuğunda, yeşil ekonomi ve insanımsı makinelere dayalı sürdürülebilirlik olgusu; klasik endüstriyel ilişkiler yapısına birer meydan okuyuş olarak öne çıkmaktadır. Çalışan bakımından iş-yaşam dengesi sağlamada temel göstergeler ve ağırlıklarının yeniden belirlenmesine gereksinim duyulmaktadır.

Proaktif kariyer adanmışlığı yönetimin çalışandan beklentisi olarak idealize edilmiş çalışan davranış biçimini yansıtırken, sessiz istifa davranışı ise çalışanın işe karşı pasif olumsuz tutumunu ifade etmektedir. Birbirine karşıt bu iki kavram üzerinde çalışanların liderlik tarzı algılarının etkisinin bilinmesi büyük önem taşımaktadır. Ayrıca çalışanların liderlik tarzı algıları ile sessiz istifa davranışları arası ilişkide proaktif kariyer adanmışlığının aracılık rolü üstlenip üstlenemeyeceği ve aracılık rolünde liderlik tarzları bakımından bir farklılaşma olup olmadığının bilinmesi önemli bir konu olmaktadır.

Bu çalışmada öncelikle konun literatüre dayalı olarak kavramsal çerçevesi ortaya konulacaktır. Daha sonra problem konusunu belirleyen değişkenler tespit edilecektir. Değişkenler arası ilişkilere uygun varsayımlar tanımlanacaktır. Ölçüm araçları ile toplanan veriler uygun analiz araçları ile değerlendirilerek oluşturulan model test edilecek ve araştırma bulguları mevcut literatür ışığında tartışılacaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Görev/İnsan Odaklı Liderlik

Görev-insan odaklı liderlik tarzlarının, McGregor'un' un X-Y kuramı ile açıklanması olası (Güney, 2009: 395) olduğu gibi bir liderin aynı anda çalışanlara farklı yönetsel tarzlarla yaklaşmaları da olasıdır. Örneğin mavi yakalı çalışanlara görev odaklı (X kişiliği kuramı) yaklaşılırken beyaz yakalı çalışanlara insan odaklı (Y kişiliği kuramı) yaklaşılabilir (Stroh vd., 2002: 250). Bu uygulamaya daha ziyade katı İKY uygulayan şirketlerde karşılaşılmaktadır (Avcı, 2023).

İnsan odaklı liderlik tarzında liderlerin odağı; çalışanlarla doğrudan ve içten ilişkiler oluşturarak sosyal ve duygusal gereksinimlerinin karşılanmasını önceliklemektir (George ve Jones, 2007: 365). İnsan odaklı liderler, çalışanların kişiliklerine saygı temelli çok yönlü iletişim ağı oluşturarak iletişim kanallarını açık tutarlar. Örgüt içinde ılıman örgüt iklimi oluştururlar. Çalışanlara dengeli ve adil yetki ve sorumluluk vererek işyerinde barışçıl bir ortam oluşmasını sağlarlar. Çalışanların güçlendirilmesi ve çalışan memnuniyetinin sağlanması konusunda son derece isteklidirler (Eren, 2006: 446; Derue, 2011: 16). Ancak insan odaklı liderlikte, çalışanlara gösterilen aşırı ilgi ve önem nedeniyle çalışanlar üzerinde otorite kullanımı zayıflayacağından birçok disiplin sorununa yol açabileceği göz önünde bulundurulmalıdır (Francis ve Gene, 1980).

Görev odaklı lider; çalışanların rol ve işlevleri ile ilgili performans standartlarını belirleyerek performans yönetimini üretime katkı bağlamında ölçmeyi amaçlayan liderdir (Derue, 2011, 16).

Örgütte çalışanlara hangi liderlik tarzının uygulanacağı konusunda durumsallık faktörleri belirleyici olmaktadır. Örgüt kültür ve iklimi liderlik tarzları için gerekli vasatı sağlar. Literatürde liderlik tarzının başarısını önceden garantileyen bir yaklaşım olmadığı gibi her iki tarzın da başarılı olabileceğine dikkat çekilmektedir. Rousseau vd. (1998)'e göre; görev odaklı lider çalışan başarısı ile ilgili güveni önceliklerken, insan odaklı lider çalışanların psikolojik olarak liderlerinin taleplerine gönüllü katılımını önceliklemektedir.

2.2. Proaktif Kariyer Adanmışlığı

Adanmışlık, çalışanın örgütün vizyon ve misyonunu özümseyerek tüm varlığı ile yaptığı işle bütünleşmesidir. Adanmışlık davranışında teolojik içerikler de taşıyan teslim olma, kendini verme, boyun eğme hali söz konusudur. İşe adanmışlık anlamında teslimiyetin iki farklı derecesi bulunmaktadır. Bunlar tam teslimiyet ve kontrollü kısmi teslimiyettir. Tam teslimiyette bir kaynağı tek yetke sahibi olarak sorgulamasız kabul hali vardır. Bu durum ezoterik örgüt çalışanlarında görülmektedir. Kısmi teslimiyette de çalışan işin neden yapıldığıyla ilgilenmemekte, sadece işin yapılış biçimine odaklanmaktadır.

Kariyere adanmışlıktan, çalışanın öngörülerine bağlı olarak mesleğine karşı farklı tutum ve davranış içine girerek mesleki gelişimine verdiği değer anlaşılmalıdır. (Hirschi vd., 2014). Çalışanın mesleğine adanmışlığı; onun yaptığı işe adanmışlığından, mesleğine bağlılığından, mesleki uyum ve motivasyonundan farklı özellikler taşımaktadır. Mesleki adanmışlık çalışanın mesleki ile ilgili davranış şeklini, diğer tanımlar ise çalışanın mesleki karşısında takındığı tutumu ifade etmektedir (Nilfooroshan ve Salimi, 2016). Çalışanın duygusal dengesi, kariyeri ile ilgili karar alma yetkinliği, kurumdan sağlanan sosyal destek kariyer adanmışlığını olumlu yönde etkilemektedir (Rogers, vd., 2008; Hirshi vd., 2014).

Planlı bir davranış biçimi olan proaktif kariyer adanmışlığı, günümüz iş yaşamında bir zorunluluk haline gelmiştir. Özellikle Endüstri 4.0 dönemine geçişle birlikte, çoğu mavi yakalı işler, bilgi çalışanı gerektiren alanlarda yeni iş ve mesleklerin tehdidi karşısında kalmıştır. Bu yeni dönemin temel karakteristiği haline gelen mesleki değişim hızı baş döndürücü bir hal almış ve çalışanları öngörülü davranmaya zorlamıştır (Avcı, 2019). Çalışanların öznel kariyer başarısı ve iş performansı ile proaktif kişilik özellikleri arasında anlamlı bir ilişki vardır (Barrick ve Mount, 1993; Seibert vd., 1994). Thompson'un (2005) çalışmasına göre, yüksek öngörü sahibi çalışanlar kariyer hedeflerine ulaşmada daha etkindirler. Çalışanların mesleki bakımından adanmışlık yetersizlikleri; onları kendilerini geri çekerek örgütsel sessizlik davranışı içine girmelerine yol açabilir (Kahn, 1992; Maslow, 1954; Alderfer, 1972).

2.3. Sessiz İstifa (Quiet Quitting)

Sessiz istifa kavramı, 2021 yılında Çin'deki uzun çalışma sürelerine karşı çıkmak amacıyla internet üzerinden yürütülen ve hızla tüm dünyaya yayılan yeni tip bir protesto hareketi olarak popülerlik kazanan bir eylemle ortaya çıkmıştır (Hürriyet, 2022).

Sessiz istifa, daha çok fazladan çalışmak istemeyen ancak istifa etmeyi de düşünmeyen 35 yaş altı genç çalışanlarca tercih edilen bir vaz geçme hareketi ya da "sessiz *vazgeçiş*" olarak tanımlanabilir (Duman, 2023). Sessiz istifa; çalışanın işinden ayrılmadan görev tanımında belirlenen işler dışında ilave iş yapmayarak iş performansını en aza indirmesi anlamına gelmektedir (AB Proje Yönetim Okulu, 2023). Sessiz istifa davranışında bulunan çalışan, kendisini geri çekerek potansiyelini kurumundan esirgemekte, diğerleriyle yardımlaşma ve iş birliğine girmeye gönüllü olmamaktadır. Sessiz istifa davranışının tetikleyicilerinden bazıları; çalışma hayatını düzenleyen mevzuata aykırı olarak işverenlerin uzun çalışma süresi ve fazla mesai talepleri sonucu çalışanların tükenmişlik sendromuna girmesi, COVID salgını döneminde başvurulan uzaktan çalışma gibi esnek çalışma biçimlerinin çalışanlar için çekiciliği ve Özellikle Z kuşağı genç çalışanlar için işin anlamının değişmesi, geçici sığınmacılar ve kaçak işgücü nedeniyle emeğin katılığını yitirmesi sonucu düşük teknolojili emek yoğun sektörlerde merdiven altı üretimin yaygınlaşması ve "çalışanları sessiz işten ayırma" olgusudur.

Kaplan (2022) bireysel düzeyde, çalışanların sessiz istifa davranışının nedenlerini “Sessiz İstifa Piramidi” adını verdiği bir piramitle açıklamaya çalışmıştır. Piramidin tepesinde iletişim eksikliği bulunmakta bunu aidiyet eksikliği, kendini değerli hissetme eksikliği, tutarlılık eksikliği ve güven eksikliği izlemektedir. Sessiz istifa davranışının ortaya çıkışı aşağıdaki aşamaları izlemektedir:

Duygusal aşama: Bu aşamada çalışan kendisinin uzmanlığına ve deneyimlerine iş yerinde yöneticiler ve diğer çalışma arkadaşlarınınca yeterince değer verilmediği inancındadır. Bu aşama çalışanın yaşadığı ilk kırılma anıdır.

Zihinsel aşama: Bu aşamada çalışanlar işlere aktif olarak katılmakta ancak kendisi zihinsel anlamda işyerinde değildir. Adeta sözde işyerinde var olma (presenteeism) davranışı içindedir.

Fizyolojik aşama: Çalışan örgütsel anlamda sessizlik eylemini sonlandırarak işyerinden rahatsızlıklarını ve işe devam etme isteksizliklerini dile getirmeye başlamıştır. Bu aşamada çalışan kendisine işyeri dışında yeni seçenekler arayışına başlamıştır.

Çağdaş biçimiyle, sessiz istifa, COVID-19 salgınının ardından işyerlerinde meydana gelen ciddi değişiklikler nedeniyle çoğunlukla genç çalışanlar arasında yaygınlaşmıştır. Sessiz istifa, “kurallı çalışmak” ve “aldığı ücrete göre hareket etmek” gibi kolektif endüstriyel eylemlere çok benzemekle birlikte psikolojik bir boyutu da vardır. Sessiz istifa, çalışan sinizmi, sessizlik gibi kavramlar üzerinden anlaşılabilir. Sessiz istifanın kavramsallaştırılmasını kolaylaştırmak için birden fazla teori ve kavrama başvurulabilir. Örneğin, örgütsel vatandaşlık davranışı, sosyal değişim, psikolojik sözleşme, örgütsel adalet, çatışma teorisi, eşitlik teorisi, vb. (Hamouche vd., 2023). Sessiz istifa, çalışanların kasıtlı olarak iş aktivitelerini iş tanımlarıyla sınırladığı, önceden belirlenmiş beklentileri karşıladığı ancak aşmadığı, ek görevler için asla gönüllü olmadığı ve tüm bunları yalnızca mevcut istihdam durumlarını korumak için yaptıkları ve refahlarını örgütsel hedeflere göre önceliklendirdikleri bir anlayıştır. Çalışanlar, düşük dışsal motivasyon, tükenmişlik ve yöneticilerine veya kuruluşlarına karşı kin besledikleri için sessiz istifa davranışı sergilerler. Sessiz istifa iki ucu keskin bir kılıçtır: Çalışanların tükenmişlikten kaçınmasına yardımcı olurken, bu davranışta bulunmak profesyonel kariyerlerini tehlikeye atabilir (Serenko ve Abubakar, 2023)

Kavram son zamanlarda moda bir terim olarak yaygınlık kazanmaya başlasa da Bilimsel Yönetim Okulunun” makine metaforu” ile (Morgan, 1998) tanımlanan çalışan karakteristiğine bir farkla uygun düşmektedir. Makine metaforunda çalışan insanın doğasının temelinde yer alan “tembel- akılsız” insan olgusundan söz edilirken, sessiz istifa davranışında çalışanların çeşitli saiklerle mevcut kapasitelerini niyetlenilmiş bilinçli bir davranış olarak kullanmamaları söz konusu olmaktadır.

Sessiz istifa davranışı, beklenti uyumsuzluğu sonucu oluşan çalışan memnuniyetsizliğinden beslenen bir örgütsel sessizlik eylemi olup çalışan algılarınca yönlendirilmektedir. Çalışanın iş memnuniyetsizliği sonucu, işten ayrılmayıp sessiz istifa davranışı tercihiyle yaşanan istihdam ve işsizlik sorununun etkili olduğu düşünülmektedir.

Sessiz istifanın nedenleri arasında özetle; beklenti uyumsuzluğu sonucu oluşan psikolojik anomaliler, konfor alanından çıkmama isteği, performans dayalı olmayan standart ücret ödemesi ve özellikle kamuda devlet memuru benzeri iş güvencesi sisteminin sağladığı güvence, rutin ve standart iş sayılabilir.

Sessiz istifanın sonucu; çalışanlar mevcut potansiyellerini ortaya koymadıklarından performansları azalmakta, kariyer planlamaları zarar görmekte ve sessiz işten ayırma işlemlerini körüklemektedir.

3. HİPOTEZLERİN GELİŞTİRİLMESİ

3.1. Liderlik Tarzı-Adanmışlık ilişkisi

Farklı liderlik tarzı ile çalışanların işe adanmışlıkları arasındaki ilişkiyi araştıran literatürde çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bunlardan bazılarını burada anmak gerekecektir. Örneğin Kır ve Karabulut (2021)’un çalışmasında, hizmetkâr liderliğin çalışanların işe adanmışlıklarını ve örgütsel adaleti anlamlı ve olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Hizmetkâr liderliğin işe adanmışlıkla ilişkisinde algılanan örgütsel adaletin tam aracı etkisinin bulunduğu ve hizmetkâr liderlik uygulamasının

niteliğiyle işe adanmışlık davranışı arasındaki doğrudan ilişkinin algılanan örgütsel adalet aracılığıyla daha da iyi açıklanacağı tespit edilmiştir. Baynal Doğan vd. (2021)'nin çalışmasında da etik liderliğin işe adanmışlık ve öz yeterliliği anlamlı ve olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Koçer ve Bostancı (2021)'nin Okul yöneticilerinin vizyoner liderlik yeterlikleri ile öğretmenlerin işe tutkunlukları arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalarına göre, öğretmenlerin okul yöneticilerinin vizyoner liderlik yeterliliklerine yönelik algıları ile işe tutkunları arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde bir ilişki olduğu; yöneticilerinin vizyoner liderlik yeterliliklerinden vizyoner düşünme ve karar verme boyutlarının, öğretmenlerin işe tutkunluk düzeylerini anlamlı bir şekilde yordadığı görülmüştür. Bu tespitlerden hareketle aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H1: İnsan odaklı liderlik tarzının proaktif kariyer adanmışlığı üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H2: Görev odaklı liderlik tarzının proaktif kariyer adanmışlığı üzerinde anlamlı etkisi vardır.

3.2. Liderlik Tarzı-Sessiz İstifa İlişkisi

Avcı (2023)'nin örgütsel sinizm, sessizlik, presentism ve sessiz istifa ilişkisini araştıran çalışmasının bulgularına göre sessiz istifa davranışı; bir örgütsel sessizlik davranışı türü olup henüz literatürde kavramsallaştırma aşamasındadır. Yeşilaydın ve Bayın (2015)'a göre, Türkiye'de Örgütsel Sessizlik ile İlgili Yapılan çalışmaların %18'inin liderlik tarzları ile örgütsel sessizlik ilişkisine odaklandığı belirlenmiştir. Liderlik tarzları-örgütsel sessizlik ilişkisini araştıran çalışmaların bulgularının değerlendirilmesinin, liderlik tarzları ile sessiz istifa ilişkisi hakkında bazı kanaatlerin oluşmasına olanak sağlayabileceği düşünülmektedir.

Erol ve Köroğlu (2013)'nin liderlik tarzları ve örgütsel sessizlik ilişkisini inceleyen çalışmalarının bulgularına göre, dönüşümcü liderlik ile örgütsel sessizlik arasında negatif bir ilişki bulunurken, etkileşimci ve tam serbesti tanıyan liderlik ile örgütsel sessizlik arasında olumlu yönde bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dağcı ve Cemaloğlu (2018)'nin çalışmasının sonuçlarına göre ise, okul yöneticileri dönüşümcü ve işlemci liderlik davranışları sergiledikçe, öğretmenlerin yıldırımaya maruz kalma ve örgütsel sessizlik yaşama düzeyleri azalmaktadır. İşlemci liderlik, yıldırma ve örgütsel sessizlik üzerinde, dönüşümcü liderliğe kıyasla daha güçlü bir etkiye sahiptir. Literatürdeki mevcut çalışma bulguları liderlik tarzları ile örgütsel sessizlik ilişkisini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bir örgütsel sessizlik davranış türü olan sessiz istifa ile de benzer ilişki olması olası görülmektedir. Bu düşünceden hareketle aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H4: İnsan odaklı liderlik tarzının sessiz istifa üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H5: Görev odaklı liderlik tarzının sessiz istifa üzerinde anlamlı etkisi vardır.

3.3. Adanmışlık-Sessiz İstifa İlişkisi

Adanmışlık, çalışanın örgütün vizyon ve misyonunu özümseyerek tüm varlığı ile yaptığı işle bütünleşmesini ifade ederken, kariyere adanmışlık davranışında ise çalışanın daha çok kendisini kendi kariyer gelecek ve beklentisine odaklaması söz konusu olmaktadır. Dolaylı olarak işe adanmışlıkla bazı benzerlikler içerse de önceliğin yapılan işin öncelemesinden ziyade kariyer beklentisinin karşılanması öncelikli olmaktadır. Bu da çalışanın daha çok aferinci yaklaşımlara açık olmaya zorlamaktadır. Günümüzde yasal ve örgüt kültürü bağlamında iş güvencesi yetersizliği algısının çalışanları proaktif kariyer adanmışlığına yönlendirdiği düşünülmektedir. Adanmışlıkla bir örgütsel sessizlik davranış biçimi olan sessiz istifa davranışı iki ayrı uç çalışan davranışını yansıtmakta ise de özellikle proaktif kariyer adanmışlığı bağlamında her iki davranış biçiminin bazı benzerlikler taşıdığı söylenebilir. Her iki davranış biçiminin dede çalışan kendi duygu dünyasında kendi beklenti ve gereksinimlerine odaklanmakta, yapılan iş ikincil amaçlara hizmet etmektedir. Her iki davranış tarzının da liderlik tarzlarına duyarlı ve açık etkileşim halinde olması beklenmektedir. Norton ve Kaplan (2009)'ın insan kaynakları strateji haritasına göre, proaktif kariyer adanmışlık davranışının lider çalışan performans değerlemesine çok duyarlı olduğu görülmektedir. Bu düşüncelerden hareketle Hipotez-3 geliştirilmiştir.

H3: Proaktif kariyer adanmışlığının sessiz istifa üzerinde anlamlı etkisi vardır.

Liderlik tarzları ile sessiz istifa arası ilişkide proaktif kariyer adanmışlığının rolünün bilinmesi önem kazanmaktadır. Bu rolün düzenleyicilik düzeyinde olması beklenmemektedir. Çünkü hem yönetici ve hem de çalışan açısından proaktif kariyer adanmışlığı, öznel bir çalışan tutumu olarak belirginleşmektedir. Bu bakımdan kariyer adanmışlığının öncelikle aracı rolü olup olmadığının incelenmesi daha yerinde olacaktır. Bununla birlikte adanmışlığının her iki olgu üzerinde düzenleyici rolünün bir başka çalışmada incelenmesi gerekecektir. Bu düşünceden esinlenilerek aşağıdaki hipotezler ifade edilmiştir:

H6: İnsan odaklı liderlik tarzları ile sessiz istifa arasındaki ilişkide proaktif kariyer adanmışlığının aracılık etkisi vardır. Proaktif kariyer adanmışlığının aracılık etkisi ile insan odaklı liderlik tarzının sessiz istifa üzerindeki etkisi anlamlı düzeyde değişim gösterir.

H7: Görev odaklı liderlik tarzları ile sessiz istifa arasındaki ilişkide proaktif kariyer adanmışlığının aracılık etkisi vardır. Proaktif kariyer adanmışlığının aracılık etkisi ile görev odaklı liderlik tarzının sessiz istifa üzerindeki etkisi anlamlı düzeyde değişim gösterir.

4. YÖNTEM

Bu çalışma nicel araştırma tarama deseninde planlanmış, anket tekniği ile internet üzerinden yürütülmüştür. Bu çalışma için Kocaeli Üniversitesi Etik Kurulundan 8 Aralık 2022 tarih ve 2022/11 nolu toplantısında alınan 17 sıra sayılı kararı ile etik kurul izni alınmıştır.

4.1. Araştırmanın Evreni ve Örneklem

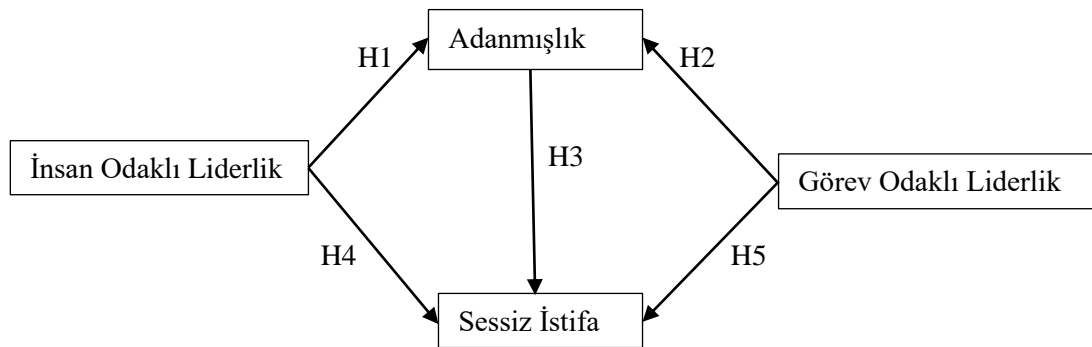
Araştırmanın evrenini bir yerel yönetim kuruluşu çalışanı 320 kişidir. Bu evren içinden ulaşılabilirlik koşulu dikkate alınarak yargısal örnekleme ile seçilen 175 katılımcı oluşturmaktadır. Katılımcı sayısı, örneklem büyüklüğü olarak, %95 güven aralığı ve %5 hata payı içinde Sekeran (2003: 253)'in örneklem büyüklükleri tablosundaki değerlere uygundur.

4.2. Araştırmanın Modeli ve Hipotezler

Araştırma için iki ayrı model oluşturulmuştur. Bunlar; değişkenlerin birbirleriyle doğrudan ilişkisini ölçmek amacıyla oluşturulan bağımsız model ile liderlik tarzlarının sessiz istifa davranışı ile ilişkisinde adanmışlık davranışının aracı olarak kullanıldığı aracı değişkenli modeldir

4.2.1. Bağımsız Model

Bağımsız modelde insan-görev odaklı liderlik tarzları bağımsız değişken, adanmışlık davranışının bağımlı/içsel bağımsız değişken ve sessiz istifa davranışı bağımlı değişkendir.

Şekil 1: Bağımsız ilişkili araştırma modeli

Yapılan literatür taraması ile araştırma probleminin sınırlılıkları çizilerek çalışmanın kavramsal çerçevesi oluşturulmuş ve oluşan kanaatler doğrultusunda aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H1: İnsan odaklı liderlik tarzının proaktif kariyer adanmışlığı üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H2: Görev odaklı liderlik tarzının proaktif kariyer adanmışlığı üzerinde anlamlı etkisi vardır.

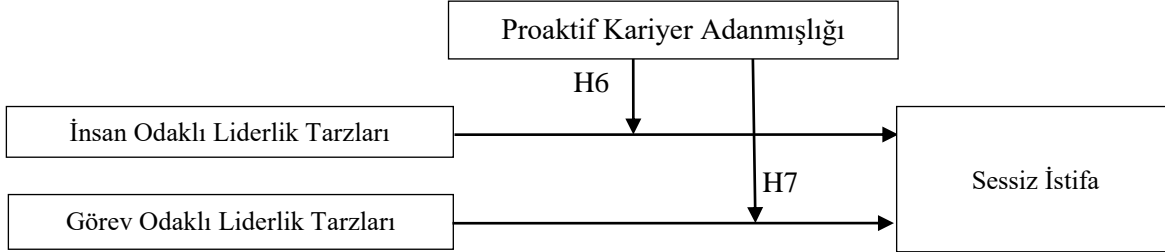
H3: Proaktif kariyer adanmışlığının sessiz istifa üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H4: İnsan odaklı liderlik tarzının sessiz istifa üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H5: Görev odaklı liderlik tarzının sessiz istifa üzerinde anlamlı etkisi vardır.

4.2.2. Aracı Değişkenli Model

Aracı değişkenli modelde liderlik tarzları bağımsız değişken, adanmışlık davranışı aracı değişken ve sessiz istifa davranışı ise bağımlı değişken olarak kullanılmıştır.

Şekil 2: Aracı değişkenli modeli

Aracı değişkenli modele ait hipotezler aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

H6: İnsan odaklı liderlik tarzları ile sessiz istifa arasındaki ilişkide proaktif kariyer adanmışlığının aracılık etkisi vardır. Proaktif kariyer adanmışlığının aracılık etkisi ile insan odaklı liderlik tarzının sessiz istifa üzerindeki etkisi anlamlı düzeyde değişim gösterir.

H7: Görev odaklı liderlik tarzları ile sessiz istifa arasındaki ilişkide proaktif kariyer adanmışlığının aracılık etkisi vardır. Proaktif kariyer adanmışlığının aracılık etkisi ile görev odaklı liderlik tarzının sessiz istifa üzerindeki etkisi anlamlı düzeyde değişim gösterir.

4.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada kullanılan anket formu, demografik faktörlere ilave olarak üç ayrı ölçekten oluşmaktadır.

Görev-İnsan Odaklı Liderlik Tarzları Ölçeği: Bu ölçek çalışanların Görev-İnsan Odaklı Liderlik Tarzı algılarını değerlendirmek amacıyla Northouse (2013) tarafından geliştirilmiş olup Doğanay ve Şen (2016) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Ölçek Likert 1-5 ölçüm düzeyli (1: Hiçbir zaman, 5: Her zaman) ve toplam 21 ifadeden oluşmaktadır. İnsan odaklı liderlik (11 madde) ve görev odaklı liderlik (10 madde) olmak üzere iki boyuttan oluşan ölçekte elde edilen yüksek puandan çalışanların liderlik tarzları algılarının yüksek seviyede olduğu anlaşılmaktadır.

Proaktif Kariyer Adanmışlığı Davranışları Ölçeği: Bu ölçek çalışanların kariyer gelecekleri ile öngörülerini değerlendirmek amacıyla Hirschi vd. (2014) tarafından geliştirilmiş olup Muslu ve Temur (2021) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Ölçek Likert 1-5 ölçüm düzeyli (1: Kesinlikle katılmıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum), tek boyutlu ve toplam dokuz ifadeden oluşmaktadır. Ölçekte elde edilen yüksek puana göre, çalışanların proaktif kariyer adanmışlığı algıları yüksek seviyededir.

Sessiz İstifa Ölçeği: Avcı (2023) tarafından çalışanların sessiz istifa davranışlarını değerlendirmek amacıyla geliştirilerek geçerlik güvenirlik çalışmaları yapılan ölçek, Likert 1-5 ölçüm düzeyli (1: Kesinlikle katılmıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum), iki boyutlu (iş boyutu üç ifade, yaşam boyutu beş ifade) ve toplam sekiz ifadeden oluşmaktadır. Ölçekte elde edilen yüksek puan, çalışanların sessiz istifa tutumunun yüksek seviyede olduğuna işaret etmektedir.

4.4. Verilerin Analizi

Bu araştırmada analiz aracı olarak SPSS 21.0 ve AMOS 22.0'den yararlanılmıştır. Sırasıyla ölçeklerin geçerlik ve güvenirlik çalışmalarında yapısal eşitlik modellerinden Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA)'ne, güvenirlik analizi kapsamında madde toplam korelasyonu ve ölçeğin içsel tutarlılığını ölçmek için Cronbach Alpha tekniğine başvurulmuştur. Model uyumunun değerlendirilmesinde

kullanılan uyum indeksleri Tablo 1’de olup DFA’dan elde edilen değerlerin indeks sınır değerleri içinde kalması hedeflenmiştir.

Tablo 1: Model uyum indeksleri

Uyum İndeksleri	İyi Uyum	Mükemmel Uyum
X^2/sd	< 5	<3
SRMR	$\leq 0,08$	<0,05
GFI	$\geq 0,90$	>0,95
NNFI	$\geq 0,90$	>0,95
CFI	$\geq 0,90$	>0,95
RMSEA	$\leq 0,10$	<0,08

Kaynak: Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010.

Cronbach Alpha değerinin 0,70’in üzerinde olması, test maddelerinden alınan puanlar ile testin toplam puanı arasındaki ilişkiyi açıklamak amacıyla kullanılan madde-toplam korelasyonunun ise 0,20 ve daha yüksek olması (Büyüköztürk, 2011) öngörülmüştür. Ölçek puanlarının normallik sınanması için çarpıklık, basıklık, standart sapma ve ortalamadan oluşan değerleri içeren betimsel istatistik tablosu oluşturulmuştur. Çarpıklık ve basıklık katsayılarının ± 1 sınırları içinde kalması puanların normal dağılımdan önemli bir sapma göstermediği şeklinde yorumlanabilir (Büyüköztürk, 2011). Normal dağılım göstermeyen değişken puanlarının karekök dönüşümleri yapılarak puanlar arasındaki ilişki analizinde Pearson korelasyonundan yararlanılmıştır. Görev-insan odaklı liderlik tarzları ile sessiz istifa arasındaki ilişkide proaktif kariyer adanmışlığının aracılık etkisini belirlemek amacıyla aracı değişkenli yol modelinden yararlanılmıştır. Analizlerde anlamlılık düzeyi (p) 0,05 olarak kabul edilmiştir.

5. BULGULAR

5.1. Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan 175 çalışanın %32’si kadın, %68’i erkektir. Katılımcıların %60’ı evli, %40’ı bekarıdır. Katılımcıların %25,1’i 20-30 yaş, %47,4’ü 31-40 yaş, %21,1’i 41-50 yaş, %6,3’ü 51-60 yaş grubundadır. Katılımcıların %6,9’u lise, %24’ü ön lisans, %49,1’i lisans, %20’si lisansüstü düzeyde öğrenim görmüştür. Katılımcıların %14,9’unun mesleki deneyimi 1-5 yıl, %22,9’unun 6-10 yıl, %24’ünün 11-15 yıl, %17,7’sinin 16-20 yıl, %20,6’sının mesleki deneyimi 21 yıl ve üstüdür.

5.2. Ölçeklere Ait Geçerlik ve Güvenirlik Bulguları

5.2.1. Görev-İnsan Odaklı Liderlik Tarzları Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Bulguları

DFA uyum indeks değerleri Tablo 2’dedir.

Tablo 2: Görev-insan odaklı liderlik tarzları ölçeği DFA model uyum iyilik değerleri

Model Uyum İndeksleri	İlk DFA	Son DFA*
	21 madde 2 boyut	18 madde 2 boyut
X^2/sd	3,055	1,881
SRMR	0,129	0,062
GFI	0,738	0,869
NNFI	0,838	0,945
CFI	0,855	0,953
RMSEA	0,109	0,071
Faktörler arası korelasyon	0,60	0,62
Faktör yükü	0,08 / 0,91	0,53 / 0,91
Kovaryans bağlantısı	-	m1-m2, m4-m5

*: Kovaryans bağlantıları sonrası

DFA ilk sonuçlarına göre, üç ifadenin (go6, go8, go10) madde faktör yükleri ve model uyum indeksleri uygun aralıklarda değildir. Faktör yükü 0,40’tan düşük olan üç madde (go6, go8, go10) ölçekten çıkarıldıktan sonra gerçekleştirilen dört kovaryans bağlantısı sonrasında GFI indeksi

haricinde iyi ve çok iyi düzeylere ulaştığı tespit edilmiştir. GFI indeksinin madde ve örneklem sayısının oranına duyarlı olması (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010), diğer değerlerin iyi-çok iyi seviyelerde olması nedeniyle model uyumunun sağlandığı değerlendirilmiştir.

Görev-İnsan Odaklı Liderlik Tarzları Ölçeğinin DFA ve güvenilirlik analizi bulguları Tablo 3'tedir.

Tablo 3: Görev-İnsan Odaklı Liderlik Tarzları Ölçeği DFA ve Güvenirlik Analizi Bulguları

Madde ve Boyut	Std. β	t	r	α
İnsan Odaklı Liderlik (F1)				0,96
io1	0,78		0,71	
io2	0,84	17,16**	0,76	
io3	0,84	12,65**	0,76	
io4	0,85	12,84**	0,82	
io5	0,81	12,05**	0,76	
io6	0,91	14,09**	0,83	
io7	0,89	13,74**	0,83	
io8	0,78	11,51**	0,69	
io9	0,67	9,43**	0,60	
io10	0,78	11,52**	0,78	
io11	0,83	12,47**	0,77	
Görev Odaklı Liderlik (F2)				0,88
go1	0,54		0,34	
go2	0,77	7,19 **	0,63	
go3	0,68	6,65**	0,57	
go4	0,77	7,12**	0,58	
go5	0,85	7,48**	0,65	
go7	0,53	5,65**	0,37	
go9	0,79	7,22**	0,70	
Ölçeğin tümüne ait Cronbach Alpha (α)		0,94		

**p<0,01 r: Madde toplam korelasyonu

DFA'ya göre, 18 ifadenin ait oldukları boyuttaki faktör yükleri 0,40'tan yüksek ve bütün ifadelerin t değerleri anlamlıdır. Ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı 0,94; alt boyut güvenilirlik katsayısı sırasıyla 0,96 ve 0,88 düzeyindedir. Madde-toplam korelasyonu 0,30'dan yüksektir (0,34 ile 0,83 aralığında). Geçerlik ve güvenilirlik analizi bulgularına göre, Görev-İnsan Odaklı Liderlik Tarzları Ölçeği, 18 madde ve iki boyutlu yapısı (insan odaklı liderlik, görev odaklı liderlik) ile güvenilir ve geçerli bir ölçektir.

5.2.2. Proaktif Kariyer Adanmışlığı Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Bulguları

Proaktif Kariyer Adanmışlığı Ölçeğinin DFA uyum indeks değerleri Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4: Proaktif kariyer adanmışlığı ölçeği doğrulayıcı faktör analizinde elde edilen model uyum iyilik değerleri

Model Uyum İndeksleri	İlk DFA	Son DFA*
	9 madde tek boyut	7 madde tek boyut
X ² /sd	5,368	2,348
SRMR	0,078	0,028
GFI	0,845	0,959
NNFI	0,862	0,973
CFI	0,896	0,984
RMSEA	0,158	0,088
Faktör yükü	0,32 / 0,94	0,62 / 0,94
Kovaryans bağlantısı	-	m6-m7, m7-m9

* Kovaryans bağlantıları sonrası

DFA ilk sonuçlarına göre, madde faktör yükleri ve uyum indeksleri uygun düzeylerde değildir. Bu nedenle faktör yükü 0,40'tan düşük iki madde (m5, m8) çıkarılarak DFA adımları tekrarlanmış yalnızca iki kovaryans bağlantısı kurulması sonucu uyum indeksi değerleri iyi- çok iyi seviyelere ulaşmıştır.

Proaktif Kariyer Adanmışlığı Ölçeğinin DFA sonucuna göre elde edilen değerleri Tablo 5'tedir.

Tablo 5: Proaktif kariyer adanmışlığı ölçeği DFA ve güvenilirlik analizi bulguları

Madde	Std. β	t	r
M1	0,85		0,80
M2	0,91	16,50**	0,85
M3	0,94	17,71**	0,88
M4	0,89	15,87**	0,83
M6	0,75	11,96**	0,76
M7	0,71	11,04**	0,75
M9	0,62	9,15**	0,65
Ölçeğin tümüne ait Cronbach Alpha (α)		0,93	

**p<0,01 r: Madde toplam korelasyonu

DFA sonucuna göre, ölçekte kalan 7 ifadenin faktör yükleri 0,40'tan yüksek ve bütün ifadelerin t değerleri anlamlıdır. Ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı 0,93 ve tüm ifadeler için madde-toplam korelasyonu 0,30'dan yüksektir (0,65 ile 0,88 aralığında). Proaktif Kariyer Adanmışlığı Ölçeği mevcut yapısı ile (7 ifadeli ve tek boyutlu) güvenilir ve geçerli bir ölçektir.

5.2.3. Sessiz İstifa Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Bulguları

Sessiz İstifa Ölçeği DFA uyum indeks değerleri Tablo 6'dadır.

Tablo 6: Sessiz istifa ölçeği DFA model uyum iyilik değerleri

Model Uyum İndeksleri	İlk DFA 8 madde 2 boyut
X ² /sd	1,140
SRMR	0,037
GFI	0,969
NNFI	0,991
CFI	0,994
RMSEA	0,028
Faktörler arası korelasyon	0,52
Faktör yükü	0,46 / 0,86
Kovaryans bağlantısı	-

Tablo 7: Sessiz istifa ölçeği DFA ve güvenilirlik analizi bulguları

Madde ve Boyut	Std. β	t	r	α
İş (F1)				0,79
sio1	0,55		0,37	
sio2	0,84	7,04**	0,63	
sio3	0,86	7,03**	0,61	
Yaşam (F2)				0,78
sio4	0,75		0,57	
sio5	0,76	8,93**	0,57	
sio6	0,46	5,53**	0,33	
sio7	0,74	8,70**	0,59	
sio8	0,52	6,21**	0,42	
Ölçeğin tümüne ait Cronbach Alpha (α)		0,80		

**p<0,01 r: Madde toplam korelasyonu

DFA'ya göre, ölçekte yer alan sekiz ifadenin ait oldukları boyuttaki faktör yükleri 0,40'tan yüksek ve bütün ifadelerin t değerleri anlamlıdır. Ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı 0,80; alt boyutların ise sırasıyla 0,79 ve 0,78'dir. Bütün ifadeler için madde-toplam korelasyonu 0,30'dan yüksektir (0,33 ile 0,63 aralığında). Sessiz İstifa Ölçeği, sekiz ifade ve iki boyutlu yapısı ile güvenilir ve geçerli bir ölçektir.

5.3. Betimsel Bulgular

Tablo 8: Ölçek ve alt boyut puanlarına ait betimsel istatistikler

Ölçek ve Boyut	N	Min.	Maks.	\bar{X}	SS	Çarpıklık	Basıklık
İnsan Odaklı Liderlik	175	1,00	5,00	2,77	1,05	0,29	-0,90
Görev Odaklı Liderlik	175	1,00	5,00	3,14	0,91	-0,24	-0,55
Görev-İnsan Odaklı Liderlik Tarzları	175	1,00	5,00	2,95	0,86	0,06	-0,56
Proaktif Kariyer Adanmışlığı	175	1,00	5,00	3,85	0,86	-0,70	0,45
İş	175	1,00	5,00	3,55	1,18	-0,52	-0,82
Yaşam	175	1,80	5,00	4,25	0,74	-0,65	-0,15
Sessiz İstifa	175	1,40	5,00	3,90	0,81	-0,56	-0,21

Görev-İnsan Odaklı Liderlik Tarzları ölçek puanı $2,95 \pm 0,86$ 'dır. Ölçeğin ölçüm düzeyi (Likert 1-5) dikkate alındığında, katılımcıların görev-insan odaklı liderlik davranışlarının "kararsızım" aralığındadır (orta düzeyde). Görev odaklı liderlik davranışları puanının ($3,14 \pm 0,91$), insan odaklı liderlik davranışları puanına ($2,77 \pm 1,05$) göre nispeten daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Proaktif Kariyer Adanmışlığı ölçek puanı $3,85 \pm 0,86$ 'dır. Ölçeğin ölçüm düzeyi göz önünde bulundurulduğunda, katılımcıların proaktif kariyer adanmışlığının "katılıyorum" aralığında (yüksek düzeyde) olduğu söylenebilir.

Sessiz İstifa Ölçeği iş boyutu puanı $3,55 \pm 1,18$; yaşam boyutu puanı $4,25 \pm 0,74$ ve ölçeğin tümüne ait puan ise $3,90 \pm 0,81$ 'dir. Araştırmaya katılan çalışanların sessiz istifa tutumunun "katılıyorum" aralığında (yüksek düzeyde) olduğu görülmektedir.

5.4. Değişkenler Arasındaki İlişkiye Ait Bulgular

Değişkenler arasındaki Pearson korelasyon analizi sonuçları Tablo 9'da'dır.

Tablo 9: Değişken puanları arasındaki ilişki

Değişken	N	2	3	4	5	6	7
1-İnsan Odaklı Liderlik	175	0,53**	0,89**	0,31**	-0,44**	-0,41**	-0,50**
2-Görev Odaklı Liderlik	175	1	0,86**	0,23**	-0,29**	-0,25**	-0,32**
3-Görev-İnsan Odaklı Liderlik Tarzları	175		1	0,31**	-0,42**	-0,38**	-0,48**
4- Proaktif Kariyer Adanmışlığı	175			1	-0,41**	-0,21**	-0,39**
5-İş	175				1	0,39**	0,91**
6-Yaşam	175					1	0,74**
7- Sessiz İstifa	175						1

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$

Tablo 9' incelendiğinde, insan odaklı liderlik davranışı ile proaktif kariyer adanmışlığı arasında olumlu ve anlamlı ilişki olduğu anlaşılmaktadır ($r=0,31$; $p < 0,05$). İnsan odaklı liderlik davranışı ile sessiz istifa arasında olumsuz yönde anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir ($r=-0,50$; $p < 0,05$).

Görev odaklı liderlik davranışı ile proaktif kariyer adanmışlığı arasında olumlu yönde ve anlamlı ilişki olduğu görülmektedir ($r=0,23$; $p < 0,05$). İnsan odaklı liderlik davranışı ile sessiz istifa arasında olumsuz yönde anlamlı ilişki bulunmaktadır ($r=-0,32$; $p < 0,05$).

Proaktif kariyer adanmışlığı ile sessiz istifa arasında olumsuz yönde anlamlı ilişki bulunmaktadır ($r=-0,39$; $p < 0,05$).

5.5. Araştırma Modeline Ait Bulgular

Baron ve Kenny (1986) tarafından tanımlanan arabuluculuk kurma adımları çerçevesinde ilk üç adımda şekil' 1'deki Bağımsız Model test edilmiş, dördüncü adımda ise aracı değişken tarafından bağımsız – bağımlı değişken arasındaki ilişkinin kontrol edilip edilmediğini tespit etmek amacıyla şekil 2'deki Aracı Değişkenli Model test edilmiştir. Buna göre;

Bağımsız değişkenler görev-insan odaklı liderlik tarzları puanları ile bağımlı değişken sessiz istifa arasında anlamlı ilişki belirlenmiştir (yol c $p<0,05$).

Bağımsız değişken görev-insan odaklı liderlik tarzları puanları ile aracı değişken proaktif kariyer adanmışlığı puanları arasında anlamlı ilişki belirlenmiştir (yol a $p<0,05$).

Aracı değişken proaktif kariyer adanmışlığı puanları ile bağımlı değişken sessiz istifa arasında anlamlı ilişki belirlenmiştir (yol b $p<0,05$).

Aracı değişkenin, bağımsız ve bağımlı değişken arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini söyleyebilmek için (bağımsız-bağımlı değişken arasındaki yol "c yolu") aracı değişken tarafından kontrol edildiğini; diğer bir ifadeyle daha önce anlamlı olan c yolunun, aracı değişkenin modele katılması ile anlamlı olmaktan çıkması veya anlamlı düzeyde farklılık göstermesi gerekmektedir. Modeldeki "c" yolunun anlamlılığının ortadan kalkmaması durumunda, meydana gelen değişimin aracı değişkenden kaynaklanan dolaylı etkisini ortaya çıkarmak için elde edilen dolaylı etkinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını belirlemek gerekmektedir. Bunun için en uygun araç Sobel Test İstatistiği olmaktadır.

Model testlerine ilişkin bulgular ve hipotez sonuçları Tablo 10'dadır.

Tablo 10: Araştırma modeline ilişkin sonuçlar

Model	Bağımsız Değişken	Yol	Bağımlı Değişken	H	β	t	p	R ²
Bağımsız Modeller	İnsan Odaklı Liderlik Tarzları	→	Proaktif Kariyer Adanmışlığı	H1 (a)	0,22	2,20	0,028	0,121
	Görev Odaklı Liderlik Tarzları	→	Sessiz İstifa	H2 (a)	0,16	1,58	0,114	
X ² /sd=1,508 SRMR=0,058 GFI=0,849 NNFI=0,957 CFI=0,961 RMSEA=0,054								
Bağımsız Modeller	Proaktif Kariyer Adanmışlığı	→	Sessiz İstifa	H3 (b)	-0,44	-5,20	0,000	0,197
	İnsan Odaklı Liderlik Tarzları	→	Sessiz İstifa	H4 (a)	-0,64	-4,86	0,000	0,503
	Görev Odaklı Liderlik Tarzları	→	Sessiz İstifa	H5 (c)	-0,10	-0,86	0,389	
X ² /sd=2,164 SRMR=0,040 GFI=0,941 NNFI=0,964 CFI=0,975 RMSEA=0,082								
X ² /sd=1,802 SRMR=0,061 GFI=0,864 NNFI=0,940 CFI=0,948 RMSEA=0,068								
Aracı Değişkenli Model	Bağımsız Değişken	Yol	Bağımlı Değişken	H	Aracı Değişken	DE	SBT	R ² _{EB}
Aracı Değişkenli Model	İnsan Odaklı Liderlik Tarzları	→	Sessiz İstifa	H6 (c')	Proaktif Kariyer Adanmışlığı	-0,064	-2,099*	0,030
	Görev Odaklı Liderlik Tarzları	→	Sessiz İstifa	H7 (c')	Proaktif Kariyer Adanmışlığı	-0,046	-1,075	0,043
X ² /sd=1,530 SRMR=0,059 GFI=0,839 NNFI=0,949 CFI=0,954 RMSEA=0,055								

*: $p<0,05$ **: $p<0,01$ DE: Dolaylı etki büyüklüğü SBT: Sobel test istatistiği R²_{EB} : Dolaylı etkiden kaynaklanan varyans

Tablo 10'e göre;

H1 Kabul: İnsan odaklı liderlik tarzının proaktif kariyer adanmışlığı üzerinde anlamlı etkisi vardır.

İnsan odaklı liderlik tarzının proaktif kariyer adanmışlığı üzerinde olumlu yönde anlamlı etkisi vardır ($\beta=0,22$; $t=2,20$; $p<0,05$). Proaktif kariyer adanmışlığındaki değişimin yaklaşık %12'sinin ($R^2=0,121$) görev-insan odaklı liderlik tarzlarından kaynaklandığı tespit edilmiştir.

H2 Ret: Görev odaklı liderlik tarzının proaktif kariyer adanmışlığı üzerinde anlamlı etkisi yoktur.

Görev odaklı liderlik tarzının proaktif kariyer adanmışlığı üzerinde anlamlı etkisi yoktur ($\beta=0,16$; $t=1,58$; $p>0,05$).

H3 Kabul: Proaktif kariyer adanmışlığının sessiz istifa üzerinde negatif yönde anlamlı etkisi vardır.

Proaktif kariyer adanmışlığının sessiz istifa üzerinde olumsuz yönde ve anlamlı etkisi vardır ($\beta=-0,44$; $t=-5,20$; $p<0,05$). Sessiz istifa tutumundaki değişimin yaklaşık %20'sinin ($R^2=0,197$) proaktif kariyer adanmışlığından kaynaklandığı tespit edilmiştir.

H4 Kabul: İnsan odaklı liderlik tarzının sessiz istifa üzerinde negatif yönlü ve anlamlı etkisi vardır.

İnsan odaklı liderlik tarzının sessiz istifa üzerinde negatif yönde ve anlamlı etkisi vardır ($\beta=-0,64$; $t=-4,86$; $p<0,05$). Sessiz istifa tutumundaki değişimin yaklaşık %50'sinin ($R^2=0,503$) görev-insan odaklı liderlik tarzlarından kaynaklandığı tespit edilmiştir.

H5 Ret: Görev odaklı liderlik tarzının sessiz istifa üzerinde negatif yönlü ve anlamlı etkisi vardır.

Görev odaklı liderlik tarzının sessiz istifa üzerinde anlamlı etkisi yoktur $\beta= 0,10$; $t= -0,86$; ($p>0,05$).

H6 Kabul: İnsan odaklı liderlik tarzı ile sessiz istifa arasındaki ilişkide proaktif kariyer adanmışlığının aracılık etkisi vardır.

Proaktif kariyer adanmışlığı aracı değişkeninin insan odaklı liderlik tarzı ile sessiz istifa arasındaki ilişkiyi gösteren modele dahil edilmesiyle sessiz istifa tutumunda meydana gelen varyans değişiminin yaklaşık %3 düzeyinde olduğu ($R^2_{EB}=0,030$), proaktif kariyer adanmışlığı değişkeninin dolaylı etkisi-0,064 seviyesindedir ($DE=-0,064$). Proaktif kariyer adanmışlığı aracılık etkisiyle meydana gelen bu değişimin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($SBT=-2,099$; $p<0,05$) tespit edilmiştir. Proaktif kariyer adanmışlığının aracılık etkisi ile insan odaklı liderlik tarzının sessiz istifa üzerindeki etkisi anlamlı düzeyde değişim göstermektedir.

H7 Ret: Görev odaklı liderlik tarzı ile sessiz istifa arasındaki ilişkide proaktif kariyer adanmışlığının aracılık etkisi yoktur ($SBT=-0,046$; $p>0,05$).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sessiz istifa davranışını örgütsel sinizm ve örgütsel sessizlik davranış tipolojileri içinde konumlandırmayı amaçlayan Avcı (2023)'nin "Örgütsel sessizlik davranışı üzerinde çalışanların örgütsel sinizm algısının etkisi: Presenteizm ve sessiz istifa örneği" adlı çalışmasından elde edilen bulgulara göre, örgütlerdeki sessizlik davranışının %70' nin çalışanların sinizm algısıyla açıklanabileceği; örgütsel sessizliğin sessiz istifa üzerinde olumlu pozitif anlamlı etkisi olduğu ($\beta=0,26$; $t=2,56$; $p<0,05$) ve sessiz istifadaki değişimin yaklaşık %14'ünün ($R^2=0,144$) örgütsel sinizm (dolaylı) ve örgütsel sessizliğin (doğrudan) toplam etkisinden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Böylece sessiz istifa davranışı çalışanın sinik eğilimlerini yansıtan bir örgütsel sessizlik davranışı olarak tanımlanmıştır. Bu çalışmada ise çalışanların sessiz istifa davranışının görev-insan odaklı liderlik tarzları algılarından etkilenip etkilenmediği ve etkileniyorsa bu etkinin yönü ve derecesi ile bu ilişkide proaktif kariyer adanmışlığının aracılık rolü üstlenip üstlenemeyeceğinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Avcı (2023)'nin çalışması ile geçerlik ve güvenilirlik ve yapısal geçerlilik çalışması yapılan iki boyutlu (iş boyutu üç ifade, yaşam boyutu beş ifade) ve sekiz ifadeli yapısı güvenilir ve geçerli bir ölçek olan Sessiz İstifa Ölçeği bu çalışma için seçilen evren ve örneklem de yeniden geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılarak literatüre kazandırılmıştır.

Çalışmadan elde edilen bulgulara göre; insan odaklı liderlik tarzının sessiz istifa üzerinde olumsuz yönde anlamlı etkisi bulunmaktadır ($\beta=-0,64$; $t=-4,86$; $p<0,05$). Sessiz istifa tutumundaki değişimin yaklaşık %50'sinin ($R^2=0,503$) insan odaklı liderlik tarzlarından kaynaklandığı tespit edilmiştir. Çalışanların iş yerinde yöneticilerin insan odaklı liderlik davranışı sergilendiklerine dair algıları yükseldikçe sessiz istifa davranışları sergileme eğilimleri azalmaktadır. Görev odaklı liderlik tarzının ise çalışan sessiz istifa davranışı üzerinde anlamlı etkisi yoktur $\beta= 0,10$; $t= -0,86$; ($p>0,05$). Ayrıca insan odaklı liderlik tarzı ile sessiz istifa arası ilişkide, proaktif kariyer adanmışlığı aracı değişkeninin aracılık rolü tanımlanmıştır. Sessiz istifa tutumunda meydana gelen varyans değişiminin yaklaşık %3

düzeyinde olduğu ($R^2_{EB} = 0,030$), proaktif kariyer adanmışlığı değişkeninin dolaylı etkisinin-0,064 düzeyinde olduğu ($DE = -0,064$) ve proaktif kariyer adanmışlığı aracılık etkisiyle meydana gelen bu değişimin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($SBT = -2,099$; $p < 0,05$) tespit edilmiştir. Proaktif kariyer adanmışlığının aracılık etkisi ile insan odaklı liderlik tarzının sessiz istifa üzerindeki etkisi anlamlı düzeyde değişim göstermektedir. Görev odaklı liderlik tarzı ile sessiz istifa arasındaki ilişkide ise proaktif kariyer adanmışlığının aracı rolü tanımlanamamıştır.

Sessiz istifa konusu literatüre yeni eklenen bir konu olduğundan literatürde bu çalışmanın bulguları ile karşılaştırılabilecek benzer çalışma bulunmamaktadır. Ulaşılan bu sonuçlar ışığında uygulamaya dönük öneriler aşağıdadır:

1. Yöneticilerin görev odaklı liderlik tarzları çalışanlara makine metaforu anlayışı ile yaklaşımlarına sonuçta sessiz istifa davranışına uygun örgüt iklimi yaratılmasına neden olmaktadır. Bu nedenle yönetici görev odağı ile insan odağı arasında kontrol edilebilir ve uyumlu bir anlayış oluşturulmalıdır.
2. Genç kuşak çalışanlar için işin anlamı sorgulanarak onların iş-yaşam dengesi sağlamalarına yardımcı olunmalıdır.
3. Örgüt içinde örgütsel vatandaşlık davranışını teşvik edici, katılımcı, iş barışı ve çok yönlü iletişime açık bir kültür ve iklim oluşturulmalıdır.

KAYNAKÇA

- AB Proje Yönetimi Okulu (2023). *Sessiz İstifa Nedir?* <https://www.abprojeyonetimi.com/sessiz-istifa-nedir/> (Erişim tarihi: 05.04.2023)
- Avcı, N. (2019). *İnsan Kaynaklarından Yetenek Yönetimine Endüstri 4.0*. 3. Baskı. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Avcı, N. (2022). *Organizasyonlarda İnsan Kaynakları Problemlerinin Çözümü*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Avcı, N. (2023). Örgütsel sessizlik davranışı üzerinde çalışanların örgütsel sinizm algısının etkisi: presentizm ve sessiz istifa örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi (Yayın aşamasında)*.
- Barrick, M. ve Mount, M. (1993). Autonomy as a moderator of the relationships between the big five personality dimensions and job performance. *Journal of Applied Psychology*, 78(1), 111-118.
- Baynal Doğan, T. G., Demirtaş, Ö., Altınkaynak, S. K. ve Doğan, S. (2021). Lidere güven aracı rolde iken etik liderliğin işe adanmışlık üzerindeki etkisi: öz-yeterliliğin düzenleyici rolü. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (47), 391-401. doi: 10.30794/pausbed.916345
- Büyüköztürk, Ş. (2011). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. 14. Baskı. Ankara: Pegem Akademi.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik*. Ankara: Pegem Akademi.
- Daçcı Sönmez, E. ve Cemaloğlu, N. (2018). İlköğretim kurumu yöneticilerinin liderlik tarzları ile öğretmenlerin yaşadıkları yıldırma (mobbing) ve örgütsel sessizlik davranışları arasındaki ilişki. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 26 (6), 1951-1960. Doi: 10.24106/kefdergi.2253
- Derue, Scott D., Nahrgang J. D., Wellman, N., Humphrey, S. E. (2011). Trait and behavioral theories of leadership: an integration and meta-analytic test of their relative validity. *Personnel Psychology*, 64, 7-52.
- Doğanay, A. ve Şen, E. (2016). Liderlik tarzlarının çalışanların bağlılık seviyesi ve performansına etkisi: Başakşehir Belediyesinde bir uygulama. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12). 324-348. doi:10.17828/yalovasosbil.289026

- Duman, C. (2023). Büyük istifadan sonra sessiz istifa. *Independent Türkçe*.
<https://www.indyurk.com/node/547061/t%C3%BCrki%C3%87yeden-sesler/b%C3%BCy%C3%BCk-istifadan-sonra-sessiz-istifa> (Erişim tarihi: 05.04.2023)
- Eren, E. (2006). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Erol G. ve Köroğlu A. (2013). Liderlik tarzları ve örgütsel sessizlik ilişkisi: otel işletmelerinde bir araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi/ Journal of Travel and Hospitality Management* 10 (3), 2013, 45-64.
- Francis, James G., Gene, M. J. (1980). *Human Behavior in the Work Environment a Managerial Perspective*. Santa Monica California: Goodyear Publishing Company Inc.
- George, Jennifer M. ve Jones, G. (2007). *Understanding and Managing Organizational Behavior*, 5th Edition, New Jersey: Prentice Hall.
- Güney, S. (2009). *Davranış Bilimleri*. 2. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Hirschi, A., Freund, P. A. ve Hermann, A. (2014). The career engagement scale: development and validation of a measure of proactive career behaviors. *Journal of Career Assessment*, 22(4), 575-594.
- Hürriyet (2022). *Eski bir alışkanlık, yeni bir akım: Sessiz istifa*.
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/eski-bir-aliskanlik-yeni-bir-akim-sessiz-istifa-yasayanlar-anlatiyor-uzmanlar-yorumluyor> (Erişim tarihi: 05.09.2022)
- Kahn, W. A. (1992). To be fully there: psychological presence at work. *Human Relations*, 45(4), 321-349.
- Kaplan, J. (2022). *Quiet Quitting*. @jasonkaplanmobile.twitter.com (Erişim tarihi:11.09.2022)
- Kaplan, S. R. ve Norton, D.P. (2009). *Balanced Scorecard*. İstanbul: Sistem yayıncılık.
- Kır, S. Ve Karabulut, T. (2021). Hizmetkar liderlik tarzının işe adanmışlık üzerindeki etkisinde algılanan örgütsel adaletin aracı rolü. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17(2), 359-387.
- Koçer, M. C. ve Bostancı, B. A. (2021). Okul yöneticilerinin vizyoner liderlik yetenekleri ile öğretmenlerin işe tutkunlukları arasındaki ilişki. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8 (2), 119-143.
- Morgan, G. (1998). *Yönetim ve Örgüt Teorilerinde Metafor*. İstanbul: Metal Sanayicileri Sendikası Yayını.
- Muslu, A. ve Temur, A. (2021). Proaktif kariyer adanmışlığı davranışları ölçeğinin türkçeye uyarılma ve doğrulayıcı faktör analizi çalışması. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (1), 15-28.
- Nilforooshan, P. ve Salimi, S. (2016). Career adaptability as a mediator between personality and career engagement. *Journal of Vocational Behavior*, 94, 1-10.
- Northouse, P. G. (2013). *Leadership: Theory And Practice*. 6th Edition, United States of America: Sage Publication Inc.
- Rogers, M. E., Creed, P. A. ve Glendon, A. I. (2008). The role of personality in adolescent career planning and exploration: A social cognitive perspective. *Journal of Vocational Behavior*, 73(1), 132-142.
- Rousseau, Denise M., Sıtkın S. B., Burt r. s., Camerer C. (1998). Not so different after all: a cross discipline view of trust, *Academy of Management Review*. 23(3), 393-404.
- Seibert, S. E., Crant, J. M., ve Kraimer, M. L. (1999). Proactive personality and career success. *Journal of applied psychology*, 84(3), 416-427.

Sekaran, U. (2003). *Research methods for business: a skill-building approach*. 4th edition. New York: John Wiley&Sons.

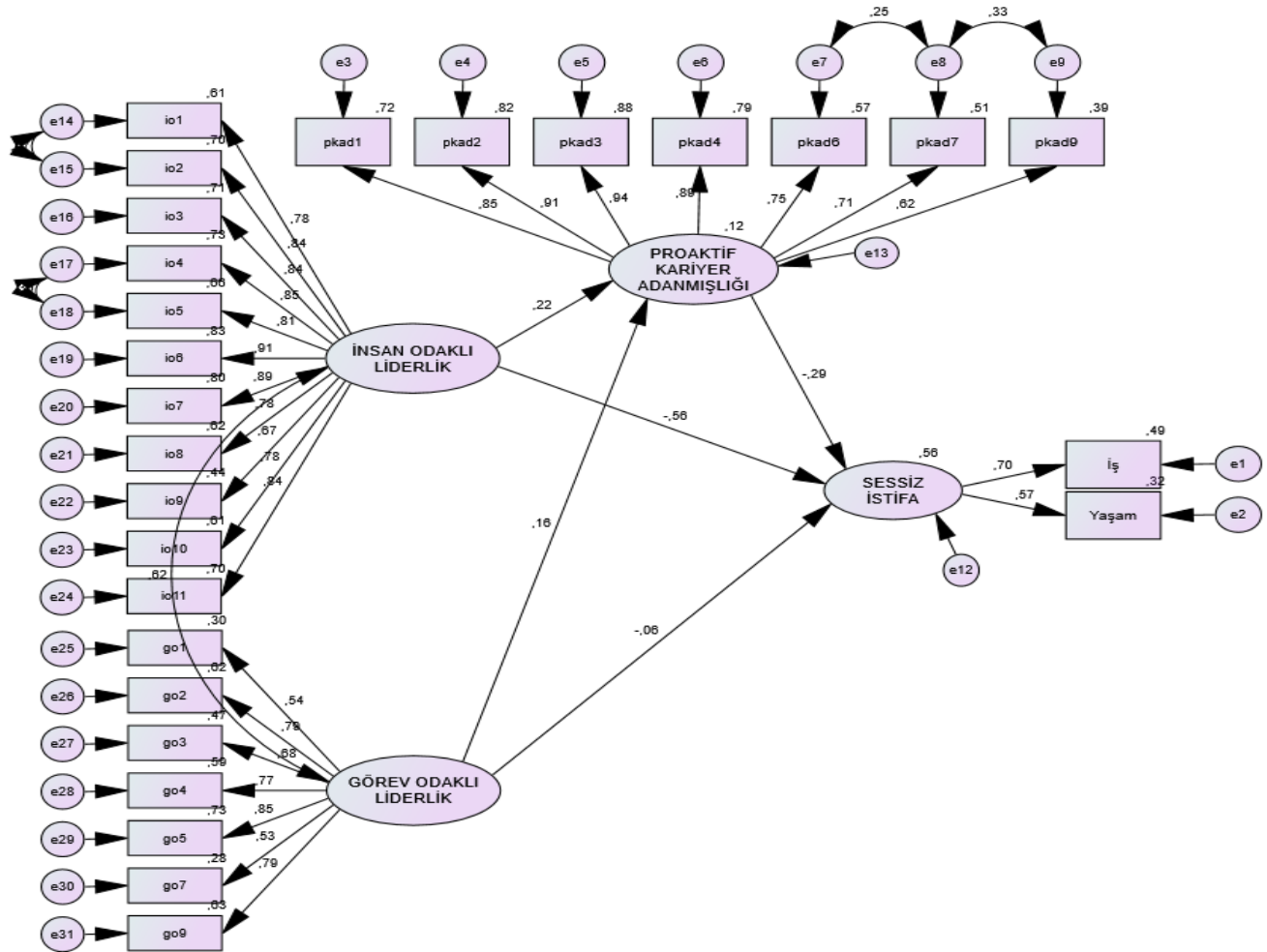
Stroh, Linda K., Northcraft, G. B., Neale M. A. (2002). *Organizational Behavior, A Management Challenge*, Third Edition, London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers Mahwah.

Thompson, J. (2005). Proactive personality and job performance: a social capital perspective. *Journal of Applied Psychology*, 90(5), 1011-1017

Yeşilaydın, G. ve Bayın, G. (2015). Türkiye’de örgütsel sessizlik ile ilgili yapılan araştırmalara yönelik literatür incelemesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (4), 103-120. doi: 10.18037/ausbd.54497

Eki:

Şekil 3: Aracı değişkenli yol modeline ait diyagram

Ticaret Yolları Güzergahındaki Semerkant'ta X.-XII. Yüzyıllarda Ticaret

In X.-XII. Centuries Trade in Samarkand Which is on The Route of Trade Routes

Alparslan KILINÇ

Doktorant, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

alparslankilinc@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7658-4220>

Makale Başvuru Tarihi: 29.03.2023

Makale Kabul Tarihi : 29.06.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

ÖZET

Mâverâünnehir'in ön plana çıkan yerleşim yerlerinden biri olan Semerkant bulunmuş olduğu coğrafi konumu nedeniyle sadece tarihi İpek Yolunun geçiş noktasında olmamış, dönemin önemli ticaret yolları olan Kürk Yolu, Baharat Yolu ve Altın Yol diye isimlendirilen ticaret yollarının da geçiş noktasında yer almıştır. Bu sayede tarihin hemen hemen her döneminde Semerkant şehri cazibe merkezi olmuştur. Semerkant'ın; ticarete deha olan Soğdlular'ın da ana yurtları olması buranın ticaret merkezi olmasına ayrı bir avantaj sağlamıştır. Çünkü Soğdlular ticaretlerini sadece Mâverâünnehir bölgesinde sürdürmemişlerdir. Çin'den, Bizans'a kadar birçok ülkeyle ticaret yapmışlardır. Ayrıca buralarda ticaret kolonileri de kurmuşlardır. Dolayısıyla bu ülkelerin tüccarları da Soğdlular'ın ana yurtları Semerkant'ta ticaret yapmaya gelmişlerdir. Semerkant'ta yabancılara ait ticaret depoları bulunmaktadır. Sâ mânîler devleti döneminde bütün Mâverâünnehir bölgesi, her alanda en parlak dönemini yaşamıştır. Dolayısıyla Semerkant şehri Sâ mânîler devleti döneminde de önemini korumuştur. Timur Semerkant'ı imparatorluğunun başkenti yaptığı dönemde ise Semerkant en parlak dönemini yaşamıştır. Bu çalışmada X. ve XII. yüzyıllar arasında Semerkant'ın ticaretteki önemini dönemin coğrafyacılarının, seyyahlarının ve tarihçilerinin kaynaklarına dayanılarak açıklanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Semerkant, Mâverâünnehir, İpek Yolu, Sâ mânîler Devleti, Ticaret.

ABSTRACT

Samarkand, one of the most prominent cities of the Transoxiana region, was not only at the crossing point of the historical Silk Road due to its geographical location. It was also located at the crossing point of the trade routes called the Fur Road, Spice Road and Golden Road, which were the important trade routes of the period. In this way, the city of Samarkand has been a center of attraction in almost every period of its history of Samarkand; Being the homeland of the Sogdians, who were geniuses in commerce, provided a distinct advantage for this place to be a trade center. Because the Sogdians did not continue their trade only in the Transoxiana region. They traded with many countries from China to Byzantium. They also established trade colonies here. Therefore, the merchants of these countries also came to trade in Samarkand, the homeland of the Sogdians. There are foreign trade warehouses in Samarkand. During the Samanid state, the entire Transoxiana region experienced its brightest period in every field. Therefore, the city of Samarkand maintained its importance during the Samanid state. During the period when Timur made Samarkand the capital of his empire, Samarkand experienced its heyday. In this study, X. and XII. It is aimed to explain the importance of Samarkand in trade between the centuries, based on the sources of geographers, travelers and historians of the period.

Keyword: Samarkand, Transoxiana, Silk Road, Samanid State, Trade.

1. GİRİŞ

Mâverâünnehir bölgesinin en önemli yerleşim merkezlerinden, Türklerin kadim şehri Semerkant, bugün Özbekistan'ın ortasında yer almaktadır. Semerkant şehri her dönemde önemini korumuştur. Önceleri bütün Mâverâünnehir'in, ondan sonra da Soğd'un yönetim merkezi olmuştur (Aydınlı, 2009: 481).

Siyasî Arap fetihlerinin Turan ile İran sınır olan Ceyhun Nehri'ne dayandığı dönemlerde (M.S. VII. yüzyılın başları) Buhârâ ve Semerkant sadece o bölgenin başkenti değil, muhtemelen bütün Türk Dünyasının çok önemli bir ticaret, din ve kültür merkeziydi (Kitapçı, 1983: 109).

Dünyanın dört cennet yerinden birisi olarak kabul edilen Mâverâünnehir bölgesi gelişiminin en parlak dönemi M.S. IX. yüzyılın ikinci yarısında Sâ mânîler devleti dönemidir. Bu yüzyılda ve sonraki dönemlerde, bölgenin en önemli şehri Semerkant, başkent ismini devam ettirirken, Buhârâ daha çok dinsel şehir özelliğine sahipti. Ancak her iki şehir de Mâverâünnehir bölgesinde aynı prestije sahip şehirlerdi (İbn Havkal, 1967: 473; Bakır, 2016: 14).

Dönemin önemli ticaret yollarından başta İpek yolu olmak üzere (Baharat yolu, Kürk yolu ve Altın yol) ticaret yollarının kavşak noktasında bulunan Semerkant şehri yabancı tüccarların uğrak noktası olmuştur. Ticaret sayesinde Semerkant çok gelişmiştir. Soğdluların ana yurdu olan Semerkant'ın ticaret merkezi olmasında Soğdlu tüccarların katkısı yadsınamaz bir gerçektir.

Yapılan bu çalışmada X. yüzyıl coğrafyacılarından Ebû'l Kasım İbn Havkal'ın Sûrat el-Arz eseri ve Kitâbü'l- Mesâlik ve'l- Memâlik adlı eseri Semerkant şehri hakkında detaylı bilgiler vermektedir.

Şehirlerin fiziki yapısı hakkında ayrıntılı bilgi veren coğrafya eserlerinden bir diğeri de Makdîsî'nin el-Makdîsî, Ahsenü't -Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm adlı eseridir.

X. yüzyılın önemli coğrafyacılarından İstahrî de el-Mesâlik ve'l- Memâlik adlı eserinde bütün dünyayı anlatmaktan ziyade 20 bölüm halinde İslâm dünyasını ele almıştır. Semerkant'ın özellikleri detaylı olarak verilmiştir.

Önemli İslâm coğrafyacılarından biri olan İbn Hurdâzbih'in güvenilir kaynaklardan faydalanarak kaleme aldığı el-Mesalik ve'l- Memalik eserinden de yararlanılmaya çalışılmıştır.

Semerkant'ta ve bölgede ticarete önemli bir yeri olan köle ticareti hakkındaki bilgilere ise özellikle ilmi tartışmaları ile ünlü Bağdatlı Hıristiyan hekim İbn Butlan'ın, Risâle Câmî'a Fünûn Nâfi'a Şîrâ er-Rakîk ve Taklîbi'l-Abîd adlı eserinden edinilmiştir.

İbn Battûta başta olmak üzere İbn Fadlan, İbn Fazlân ve Avrupalı seyyahların eserlerinden de istifade edilmeye çalışılmıştır.

Böylece coğrafyacıların, seyyahların ve tarih ile uğraşan araştırmacıların bizlere vermiş oldukları bilgiler çerçevesinde Semerkant şehrinin X. ve XII. yüzyıllardaki bölgedeki ticarî önemi ve yapmış olduğu ticaret hakkında bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

2. SEMERKANT'IN COĞRAFİ YAPISI

2.1. Semerkant'ın Adı, Coğrafi sınırları ve İklimi

Semerkant, Mâverâünnehir'in Zerefşan Vadisinin verimli topraklarına kurulmuş olup, tarihi 2500 yıl kadar eskilere dayanan bir Türk yerleşim yeridir. Semerkant geçmişten itibaren Orta Asya'nın gerek ekonomik ve gerekse kültürel anlamda en önemli yerleşim merkezlerinden olup, İpek yolu üzerinde kurulmuştur. Tarihi kaynaklardan, arkeolojik incelemeler ve kalıntılardan, eski Semerkant şehrinin, bugünkü Semerkant'ın kuzeyinde yer alan ve günümüzde Afrasiyab olarak bilinen tepenin üzerinde olduğu anlaşılmaktadır (Çeşmeli, 2007: 133; Gökçe- Tombuloğlu, 2018: 132). Etrafı dağlarla çevrili olan Semerkant şehri, düz bir ova üzerinde kurulmuş olup 70 km²'lik bir alanı kaplamaktadır.

Çalışmalar, bölgedeki insan yerleşiminin 40 bin yıl öncesine dayandığını göstermektedir. Eski Semerkant şehri yaklaşık 2,2 km²'lik alanı kaplamaktadır. Kuzeyden güneye 1,5 km doğudan batıya

ise yine 1,5 km uzunluğundadır. Arkeolojik araştırmalarda bulunan kalıntılar ışığında, Afrasiab'ta şehir hayatına geçiş Persler döneminde M.Ö. 6-5. yüzyıllarda başladığı belirtilen şehir, 14. yüzyılın sonlarına doğru Timur döneminde terk edilmiştir (Çeşmeli, 2002: 58).

Semerkant'ın ismini ilk kez Büyük İskender döneminde görülmektedir. İskender'in antik tarihçileri buraya Marakanda adını vermişlerdir. Semerkant ile ilgili bilgiler antik dönem Batı kaynakları haricinde Çin kaynaklarında da mevcuttur. Çin kaynaklarına göre Soğd'da kurulduğu ifade edilen ülke K'ang-chü olarak adlandırılırken merkezi de K'ang adı ile anılmıştır. Semerkant, M.Ö. 5. yüzyılda Yuan Wei döneminde "Si-wan-kin", 7-8. yüzyılda ise "Sa-mo-kien" olarak isimlendirilmiştir (Fourniau, 2005: 75; Barthold, 2020: 23; Gökçe- Tombuloğlu, 2018: 132). Büyük İskender, Soğdiana'yı M.Ö 330-327 tarihleri arasında keni topraklarına kattığı bilinmekle beraber ve Marakanda'nın Soğdian'ın başkenti olduğu belirtilmektedir (Gökçe- Tombuloğlu, 2018: 132).

Semerkant 617 (1220) yılında Cengiz Han tarafından tahrip edilmiştir. Bu tarihten sonra şehir daha güneyde yeniden kurulmuştur. Burası bugünkü modern Semerkant şehrinin bulunduğu bölgededir. Özbekistan Cumhuriyeti'nin ortalarında bulunan ve aynı adla anılan idarî birimin (oblast) merkezini oluşturan Semerkant ilk dönemlerde bütün Mâverâünnehir'in, sonrasında Soğd (Sogdiana)'un yönetildiği merkez haline gelmiştir (Aydınlı, 2009: 481).

Semerkant isminin başlangıçta ne zaman kullanıldığı tam olarak bilinmiyor olsa da, bölgedeki İslâm hâkimiyetinden oldukça eski zamanlardan beri kullanıldığı belirtilmiştir. İslâm tarihi ve coğrafya kaynaklarının en çok bahsettiği rivayete göre, şehre bu ismin verilmesine sebep olan kişi, Himyer Meliki Şemir b. Yer'îş'tir. Efsaneye dayanan bu rivayete göre, Yemen'de büyük bir devlet kurmuş olan Himyerîler'in (M.Ö. 115-M.S. 535) ileri gelen meliklerinden Şemir, ülkenin sınırlarını Çin'e kadar genişletmek için uğraşmış, ilk olarak Irak'a, oradan da Ceyhun nehrini aşmış Soğd bölgesine gelmiştir. Daha sonra, şimdilerde Semerkant olarak bilinen şehre varılınca, şehir halkı ona karşı direnmiş ve Şemir'e epeyce zorluk çıkarılmıştır. Bu nedenle Şemir, şehir halkına kinlenmiştir. Şehri ele geçince de hiçbir şey ayakta kalmayacak şekilde bütün yapıları tahrip etmiş ve halkın önemli bir kısmını da katletmiştir. Bu yüzden bu şehre, Şemir'in yıktığı, harabeye çevirdiği yer anlamına gelen Şemirkent denilmiştir. En sonunda Araplar burayı fethedince de, bu kelimeyi Arapçalaştırıp Semerkand şekline dönüştürmüşlerdir (Aydınlı, 2018: 89-90).

Başka bir rivayete göre ise, Semer isminde biri, buraya bir çeşme yaptırmış, halk o çeşme etrafında toplanmaya ve oraya yerleşmeye başlamıştır, bunun için şehre Semerkend ismi verilmiştir. Arapların bu şehri fethi ile beraber şehrin ismi Semerkand olarak değiştirilmiştir.

Diğer bir rivayette ise Semer, Büyük İskender'in câriyelerinden birinin ismi olup İskender Semerkant şehrini bu câriyesi için inşa ettirmiştir (Aydınlı, 2018: 91).

Semerkant şehrini Türkler 562'de hâkimiyetleri altına alınca şehrin adını da kendi dillerine çevirmişlerdir. Semerkant'ın zenginliği ve ihtişamı, akılları durduracak seviyededir. Bu nedenle bu şehre "Semerkant" adı verilmiştir. Kelimenin aslı "Semiz Kent", Türkçe'de "semiz", şişman ve zengin manasına, "kent"¹, şehir manasına gelmektedir. Daha sonraları bu iki kelime "Semerkant" şekline dönüşmüştür (Kitapçı: 1983: 112; Ligeti, 1986: 120; Alyılmaz, 2002: 303-304; Clavijo, 2016: 210-211; Gökçe- Tombuloğlu, 2018: 132).

Dünya üzerindeki verimli toprak parçalarını İslâm coğrafyacıları yedi iklim bölgesine ayırırlar. Bunda bölgelerin iklim özellikleri belirleyici unsurdur. Ancak İslâm coğrafyacıları, hangi bölgenin kaçınıcı iklim kuşağında yer aldığı konusunda farklı bilgiler verirler. Semerkant ve Soğd bölgesinin iklimi ile ilgili olarak da dönemin İslâm coğrafyacıları arasında farklı görüşler bulunmaktadır (Aydınlı, 2018: 86).

İbn Rüsteh El- A'lâk'n-Nefise'de Semerkant'ın dördüncü iklimde yer aldığını belirtmektedir (İbn Rüsteh, 2017: 116). Ebü'l Fida ise Takvimü'l Büldan'da Mâverâünnehr'in büyük merkezlerinden olan

¹ Kaşgarlı Mahmud, "kend" kelimesini açıklarken Semerkant ismini vurgulamakta ve bu ismin "Semizkent" (zengin, büyük şehir) olduğunu belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kaşgarlı Mahmud, 1985: 344.

Semerkant'ın²beşinci iklimde olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Ebü'l Fida, Semerkant'ın boylam ve enlemi ile ilgili olarak da eserinde farklı görüşlere yer vermiştir. Atval'e göre 89 ° boylamda, 4° enlemde, Resmü'l-arz'a göre 89° 30' boylamda, 37° 30' enlemde, Kanun'a göre 88° 20' boylamda, 40° enlemindedir (Ebü'l Fida, 2017: 376).

İbn Battûta'ya göre Semerkant, kusursuz bir güzelliğe sahip ve dünyanın en büyük şehirlerindedir (İbn Battûta, 2020: 362). Dönemin coğrafyacıları, doğulu ve batılı seyyahları da Semerkant'ın bu eşsiz güzelliğini eserlerinde öve öve bitirememişlerdir. Bunlara göre dünyanın meşhur dört mesire yeri vardır. Bu mesire yerleri; Semerkant Soğd'u, Dimaşk Gûta'sı, Basra yanında Übelle nehri ve Fars bölgesinde Bevvan vadisidir. Ancak bunların en temizi ve en güzelinin Semerkant Soğd'u olduğu anlatılmaktadır (İbn Havkal, 1967: 473; Ebü'l Fida, 2017: 371).

O dönemde Semerkant'tan çevreye bakıldığında yemyeşil ağaçlar, göz alıcı saraylar ve gürül gürül akan nehirler vardır. Boş bir yer görmek mümkün değildir ve her yer güzel bağlarla kaplıdır (El-Ömerî, 2019: 102).

Makdîsî de Ahsenü't -Tekâsîm fi Ma'rîfeti'l-Ekâlîm adlı eserinde Semerkant'ın Soğd'un merkezi ve bölgenin en büyük şehri olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Semerkant'ın sahip olduğu güzellikleri Makdîsî şu şekilde anlatmıştır: “Önemli, büyük ve asîl bir belde, parlak ve zarif bir yerleşim yeri, ürünleri bol, kölesi çok, suyu bol, değerli ve dayanıklı bir merkezdir.” (Makdîsî, 1877: 278).

Semerkant'ın içinde bulunduğu iklim bölgesinde, hava sıcaklığı ve rutubet oranı normaldir. Bu nedenle bu iklim şartları hayvan ve bitkilerin çoğalması ve insan nüfusunun yoğunlaşmasına çok uygundur.

Semerkant'ta, yazın hava sıcak ve kuru olmakla birlikte şehir bu mevsimde neredeyse hiç yağış almaz (Mukaddesî, 2015: 332; Aydınli, 2018: 87). Ancak, Soğd nehrinin bulunması ve arazilerinin büyük bir kısmını bir ağ biçiminde kaplayan kanalların buharlaşması sonucu, sıcak ve kuru havadan ziyade oldukça nemli bir iklim vardır. Bu nemli hava, toprakların yaz kuraklığından fazla etkilenmemesini sağlar (Strange, 2015: 464; Aydınli, 2018: 87).

Bu yüzden Semerkant'ın içinde bulunduğu iklim kuşağında, bir yerde kış ayları ne kadar soğuk geçerse, yaz ayları da o kadar sıcak ve hararetili olur. Ama Semerkant ve Nişâbur şehirleri bunun dışında kalır. Bu iki şehirde kış ayları soğuk geçmesine rağmen yaz ayları serindir.

Semerkant, bahar ve yaz mevsiminde sanki bir cennet gibidir (Mukaddesî, 2015: 252; Aydınli, 2018: 87). Bu yüzden Semerkant'ı, “Fırdevs cennetine” benzetilmektedir. Bahar mevsiminde ovaları, kırları rengârenk ve güzel kokularla adeta bir gül cennetine dönüşür ve insana büyük bir huzur verir Her tarafı rengârenk ve güzel kokulu bitkiler sarar, çevrede ekilmiş çeşitli sebzeler görülür. Her yer cennet bahçesine dönüşür. İnsanın ruhunu tazeleyen, insana huzur veren rüzgârlar eser.

Semerkant'ın sonbaharı biraz sert geçer. Çünkü Semerkant'ın doğusunda dağ nedeniyle gün içinde sert rüzgarlar eser (Aydınli, 2018: 87). Kış mevsimi oldukça serttir. Bazı yıllar yağın kar üç karışa kadar ulaşır. Bütün bu özellikleriyle Semerkant, tipik karasal iklimin yaşandığı bir bölgedir (Mukaddesî, 2015: 222; Aydınli, 2018: 87).

3. SEMERKANT'IN EKONOMİSİNDE TİCARET YOLLARININ ROLÜ

3.1. Semerkant'ın Jeopolitik Önemi

Eski dünyanda (Avrupa, Asya ve Afrikada) en önemli ve en eski kara ulaşım yolu, Uzak Doğudan Akdeniz kıyılarına kadar ince bir şerit gibi uzanan “İpek Yolu”dur.

Bu ticaret yolu, ismini, eski dünyanın en kıymetli kumaşı olan “ipek”ten almıştır. Bu yolun, “İpek Yolu” ile isimlendirilip bir terimi olarak kullanılması ilk defa ünlü Alman coğrafyacısı Ferdinand Freiherr von Richthofen'in 1877 yılında kullanmasıyla olmuştur (Diyarbakirli, 2008: 15; Frye, 2009: 165).

² Ayrıca bkz. Corci Zeydan, 1972: 81.

Tarihin en uzun ticaret yolu olarak bilinen bu yol, canlılığını milattan önceki yüzyıllardan başlayarak neredeyse 16. yüzyılın ortalarına kadar sürdürmüştür. Uçsuz bucaksız bir ticaret yolu olan İpek yolu, birçok bölgeyi İlk ve Orta Çağda birbirine bağlamıştır. İpek yolu; Asya'nın orta kuşağında yer almakla birlikte, doğusunda Kuzey Çin, batısında Akdeniz limanları arasındaki Türkistan ve Yakın Doğu yolundan geçerek, birçok bölgeyi birbirine bağlamıştır. En önemli bağlantı yolu ise Çin ile batıda Akdeniz bağlantı yoludur'i birbirine bağlamasıdır.

Bu önemli ticaret yolunun başlangıç noktası Güney Çin Denizi'ndeki liman şehirleridir. Batıya doğru Çin topraklarını geçerek sırasıyla Şi'an, Lancoğ, Vuvey, Anşi şehirlerine ulaşıyordu ulaşmıştır. Bu şehirlere ulaştıktan sonra ortada Taklamakan Çölü'nü bırakacak şekilde yol ikiye ayrılmıştır, bu iki güzergâh da bu büyük çölün kıyısı ile kuzey güney yönünden kuşatan dağların arasından geçmiştir. Kuzeye ayrılan yolla Hami, Turfan, Kuça, Aksu şehirlerine, güneye ayrılan yolla da Dunhuana, Çyemo, Hotan şehirlerine ulaşılmaktadır. Çöl bitimiyle sonra bu iki yol, Kaşgar şehrinde birleşmektedir. Daha sonraki güzergâhı ise Semerkant, Buhârâ, Merv, Meşhed, Rey, Hemedan şehirlerini geçerek Bağdat'a ulaşmıştır. Buradan daha batıya gönderilmek istenen ürünler yine kervanlarla Dicle nehrini akış yönünün ters istikametinde takip edilerek nehrin en batıdaki bir noktasından Antakya limanına ulaştırılmıştır (Özdal, 2016: 200-201). İpek yolu sadece bir yol güzergâhı şeklinde düşünülmemelidir. Orta Asya'yı bir uçtan bir uca geçen Doğu ile Batıyı birbirine bağlayan muhtelif bir yol ağıdır (Arslan, 2018: 31).

İpek yolu batı-doğu, güney-kuzey tüccarlarının buluştuğu, ticaretin yoğun olduğu bir bölgeydi (bölgedir). Bu yol sayesinde Harezmi, Mâverâünnehir, Doğu Türkistan'daki şehirler gelişmiştir. Bu şehirlere Hindistan, Çin, İran, İskandinavya, Doğu Avrupa ve kuzey ülkelerinden gelen ticaret kervanları Harezmi, Mâverâünnehir, Kaşgar gibi Türk ülkelerinde buluşuyor, mallarını alıp satıyorlardı (Şeşen, 2008: 67). Semerkant, Buhârâ ve Harezmi bölgesinin önemli bir ticari avantajı Hazar denizi ve Aral denizine komşuluklarıydı. Buralarda yoğun bir ticaret vardı ve bu yerler büyük ticari bağlantılarıyla bu durumlardan faydalanmasını bilmişlerdir (Hizmetli, 2016: 182,183).

Çinli tarihçilere göre M.Ö. 2. yüzyıldan başlayıp, Batı ve Çin arasındaki İpek yolu güzergahında yer alan Soğd kentleri, Geç Antik Dönemde coğrafi durumundan dolayı ve Soğdlu³ tüccarlardan dolayı Asya ticaretinin önemli merkeziydi. Yerleşik yaşama, şehirleşmeye, tarıma ve ticarete bağlı ekonomisiyle Zereşan Nehri boyunca batıya doğru yer alan Mâverâünnehir'in ve Soğd'un Buhârâ ile birlikte en önemli kenti Semerkant'tır⁴. Zengin arazileri ve yoğun nüfusu ile Semerkant; Batıya, İran'a ve güneye Hindistan'a giden bütün ticaret yollarının kesişim yeri idi (Eker, 2012: 83). Semerkant, İpek yolu dışındaki önemli ticaret yollarının da kavşak noktasındaydı. Semerkant, kuzey ve kuzeydoğu Türk ülkelerinden, güneyde Belh ve Tirmiz ile Hindistan ve Afganistan'dan batıda ise Merv ve Buhârâ üzerinden İran'dan gelen büyük ticaret yollarının ortasında bulunuyordu (Mori, 1983: 340; Aydınli, 2014: 108-109; Çeşmeli, 2002: 60).

Semerkant ve Buhârâ, Aşağı Türkistan'ın neredeyse aynı özelliklerini gösteren bu ikiz şehirleri, ilk çağlardan itibaren bir taraftan Orta Asya, diğer taraftan da Yakın ve Orta Doğunun sosyal, siyasi, dini ve özellikle iktisadî hayatında çok önemli rol oynamışlardır (Kitapçı, 1983: 109). Semerkant, Türkistan'ın en yoğun nüfuslu ticari ve endüstri şehri merkezi olma özelliğini, Sâmanîler yönetim merkezlerini Buhârâ'ya taşıdıkları dönemde bile devam ettirmiştir (Barthold, 1962: 38; Kılınç, 2021: 25). Semerkant Buhârâ'ya göre daha büyük bir öneme sahipti. Semerkant yoğun nüfuslu olan vahanın (el-Buhâriyye'nin) büyük bölümünü, hem de Âmuül'de Ceyhun'dan geçerek ticaret yollarını kontrolünde bulunduran önemli bir ticaret merkezi Beykent'i de kapsamaktaydı (Gibb, 2005: 32, Kılınç, 2021: 24).

³ Japon tarihçisi Prof. Akira Haneda; "bölgenin coğrafi konumunun Soğdular'ın ticaret faaliyetlerinde önemli bir rol oynadığını" ifade etmektedir. Bunu; "Soğd'un, Chang Ch'ien'in Orta Asya seyahati vesilesi ile açılan ve "İpek Yolu" denen, Çin ile Batı Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan Doğu-Batı kervan ticareti yolunun stratejik bir yerinde bulunmakla kalmayıp, güneyde Hindistan'a ulaşan, kuzeyde Kuzey Asya'nın steplerine bağlanan, güney ve kuzeyi birbirine bağlayan ulaşım açısından da stratejik bir yere sahip olmasıyla" açıklamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Mori, 1983: 340).

⁴ Semerkant Soğd'un merkezi, bölgenin en büyük şehridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Makdisî, 1877: 266, 278).

Semerkant, İslâmî döneme gelindiğinde yalnızca önemli ticaret yolu olan İpek yolunun üzerinde olması ile değil, bu yolu Abbâsîler'in başşehri Bağdat'a bağlayan güneydeki ticarî yol güzergâhında da önemli bir noktada bulunuyordu (Aydınlı, 2018: 350; Kılınç, 2021: 24-25).

Horasan ve Mâverâünnehir, Doğu Avrupa, Hindistan, Batı Asya ve Uzak Doğu ile geniş ticaret yapmaktaydı. Pamuklu, yünlü, ipekli kumaşlara ve diğer yerel mamullere birçok ülkeden büyük talep vardı. İran ve Orta Asya'nın malları kara ve deniz yoluyla Batı Avrupa pazarlarına ulaşmaktaydı. Haçlı yürüyüşleri sonucunda artık XI. yüzyıl sonundan itibaren Batı ile Doğu'yu birleştiren ticarî yollar Suriye, Filistin ve Mısır liman şehirleri üzerinden geçmekteydi. Burada özellikle de Ceneviz ve Venedik tüccarları olmak üzere, İtalyan tüccarlar aracı rolünü üstleniyordu. Ancak XIII. yüzyılın ikinci yarısında Haçlıların Doğu Akdeniz'deki pozisyonlarını kaybetmesinden sonra, bu yollar kısmen Azak Denizi ve Karadeniz'e geçmiştir (Agacanov, 2006: 237).

Timur, Mâverâünnehir'in merkezinde yer alan Semerkant'ı devletin başkenti yapmıştır. Öyle ki bu dönemde Rusya'dan, Çin'den, İsfahan'dan ve Delhi'den tüccarlar Timur'un başkenti Semerkant'a yoğun bir şekilde gelmiştir (Fourniau, 2005: 93).

Semerkant, Mâverâünnehir'in limanı, tüccarların toplanma yeri ve ticaret merkezidir. Ticari malların büyük bir kısmı önce Semerkant'a gelir ve buradan diğer bölgelere dağılırdı (İstahrî, 1927: 318; İbn Havkal, 1967: 494; İstahrî, 2015: 268; Kılınç, 2021: 24).

Semerkant'ın tüccarları bölgedeki diğer tüccarlardan daha becerikli ve mahir zanaatkârlardı. Semerkant'ın yabancı memleketlerin mallarını pazarlarında toplamasının en büyük sebebi buranın halkının zeki ve becerikli olmasıdır.

Çin'den yola çıkan ipek yüklü kervanlar, İpek yolu üzerindeki önemi nedeniyle önce Semerkant'a giderdi. Kervanlar, Semerkant'a ulaşip ihtiyaçlarını giderdikten sonra da tekrar İran'a doğru yola koyulurlardı (Heyd, 1975: 17; Atan, 1990: 26).

3.2.Semerkant Ticaretinde Soğdlu Tüccarların Yeri ve Önemi

Soğdlular ana yurtlarında⁵ o zamana göre şehircilik, tarım, hayvancılık, zanaat ve ticarete oldukça gelişmiş olan yerleşik uygarlığın önemli temsilcileriydi. Soğd bölgesi genellikle komşu güçlerin gevşek kontrolü altında bulunmuştur. Önceleri Pers egemenliğinde M.Ö. 4. yüzyılın sonlarında Büyük İskender yönetimindeki Greklerin, M.Ö. 2. yüzyıldan M.S. 3. yüzyıla kadar Kuşanların, 4. yüzyılın ilk yarısından itibaren Hunların, 5. yüzyılda Heftalitlerin, 6. yüzyılda Türklerin, 7. Yüzyıldan itibaren de Arapların egemenliğinde yaşamışlardır.

Soğdluların ekonomi politikası, savaş ekonomisi üzerine olmayıp, tarıma ve el sanatlarına en önemlisi de sınırları aşan ticarete dayalıydı. Soğdlular askeri mücadelelerin dışında kalmaya özen göstererek sabırlı ve yöntemli bir şekilde kendi ekonomi imparatorluklarını kurmuşlardır. Egemen güçlerin varlıklarını devam ettirip geliştirebilmeleri için ekonominin, ticaret yerleşimlerindeki barış ortamının devamı gibi nedenleri lehlerine kullanan Soğdluların gündeminde çatışma yer almamıştır. İpek yolunun önemli tacirleri olan Soğdlular gittikleri yeri sömüren bir gücü temsil etmedikleri ve etnik kimliklerini de ön plana çıkarmadıkları için ana yurtları dışında da rahatlıkla ticaret yapmışlardır (Fourniau, 2005: 77; Süer, 2012: 80,81).

Sui (M.S. 581-617) ve Tang hânedanlığı (M.S. 608-906) dönemi Çin yıllıklarının verdiği bilgilere göre Semerkantlılar, çocuklarına küçük yaştan itibaren ticaretin kurallarını öğretirler; çocuklarının doğumunda, mutlaka ağızlarına bir malt şekeri koyarlar, avuçlarına ise bir tür yapışkan sürerlerdi. Bunun amacı, çocukların büyüdüğü zaman tatlı dilli olmaları ve avuçlarında paranın yapışkan gibi yapışıp kalabilmesi içindir (Eberhard, 1940-42: 147; Mori, 1983: 140; Aydınlı, 2018: 357).

M.S. 605-616 tarihleri arasında Semerkant'ı ziyaret eden Çinli elçi Wei Tsie, Semerkant ülkesi halkının ticarete çok yatkın olduklarını ve erkek çocuklarının beş yaşına geldiklerinde onlara okuma yazma öğretildiğini, sonrasında ise ticaret eğitimi verildiğini belirtmektedir. Erkekler yirmi yaşına

⁵ Buhârâ ile Semerkant arasında yaşarlar. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Eberhard, 1940-42: 173; Mesudî, 2011: 123, 233).

geldiklerinde ticaret için komşu ülkelere seyahate gönderilirdi. Ticarî çıkar olan bir yerde Soğdluların izine rastlamamak mümkün değildir (Mori, 1983: 340; Çeşmeli, 2002: 59).

Soğdlularda, aileler ve çocuklar gelecekte zengin olmak için plan yaparlardı. Elde ettikleri kazanca göre birbirlerine saygı gösterirlerdi. Ancak Soğdlularda zengin ve fakir ayırt edilemezdi. Çok zengin olsalar dahi gerek beslenmeleri ve gerekse de giyimleri mütevaziydi (Çeşmeli, 2007: 132).

Soğdlular için Çin, başlıca dış pazardı ve ayrıca lüks malların da bulunduğu yerd. Çin kaynaklarından Soğd'un ve batıdaki diğer ülkelerin elçiliklerinin olduğu belirtilmektedir; M.S. 600'lere gelindiğinde, elçiliklerin sayılarının daha önceki dönemlere göre karşılaştırılamayacak kadar artığı bilinmektedir (Frye, 2009: 200-201).

Soğdlu tüccarların ticarete gelişmelerinin en önemli nedeni gittikleri yerlerde kurmuş oldukları ticaret kolonileridir. Yapılan kazı çalışmaları sonucunda bulunan, 1906 yılında Tunhuang'ın batısındaki gözetleme kulesi kalıntılarında, Chiu-ch'uan'da yaşayan bir Soğdlu tüccarın Semerkant'lı bir tüccara gönderdiği mektupta, Soğdlu tüccarların Ho-hsi bölgesinin batısından doğusuna kadar uzanan bölgedeki, Tun-huang, Ch'iu-ch'uan, Ku-ts'ang gibi vaha kentlerine geldikleri, buralarda ticaretle uğraştıkları ve ayrıca bu kentlerde koloni topluluklar kurdukları, buraları üs yaparak Çin'e elçi gönderdikleri ve elçiler aracılığıyla da Çin ticaretini yürüttükleri anlaşılmaktadır (Mori, 1983: 342-344).

Türk ülkelerinin içlerine kadar giden ticaret yollarında üstünlüğü ele geçiren Soğdlular, İpek yolunun Çin ile Hazar denizi arasındaki transit ticarete ise M.S. IV. yüzyıldan itibaren önemli bir rol üstlenmiştir. Soğdluların Asya'da İpek yolu güzergahındaki önemli noktalarda ve şehirlerde ticaret kolonileri vardır. Hatta Çin'in merkezinde ticaret yapma ve eşya ambarları bulundurma hakkına sahiptiler (Aydınlı, 2018: 359).

Soğdlular, tüccar olduklarından sadece Çin'de elçilikler kurmamışlardır. Doğu Avrupa'dan Çin sınırlarına kadar her yerde barış sever tüccarlar olarak koloniler kurmuş ve yerli siyasi güçlerin himayesinde kendi ticaretlerini devam ettirmişlerdir (Togan, 1981: 33; Aydınlı, 2018: 357). Soğdluların tek işleri ticaretti, askeri kabiliyetleri yoktu. Bu nedenle yabancı milletlerin hâkimiyetleri altına girdiklerinde dahi ticarî faaliyetleri sekteye uğramamıştır (Eberhard, 1940-42: 175; Ligeti, 1986: 60).

Soğdlular, Kuzey Asya atlı göçebe halkının ve Orta Asya vaha halkının saldırısına uğradıklarında, direnmemişlerdir. Atlı göçebe halkların gücünden olumlu bir şekilde yararlanmışlardır. Bununla ticaret alanlarını genişleterek ticarî faaliyetlerini geliştirmeyi amaçlamışlardır. Göçebe güç açısından, Soğdlular, vaha halkının elde ettiği ticarî avantajların bazılarını, onların seyahat yollarının güvenliğini sağlama bedeli, bir bakıma, geçit vergisi ya da koruma vergisi olarak vermişlerdir. Bu sayede, göçebe güç ile Soğdlu tüccarlar ve vaha halkının ticaret kervanları arasında bir arada yaşama ilişkisi oluşmuştur (Mori, 1983: 344).

İki hörgüçlü "Baktriyan develeri⁶" kervanların en büyük yük taşıyıcılarıydı. Bunlar tek hörgüçlü develerle aynı yükü taşıyor olsalar da dayanıklılık ve sakın salyangoz sürati gidişatları yüzünden kervan sahiplerince tercih edilmişlerdir. Ayrıca Baktriyan develeri, doğu ile batının ve değişik topluluklar arasında iletişimin kurulmasına, çeşitli fikirlerin ortaya çıkmasına, yine doğu ile batı arasında teknoloji transferleri oluşmasına imkân tanımış olan son derece uzun İpek Yolu veya Büyük İpek Yolu olarak adlandırılan ticaret yolunun tanımlayıcısı ve akıllarda kalan renkli simgeleri olmuşlardır (Diyarbakirli, 2008: 16).

Rus arkeologları 1932'de, Zerefşan suyu üzerinde ve Semerkant'ın 120 kilometre doğusunda bulunan Mug dağındaki yıkık bir binada, üzerinde Soğdca yazılı bir kağıt parçası bulmuştur. Ayrıca ertesi sene Nauk Akademisinin Tacikistan şubesi tarafından yapılan bir araştırmada da aynı mevkide madeni para, kumaş ve silah gibi dört yüz parça eşya bulunmuştur.

⁶ Baktriyan develeri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (İbn Havkal, 2004: 152).

Mug dağında ortaya çıkan tarihi belgeler, Soğdluların uzak bölgelere kadar yayıldığını göstermektedir. Soğdluların ticarî faaliyetlerinin uzak bölgelerde kurmuş oldukları koloniler vasıtasıyla uzandığını göstermektedir (Frye-Sayılı, 1946: 117).

Soğdlular ticaret ve diplomatik ilişkilerde o kadar becerikliydiler ki, Göktürkler Bizanslılar'la ilişkilerinde Soğdluların kabiliyetlerinden yararlanmışlardır. Öyle ki, İran'la siyasi ve ticarî ilişkilerde uzlaşmadan ümidini kesen İstemi Han, Bizans'la ilişkilerini geliştirme yoluna yöneldi. Bunun için M.S. 568 yılında İstanbul'a Soğdlu tüccar ve aynı zamanda diplomat olan Maniakh başkanlığında bir heyet gönderdi. Bu heyet, Orta Asya'dan Doğu Roma'nın başşehrine giden ilk resmi heyet olarak tarihe geçmiştir (Mori, 1983: 345; Kitapçı, 1995: 295). Bu sayede Soğdluların ticaret alanları sadece vaha yolu boyunca ilerlememiş, ülkeleri Soğd'dan kuzey-doğuya uzanarak Göktürklerin doğrudan yönetimi altındaki step yolunu (T'ien-shan Sıradağlarının kuzeyinden doğu-batı yönünde uzanan yol) izleyerek, Göktürklerin koruyuculuğunda, ticaret ağlarını Doğu'ya doğru genişletmişlerdir (Mori, 1983: 345).

Soğdlular İpek yolu dışında, bir diğer önemli ticaret yolu olan Büyük Baharat yolunda da önemli derecede söz sahibiydiler. Büyük Baharat yolu Hindistan'dan Semerkant'a ve oradan da doğuya, batıya ve kuzey bozkırlarına ulaşıyordu (Aydın, 2018: 362).

3.3.Semerkant'ta Ticaret

İnsanların ihtiyacı olan ürünleri birbirleriyle değiştirilmesiyle ticaret ortaya çıkmıştır. Önceleri meslekler arası irtibatı sağlamak için ortaya çıkan ticaret, zamanla aracıya ihtiyaç duyulmasıyla aracı üzerinden faaliyetler yürütülmüştür. İlk zamanlar geniş coğrafi alanlarda değil de yerelde yürütülen ticaret, asıl önemini uluslararası bir konuma kavuşmasıyla bulmuştur. Ticaretin geçmişi ilk insanların avcılık-toplayıcılık dönemine kadar gitmektedir. Bu dönemde kabilelerin rastlantı sonucu karşılaşması ve ihtiyaç duydukları şeyleri değiş tokuş etmeleri ile ilk ticaretin başladığı belirtilmektedir. Hatta 10. yüzyılda bile ticaretin bu şekilde yapılması geçmişinin bu şekilde gerçekleştiğine kanıt olabilmektedir (İbn Fadlan, 2015: 72; Arifoğlu, 2019: 3-4).

Ticaret aynı zamanda devletler ve milletler arasındaki iletişimi sağlayan önemli bir araçtı. Ticaretin bu özelliği eski çağlardan itibaren hep vardı. Tüccarlar sayesinde yeni buluşlar ve yeni bilgiler başka topraklara götürülmüş ve buralardaki halka bu yenilikler aktarılmıştır. Sanayinin henüz gelişmediği Ortaçağ'da ekonominin temelini tarım ve hayvancılık oluşturmaktaydı. Devletler ve milletler üretmiş oldukları tarım ürünleri ile yetiştirdikleri hayvan ihtiyaçlarından fazlasını başka ülkelere götürmüşlerdir. Bu dönemin ticari ürünleri; meyve ve sebze başta olmak üzere pamuk, yağ, tahıl, hayvancılık ve zirai ürünlerdir. İhracatı yapılan diğer ürünler ise taş ve çömlekçilik eşyaları; demir, bakır, bronz, altın ve işlenmiş gümüşdür. Ortaçağ'ın bir diğer ekonomik faaliyeti ise ticarete önemli bir yere sahip olan mücevheratçılıktır. Ağırılığı hafif, satışta ise kazancı fazla olduğu için mücevheratçılık önemli bir ekonomik faaliyettir (Zeydan, 1972: 80; Bakır, 2005: 174; Şahin- Arifoğlu, 2013: 372; Kılınç, 2022: 63).

Şehirlerin ortaya çıkmasıyla birlikte ticarî faaliyetler daha örgütlü bir şekilde yapılmaya başlanmıştır (Arifoğlu, 2019: 4). İslâm şehirlerinde ticaretin yapıldığı geniş mağazaları anımsatan fenduk veya han olarak tabir edilen toptan ticaretin yapıldığı mekânlar bulunurdu. Bunlar birer kervansaray olup, üstü örtülü geçitlerle birleşen kare biçimli avlular vardı; buralar iki veya üç kat şeklinde antrepo, mağaza ve bürolara ayrılırdı. Büyük ticari işler buralarda görülmesi sebebiyle bugünkü ticaret borsalarının karşılığıydı. Değişik ülkelerden gelen ürünlerin yer aldığı bu hanlarda genel olarak; Sibiryaya kürkleri Azerbaycanlı tüccarların antrepolarında istiflenerek, Horasanlı ve Mâverâünnehirli tüccarların hanlarında satılırdı. Mısır'da dokunmuş kumaşlar, yapılmış kristaller ise Mısırlı Yahudilerin hanlarında satılırdı. Hindistan'dan veya Zengibardan gelmiş değerli tahtalar, baharlar, tahıllar ve anberler, Huzistanlı veya Hintli tacirlerin hanlarında sergilenirdi, Halep işi cam eşya, Şamlı tüccarlar tarafından Suriye'de üretilmiş olan diğer eşyalar ile birlikte satılırdı (Mazaherî, 1972: 240-241; Kılınç, 2021: 21-22; Kılınç, 2022: 69).

Hanlar belli bir saate göre açılıyor ve kapanıyordu. Sabah dokuza doğru kapıları açılan hanlarda açılış saatinden itibaren gerek avluda ve gerekse mağazalarda hareketlilik başlıyordu. Gelen malları hamallar ve koruyucular tarttıktan sonra damgalıyor ve kaldırıyorlardı. Gün boyunca her türlü görevli, tellâl ve tüccar durmadan gidip geliyordu. Hanlardaki hareketlilik akşam altıya kadar devam ediyordu. Bu saatten sonra handaki personelin işi bitmiş oluyor ve tüccarlar da lüks mahallelerdeki evlerine gidiyorlardı. Hanların kapanma saati ile birlikte sabah dokuza kadar handa görev yapacak olan gece bekçileri yanlarında büyük Gürcistan köpekleri ile hana geliyordu. Sabah hanların açılış saati geldiğinde ise gece bekçiler köpeklerini hanların bodrumunda zincire bağlıyor, sırasıyla önce küçük kapıları ve sonra da büyük kapıları açıyorlardı. Böylece tekrar handaki ticari canlılık başlıyordu (Mazaheri, 1972: 241; Kılınç, 2022: 69).

Semerkant'ta ticaretin yapıldığı hanlar, çeşitli sınıf tüccarlar ve pazarlar dış mahallelerde bulunurdu. Pazarlar tüccarlarla ve her tür ticari eşya ile dolup taşıyordu. (İstahrî, 1927: 317; İbn Havkal, 1967: 494; Aydın, 2018: 365). Ayrıca tüccarlara ait her tür ticarethane, toptan mal satışlarının yapıldığı ambarlar hem konaklama hem de birer ticaret merkezi olan hanlar da daha çok bu bölümde yer almaktaydı (İstahrî, 1927: 317; İbn Havkal, 1967: 494). Semerkant, âdetâ Mâverâünnehir bölgesinin en büyük ihracat ve ithalat merkezi durumundaydı (Aydın, 2018: 366).

Semerkant'ta başka yerlerden gelen pek çok mümtaz tüccarın eşyalarının bulunduğu depolar yer almaktaydı (Togan, 1964: 37). Ticari faaliyetlerin yürütüldüğü bir diğer mekânlar pazar ve çarşıları. İslâm şehirlerinde pazar ve çarşılar ayrı bir öneme sahipti. Bunlar genel özellikleriyle bütün İslâm şehirlerinde benzerlik göstermektedir. Çarşıları oluşturan dükkânlar bir sokak boyunca dizilmiş olup, güvenlik nedeniyle uç noktalarından kapılarla kapatılmaktaydı. Meydan ve kavşak noktalarında pazar ve çarşılar rastlamak mümkündür. Pazar ve çarşılar gelenleri gerek güneşten gerekse yağmurdan korumak amacıyla pazar ve çarşılar sakife diye adlandırılan sıra saçaklar görülmektedir (Can, 1995: 123-132; Kılınç, 2022: 70).

Semerkant'ta çarşıların toplandığı yerin adı Ra's el-Tak (Kemer başı) olarak biliniyordu. Dönemin coğrafyacıları; Semerkant kalesine baş kaldırılıp bakıldığı zaman evlerin, bostanların görülmediğini kanalların kıyısındaki ve çarşılardaki ağaçların buna engel olduğunu söylemişlerdir (İstahrî, 1927: 317; İbn Havkal, 1967: 494).

Semerkant'ta şehir suru içinde ticari faaliyetlerin yoğun olduğu çarşı ve pazarlar şehrin merkezindeki büyük caminin (Ulu Cami) etrafında sıralanmıştır (Can, 1995: 127; Aydın, 2018: 366). Ayrıca İslâm dünyasının şehirlerinde çarşılar her meslek türü için ayrı ayrı kurulmuştur. Çarşılar belli bir düzene göre şehirde dizilirdi. Yapılan ticari faaliyeti aynı olan çarşıların İslâm şehirlerinde yerleri şehirden şehre değişmezdi ve standarttı. Merkezde bulunan caminin yakınında temiz olarak nitelendirilen mesleklerin çarşıları yer alırken; kirli olarak nitelendirilen mesleklerin çarşıları daha uzak yerlerde kurulmaktaydı. Caminin en yakın yerinden başlamak üzere; kuyumcular, kitapçılar ve kağıtçılar kurulmaktaydı. Bu çarşılardan sonra ise insanların günlük ihtiyaçlarına hitap eden; sabuncular ve ıtriyat türü ürünlerin satıldığı çarşılar ile yiyecek-icecek ürünlerinin satıldığı çarşılar, önem sıralarına göre yerleştirilmekteydi. Bunlardan sonrada; kumaşçılar, bakırcılar, ayakkabıcılar, çilingirciler ve mutfak eşyası satıcıları yer almaktaydı. Caminin uzağında ise gürültücü, etrafı kirleten ve pis kokulu, başka bir deyişle şehir merkezinde yer alması sıkıntı doğuracak olan ticaret ve zanaat faaliyetleri ise şehir kapıları civarında veya dış bölgelerde kurulurdu. Sebze hali gibi hayvansal gıdaların satıldığı çarşılar da rabazda (dış mahalle) bulunmaktaydı (İstahrî, 1927: 255-275; İbn Havkal, 1967: 440-448; Makdisî, 1877: 293-340; Can, 1995: 123-133; Arifoğlu, 2018: 179; Kılınç, 2022: 70-71).

XI. ve XIII. yüzyıl seyyahları, Semerkant'tan zengin pazarlara sahip bir şehir olarak söz etmektedir (Barthold, 2021: 37) Bu pazarlarda her şey satılmaktadır (Clavijo, 2016: 165).

Semerkant halkının yaşadıkları evler kerpiçten ve köhne görünümlü iken, tüccarların evlerinde ise pişmiş tuğla ya da yontulmuş taş kullanılırdı. Ayrıca tüccarların evleri nehir kıyısı boyunca sıralanırdı Bu durum Semerkant'lı tüccarların kazançlarının ne kadar iyi olduğunun bir kanıtıdır (Özdemir, 2016: 392-393).

Mâverâünnehir'in en büyük ticaret merkezi olan Semerkant'ta her türlü ticaret malı alınır ve satılırdı. Bu ticaret ürünleri içerisinde şüphesiz kâğıdın ayrı bir yeri vardı. Semerkant'ta imal edilen bu iyi cins kağıtlar Orta Doğu'nun ilim irfan merkezlerinde ve diğer büyük şehirlerinde o kadar çok beğenilmiş ve tutulmuştur ki, artık bunların karşısında Mısır papirüsü ve başka yerlerde üretilen derilerin önemi kalmamıştır. Çünkü Aşağı Türkistan'da imal edilen bu iyi cins kağıtlar ve burada üretilen kaliteli deriler hem daha üstün hem de daha parlak ve yumuşaktı (Kitapçı, 1983: 116; Strange, 2015: 464,471; Mukaddesî, 2015: 336; Aydınlı, 2018: 373). Yazı işleri için daha kullanışlı olan bu kağıtlar yerli halka ve ticaretle uğraşanlara büyük kazançlar sağlamıştır (Kitapçı, 1983: 116). İslâm dünyasında kağıt 9. yüzyılda sadece Mâverâünnehirde imal edilirken, 10. yüzyılda Dimaşk, Taberiye ve Trablus şehirlerinde de imal edilmeye başlanmıştır (Mez; 2000: 528).

Talas Savaşı'nda esir alınan Çinlilerden bir kısmının Semerkant'a getirilmesiyle, Semerkant'ta ilk defa kâğıt yapına başlanmıştır (Frye, Trz.: 99; Aydınlı, 2018: 373; İbn Fazlân, 2020: 224). Semerkant'ta üretilen kaliteli kâğıdın ekonomik açıdan önemi büyüktü. Ayrıca dünyanın her tarafına ihraç edilen kâğıt dışında Semerkant kenevir sicimi (ipi) de üretmekteydi (Hudûdü'l Âlem, 2020: 69). Diğer ihraç edilen ürünler ise; ham ipek ve ipekli kumaşlar, gümüş renkli giysi ve Semerkandi denilen elbiseler, fıstık, ceviz, büyük bakır kazanlar, üzengiler, at koşumu, kayışlar, büyük zarif kadehler ve çadırlardı (Mukaddesî, 2015: 335; Barthold, 1990: 253). Komşu bölgelerden de çok büyük miktarda sert kabuklu yemişler ve ceviz alınırdı (Strange, 2015: 568).

Timur devrinde Semerkant yükselme dönemini yaşamıştır. Yeniden büyük bir siyasi başkent olan Semerkant, en ön planda yer alan ekonomik açıdan önemli bir ticaret merkezi olmuştur. Öyle ki tüccarlar Semerkant'a varınca, pahalı mallarını saraya, hammaddeleri de zanaatkârlara satardı.

Timur döneminde ticareti geliştirmek için birçok yapının inşasına başlanmıştır. Bir ticaret caddesi açılmasına karar verilmiş ve gece gündüz demeden nöbetleşe çalışan yıkım ekipleri kaynakların naklettiğine göre, yirmi günden kısa bir sürede eski yapıları yıkmış, yerlerine karşı karşıya bir hizada dizilmiş onlarca dükkân yapmışlardır. Ticaret sokaklarının üstü kapalı olması gerektiği için üzerine pencereler açılmıştır, kubbeler dikilmiştir ve düzenli aralıklarla çeşmeler yapılmıştır. Bir dükkân tamamlanır tamamlanmaz, Timur oraya hemen ürünlerini satmaya başlayan bir esnaf yerleştirmiştir.

Şehir pazarlarla donatılmıştır ve ağzına kadar dükkânla dolmuştur. Küçük dükkânların sıralandığı her sokak, her pazar, kubbelerin altına sığınmış her dükkân topluluğu, sadece bir veya iki tür malın satımına yöneliktir. Semerkant'taki çarşı ve pazarların bu durumu Timur çağında Semerkant'ın diğer şehirlerden ayırt edici özelliği olmuştur (Fourniau, 2005: 93-94).

Semerkant'ın ismini meşhur eden sebeplerden biri de buradan sevk edilen gülbüz ve sağlıklı köleler olmuştur. Genellikle Türklerin yaşadığı bölgelerden⁷ toplanan bu köleler, buradan diğer şehirlere gönderilirdi. İstahrî bunların tanınan en makbul ve hayırlı köleler olduklarını belirtmektedir (İstahrî, 1927: 318; Kitapçı, 1983: 116).

Hiçbir yerin kölesi Türk kölelerine benzemez, kıymetleri ve güzellikleri onlara yaklaşmazdı. Bu nedenle en kıymetli köleler Türk ülkelerinden getirilirdi (İbn Havkal, 1967: 452; Özdal, 2016: 505).

Türk kölelerin bu özellikleri tartışılmazdı ve dönemin coğrafyacıları tarafından bu nedenle hep övülmüşlerdir. Farklı milletlerden oluşan köleler ise şu şekilde tasvir edilmektedir: Hindistanlı kadınlar güzel, endamlı ve esmer olarak bilinirdi. Medineli kadınlar orta endamlı, tenleri güzel ve esmer, tatlı dilli, esprili ve güzel yüzlü olarak anlatılmıştır. Sindli kadınlar coğrafi yakınlıklarından dolayı Hindistanlılara benzerler, uzun saçlı ve ince belli olmalarıyla bilinirdi. Berberiler; içlerinde sarışın olanlar varsa da renkleri genellikle siyahtır. Çocuklara karşı şefkatli ve merhametli olup, doğurganlıkları ve hamaratlıklarıyla ün salmışlardır (İbn Butlan, 2008: 577-578; Kılınç, 2022: 66).

İspanyol seyyah Clavijo ise Semerkant'ta Türk ve Moğol askerî yöneticilerinin şehirde değil de çadırdaki yaşamayı tercih ettiklerinden bunların Semerkant'ın çevresinde yer alan bahçelerini kölelerinin ektiğini belirtmektedir (Clavijo, 2005: 86).

⁷ Ayrıca bkz. (İbn Battûta, 2020: 408).

Avrupa'dan Bulgar şehrine gelen Slâv köleler oradan Mâverâünnehir'e gönderiliyordu. Bu köleler için en büyük pazar Semerkant'tı; en iyi beyaz köleler buradan tedarik edilirdi ve burası köle eğitimi endüstrisi ile geçinirdi (Mez, 2000: 197). Çünkü Mâverâünnehir kölelerinin en iyileri Semerkant'ta terbiye edilirdi (İbn Havkal, 2004: 177).

3.4.Semerkant Bölgesinde Kullanılan ve Darp Edilen Paralar

İnsanlar, bütün ihtiyaçlarını bizzat kendisi karşılayamadığı için, ihtiyacı olan ürünleri satan tüccarlara ya da zanaatkârlara ihtiyaç duymuşlardır. İnsanlar hayatlarını devam ettirmelerini sağlayacak ürünlere muhtaçtır. Bunları da bir kişinin üretmesi güç olacağından Allah insanlara çeşitli meslekler vermiş. İnsanlar ihtiyaç duydukları ürünleri alabilmek için uzun zaman dayanacak altın paralar edinmişler. Paranın bozulmadan uzun zaman kalabilmesi için onu damgalamışlar ve üzerine çeşitli alametler koymuşlar. Zamanla altından daha az dayanıklı ve daha az kıymetli olan gümüşten de para edinmişler. Sonraları gümüşten de daha az kıymetli ve daha az dayanıklı olan bakır para edinmişler. Buna üçüncü derece para demişler. İnsanlar bu paralara değerlerine ve dayanıklılığına göre derece vermişler. Bunlar içerisinde en değerlisi az ve zor bulunması nedeniyle altından yapılanlardır (Kudâme b. Cafer, 2018: 109 vd.; Kılınç, 2021: 26-27).

Soğd'da Sâsânîler zamanına denk gelen V ve VI. yüzyılda, Sâsânî sikkeleri taklit edilerek dirhemler darp edilmiştir. Darp edilen bu dirhemler çeşitli şekillerde yapılmıştır. Sikkelerin yazılarında bazı farklar olmasına rağmen hepsinde Sâsânî hükümdarlarından Behrâm'ın (420-438) portresi bulunmuştur. Bu da, Soğdlular'ın açıkça onun sikkelerini örnek aldığını gösterir. Bunlar içinde avarı oldukça yüksek gümüş sikkelerle birlikte, çeşitli madenlerin karışımından meydana gelen düşük alaşımli sikkeler de bulunmuştur. Bu sikkeler İslâm hâkimiyetinden sonra bile uzun yıllar bölgede geçerliliğini korumuş, hatta bölgedeki Müslüman valiler tarafından da aynı şekilde bir süre daha darp edilmiştir (Aydınlı, 2018: 368; Kılınç, 2021: 27-28).

İslâm ülkelerinde zenginlik X. yüzyıldan önce gümüş para olan dirhem ile ölçülmekteydi, ancak M.S. 900 yılından itibaren ise özellikle İslâm'ın batı şehirlerinde altın para olan dinâr denilen ile ölçülmeye başlanmıştır.

Fırat'ın batısında Nil vadisinde ki burası Ortadoğu kapitalizminin merkeziydi. Burada altın dinârdan başka bir para türü yoktu fakat X. yüzyıldan itibaren dinâr burada kullnılmaya başlandı. Fırat'ın doğusunda sadece dirhem kullanılırken; Orta Asya'da ise yalnızca bakır paralar kullanılırdı (Mazahari, 1972: 367; Kılınç, 2020: 97).

Abbasiler döneminde üretimin ve ticari hacmin artmasına bağlı olarak paraya duyulan ihtiyaç da artmıştır. Merkezden ayrı olarak bu dönemde geniş bir darphane ağı kurulmuştur. Emevîler sikke basma hususunda, aşırı merkezîyetçi bir politika izlerken, Abbasiler ise bu politikadan vazgeçmişlerdi. Böylece halifenin sorumluluğunda olan paraların ayarlarını kontrol etme işi halifeden alınarak bu işi yapacak görevliler tayin edilmiştir. Genel olarak Ortaçağda, her ne kadar farklı zamanlarda altın, gümüş para kullanılmış olsa da, üçayaklı bir para sistemi kullanılmıştır. Siyasi iktidarın gücünü bu sistemde dinar temsil ediyordu. Dinar ileri teknikler kullanılarak saflaştırılmış altından darp ediliyordu ve kullanımı siyasi sınırları aşarak geniş alanlara yayılıyordu. Dirhem (gümüş para) ise, özellikle dirhemi tedavüle süren iktidarın ekonomisi güçlü olduğu dönemde ve ayrıca saflığını koruduğu oranda, ticaret sayesinde ülke sınırlarını aşabiliyordu. Çünkü saf gümüşün değeri kendi içindeydi. Ancak işler iyi gitmediği zaman iktidarlar hazine rahatlasın diye ilk yaptıkları iş parayı devalüasyona sokmaktı. Böyle olunca da dirhem, yabancı tüccarların gözünde değersizleşiyor ve başka bölgelerde değil de sadece iktidarın hükmettiği bölgede geçerliliğini devam ettiriyordu (Özdal, 2016. 146; Kılınç, 2021: 28-29).

Mâverâünnehir bölgesinde, İslâm hâkimiyetin egemen olduğu dönemde mevcut paraların üzerine (yerel paraların) İslâmî geleneğin giydirilmesiyle oluşan bir form kullanılmıştır. Yerel dirhemler

“fûlûs”⁸ diye isimlendirilirdi. Abbasîler ve Sâ mânîler döneminde yerel valilerin ismiyle anılırdı. Bu para demir, bakır ve kalay gibi madenlerin karışımıyla yapılmaktadır. Ayrıca bu para, mal gibi tartıyla alınıp satılan dirhemlerdir. Fûlûs ile her yerde geçerli olan dinar ve dirhemler ekonomik hayat içerisindeki yerlerini korumuşlardır. Bunların dışında bir de Gıtrîfiyye denilen dirhemleri de vardı. Bu da fûlûs gibi demir, bakır ve kalay gibi çeşitli madenlerin karışımlarından yapılmıştır. Ancak bunlar her yerde geçerli değildi. Buhârâ ve Mâverâünnehir’de belli yerlerde geçerdi. Gıtrîfiyye dirhemi siyah renkliydi. Zamanla halkın ilgisizliğinden, altı Gıtrîfiyye dirhemi bir gümüş dirheme denk geldi. Bu dirhemler arasında Muhammediyye denen bir dirhem de vardı. Bu dirhemlerin üzerindeki sikkede okunmayan harflerle yazılmış işaretler vardı. Bunlar İslâm devrinde Esed b. Sâ mân ailesinden daha önce yaşamış kişiler tarafından basılmıştır. Bunlardan biri de müseyyebiyye denen bir dirhemdir. Bu dirhemler onların kıymetli mallarından olup bunların hepsini gümüş ismâîliyye dirhemlerinden üstün tutarlardı. Ebû İbrahim gümüş dirhemler edinmenin bunlardan daha iyi olacağını görmüş ve Mâverâünnehir’de gümüş dirhemleri basmaya başlamıştır (İbn Havkal, 1967: 490 vd.; İstahrî 1927: 323; Mukaddesî, 1987: 265; Narşahî, 2013: 60 vd.; İbn Hurdazbîh, 2019: 44; Barthold, 1990: 220; Ramazan Şeşen, 1998: 225; Bakır, 1998: 556; Aydınlı, 2018: 368 vd.; Şahin, 2020: 64 vd., Kılınç, 2021: 29-309).

Semer kant’ın paralarına gelince, bunlar “ismâîliyye” dirhemleri, geniş mükessera (kırık) dirhemleri ve dinarlardır. İsmâîliyye dirhemleri yerine onların Buhârâ paralarından olan “muhammediyye” dirhemleri de vardır. Muhammediyye dirhemleri demir, bakır ve gümüş gibi çeşitli cevherlerin alaşımından kesilmişlerdir (İstahrî, 1927: 323; İbn Havkal, 1967: 500; Şeşen, 1998: 232).

Semer kant ve Soğd topraklarında ilk para basımı ve kullanımı muhtemelen Pers Hükümdarı Darius (M.Ö. 522-486) tarafından basılmıştır. Daha sonra basılan paralara onun adına Dâri paraları adı verilmiştir. Bu paralar genelde altın ve gümüşten darp edilmiştir (Aydınlı, 2018: 366-367).

Sâ mânîler tarafından yönetilen topraklar doğal kaynaklar bakımından zengin olmasına rağmen, Sâ mânîler döneminde bütün bölge hala tek başına gümüş hilafet paralarını (dirhemler) basan Tâhirîlerin kontrolü altındaydı. Sâ mânîler sadece bakır paralar (fels) basabildi. Şüphesiz bu durum mahalli para sistemine ilaveten yapıldı (Frye, Trz: 73).

Bu döneme ulaşan Sâ mânî paralarının tahlili, X. yüzyılın başında onlarda bulunan gümüş içeriğinin oldukça kaliteli olduğunu göstermektedir. Oysaki aynı dönemin sonlarında gümüş alaşımlı paralar ile karşılaşmaktayız. Gümüş kalitesi ve oranındaki bozulma XI. yüzyıla ait Sâ mânî sonrası paraları ile devam eder. Bu durum X. yüzyıldan XIII. yüzyılın ortalarına kadar İslâm dünyasında süren büyük gümüş kıtlığından kaynaklanmaktadır (Frye, Trz: 162; Bakır, 2002: 224). Bu yüzden devletler X. yüzyıldan itibaren devletler yeni para politikaları uygulamak zorunda kalmıştır. Elbette ki bunun en önemli nedeni X. yüzyılın ortalarından başlayarak etkisini yaklaşık 200 yıl boyunca devam ettiren gümüş paranın eksikliğidir. Bu durumun başlıca nedeni ise; gerek Avrupa ülkeleri ve gerekse kuzey ülkeleri ile yapılan ticaret yüzünden önemli miktardaki gümüş paranın Avrupa’ya taşınmasıdır. Bu sorunu çözmek için gümüş maden ocaklarını tam kapasite ile çalıştırılmaya başlanmış ise de bu defa da bir süre sonra gümüş madenlerinin tükenmesi sorunu ortaya çıkmıştır. Gümüş para eksikliğinin bir diğer nedeni ise şehirleşme ve şehirlerin hızla büyümesine bağlı olarak ticaretin artmasıyla daha fazla gümüş basılmasıdır. Öyle olmuştur ki bu dönemde bazı şehirlerde sahte para kullanımı başlamış, hatta durum yaygınlaşarak ekonomiyi tehdit eder bir hâl almıştır (Piyadeoğlu, 2012: 172; Kılınç, 2022: 68).

Sâ mânîlerin gerilemesiyle birlikte “Buhar Huda” paralarının değeri de gerilemeye başlamıştır. Zamanla onlardaki kurşun ve diğer temel metallerin miktarı artırıldı, paraya ihtiyaç artınca da ayarıyla oynamaya başlandı. Paranın ayarıyla oynanmasıyla birlikte doğal olarak bunun sonucunda ekonomik krizler ortaya çıkmaya başladı (Frye, Trz: 163; Bakır, 2002: 224).

⁸ Fûlûs:Latince follis kelimesinin Arapçalaşmış şekli olan fels “akçe, para, mangır” anlamına gelir. Çoğulu fûlûs olup ağırlık ve büyüklükleri hesaba katılmaksızın bütün bakır ve bronz sikkeler hakkında kullanılır. Halk dilinde kırmızı renkte olduğu için bakır sikkelere “fûlûs-i ahmer” denilir. Ayrıntılı bilgi için bkz; (Artuk, 1995: .309-311).

Darphaneler ise altın ve gümüş maden yataklarının olduğu yerlerde bulunmaktaydı. Önemli Sâ mânî darphaneleri Semerkant, Şaş, İlâk ve Hindukuş dağlarında ki Endereb’de idi. Başkent Buhârâ da aynı zamanda bir darphane merkeziydi (İbn Havkal, 1967: 510; Frye, Trz: 163; Şeşen, 1998: 238; Kılınç, 2020: 101).

Mâverâünnehir bölgesi ile ilgili para endüstrisini ele alırken Uygurlar döneminde Semerkant’ta basılan paraları da unutmamak gerekir. Çinli seyyah Ch’ang-ch’ün Semerkant şehrini tanıtırken, Uygurlar tarafından basılan paralar hakkında şunları söylemiştir: Bunlar altından yapılan parayı kullanıyorlar. Ortasında delik yoktur. İki tarafında Uygur yazısı ile yazılmış yazı vardır.” (Bakır, 2002: 225).

Çinli seyyah Ch’ang-ch’ün Semerkant ile yazmış olduğu bir şiirinde Uygurların paraları ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Ch’ang-ch’ün şiirinde şöyle diyor: “Uygur toprağı sınırsızdır. Yedisu’nun en büyük ve kuvvetli şehridir. Şehirde bakır ve altın eşyalar doludur. Altını para olarak kullanırlar. Pamuk kumaştan kıyafet giyiyorlar. Kavun ve dutlar kıymetlidir. Çinliler bunu nasıl alıp yiyebilirler.” (Bakır, 2002: 226).

Diğer bir Çinli seyyah Yeh-lü-Ch’u-ts’ain’in ise Semerkant şehrini tanıtırken burada basılan paralar ile ilgili olarak şunları söylemiştir: “Hua-ta-la’nın 1000’den fazla li⁹ batısında Hsün-sih-kan (Semerkant) adlı büyük bir şehir vardır. Hsün-sih-kan batı halklarınca “semiz” demektir. Çünkü arazi semiz ve bereketlidir. Bunun için böyle adlanmıştır. Çok zengindirler. Altın ve gümüş paraları deliksiz ve kenarsızdır. Şehir hendekli, çeşmeli, dört köşe havuzlu ve yuvarlak göllü bahçe ve ormanlarla çevrilmiştir.” (Eberhard, 1940-42: 140; Bakır, 2002: 226).

Çinli seyyah Yeh-lü-Ch’u-ts’ain Semerkant ile ilgili yazmış olduğu şiirinde ise Semerkant’ın ekonomik durumu hakkında bilgiler vermekte ve ayrıca Semerkant’taki paraları da tanıtır. Çinli seyyahı Yeh-lü-Ch’u-ts’ain şiirinde şöyle diyor:

“Testi açılırsa nefis şarap alınır,
Ağ atılırsa taze balık tutulur,
Şarap yapan vergi vermez,
Tarlayı eken rüsum vermez,
Savaş için dehliz ve çukurlar kazılır,
Sulara karşı büyük setler yapılır,
Altıncı ayda hiç yağmur yağmaz,
Fakat kış ortasında yıldırım düşer,
Bahçe ve ormanlar sonsuzdur,
Bitkiler ve ağaçlar ise sayısızdır,
Eski buğday yelle öğütülür,
Yeni mahsul asılı havan ile ezilir,
İlkbahar aylarında çiçek açar,
Kış müddetince tekrar çıkarlar,
Her bahar eski kebise sistemi unutulur,
Ve yeni yıl, yeni ayla başlar,
Hun-hsin bambusundan olan kamçıları serttir,

⁹ Li: uzunluk ölçüsü birimidir. 1 li yaklaşık 500 metreden biraz fazla (yarım km.) Ayrıntılı bilgi için bkz. (Aydınlı, 2018: 558.)

Deliksiz paraları dizmek zordur,
Yemek libre ile tartılarak satılır,
Altınla gümüş birbirinden buğday ile ayrılır,
Sarı portakallar balla baharatlanarak pişirilir,
Beyaz pastalara toz şeker serpilir,
Kuraklığa karşı ırmaklar su verir,

Ve elbiseleri olmayınca koyun, ekilir.” (Eberhard, 1940-42: 141-142; Bakır, 2002: 226-227).

Her iki Çinli seyyahın Uygurlar dönemimde Semerkant’ın paraları hakkında vermiş olduğu bilgilerden Semerkant’ta ticarete altın paraların kullanıldığı anlaşılmaktadır.

1939’daki Beykend kazılarının ikincisinde elde edilen paraların bir bölümünün de Çin tarzında yapılmış Soğd paraları olduğu belirtilmektedir. Bu paraların her birinin ortasında kare biçiminde delik bulunduğu, hatta bunlardan birinin üzerinde Semerkant Hükümdarı Tarhun’un adının yer aldığı kaydedilmektedir. Beykend’de bulunan bir parada Tarhun’un adına rastlanması, Semerkant paralarının Buhârâ’da da geçerli olduğunu göstermektedir. Bu paraların Çin tarzında olması ise, Çin’in etkisi altına girdikleri döneme (658 sonrası) ait olduğu ihtimalini akıllara getirmektedir (Kurt, 1998: 136).

Bu dönemde uluslararası ticaretin geliştiğini gösteren en önemli bilgilerden biri ise, Rusya ve İsveç’te bulunan IX. ve X. yüzyıllara ait gümüş paraların Sâ mânîler döneminde Buhârâ, Semerkant, Belh, Taşkent ve Nişâbûr gibi merkezlerde basılan paralar olduğunun anlaşılmasıdır. Paraların üzerinde bu şehirlerde basıldığına dair yazılar vardır (Heyd, 1975: 66-87; Atan, 1990: 82; Kılınç, 2022: 69).

SONUÇ

Semerkant, Mâverâünnehir bölgesinin önemli yerleşim merkezlerinden olup, her zaman önemini korumuştur. Böyle bir özellik kazanmasının en önemli sebebi hiç şüphesiz dönemin önemli ticaret yollarının geçiş noktasında bulunmasıdır.

İpek yolu dört bir yandan gelen tüccarlarının buluştuğu, ticaretin yoğun olduğu bir bölgeydi. Bu yol sayesinde Harezmi, Mâverâünnehir, Doğu Türkistan’daki şehirler gelişmişti. Bu şehirlere Hindistan, Çin, İran, İskandinavya, Doğu Avrupa ve kuzey ülkelerinden gelen ticaret kervanları Harezmi, Mâverâünnehir, Kâşgar gibi Türk ülkelerinde buluşuyor, mallarını alıp satıyorlardı. Semerkant; Batıya, İran’a ve güneye Hindistan’a giden bütün ticaret yollarının kavşak noktasıydı.

Semerkant, İpek yolu dışındaki önemli ticaret yollarının da kavşak noktasındaydı. Semerkant aynı zamanda Kürk Yolu, Baharat Yolu ve Altın Yol olarak isimlendirilen önemli ticaret yollarının da kestiği noktada yer alıyordu.

Semerkant, İlk Çağlardan itibaren gerek Orta Asya ve gerekse Yakın ve Orta Doğunun siyasi, sosyal, dini ve ekonomik yaşamında önemli bir yeri vardı. Sâ mânîler döneminde devletin yönetim merkezi Buhârâ’ya taşınmış olmasına rağmen Semerkant ticaret ve endüstrinin merkezi olarak önemini korumuştur.

İslâmiyetin bölgede hâkim olduğu dönemde de Semerkant meşhur İpek yolunu Abbâsîler’in başşehri Bağdat’a bağlayan güneydeki ticaret yolu için de öneme sahipti.

Timur’un bölgeye hâkim olduğu dönemde ise zengin ve bereketli bir bölgede yer alan Semerkant Timur devletinin başkenti olmuştur. Öyle ki bu dönemde Rusya’dan, Çin’den, İsfahan’dan ve Delhi’den tüccarlar Timur’un başkenti Semerkant’a yoğun bir şekilde gelmiştir. Timur devrinde Semerkant yükselme dönemini yaşamıştır. Yeniden büyük bir siyasi başkent olan Semerkant, ekonomik ve ticari hacmi ile önemli bir merkez olmuştur. Yabancı tüccarlar Semerkant’a varınca, pahalı mallarını saraya, hammaddeleri de zanaatkârlara satardı.

Semerkant, Mâverâünnehir'in limanı, buraya gelen tüccarların toplanma yeri ve ticaret merkeziydi. Tüccarlar mallarını önce Semerkant'a getirir ve sonra buradan diğer bölgelere dağılırdı.

Semerkant'ın tüccarları bölgedeki diğer tüccarlardan daha becerikli tüccar ve mahir zanaatkârlardı. Semerkant'ın yabancı memleketlerin mallarını pazarlarında toplamasının en büyük sebebi buranın halkının zeki ve becerikli olmasıdır.

Çin'den yola çıkan ipek yüklü kervanlar, İpek yolu üzerindeki önemi nedeniyle önce Semerkant'a giderlerdi. Kervanlar Semerkant'a ulaşım ihtiyaçlarını giderdikten sonra da tekrar İran'a doğru yola koyulurlardı.

Bölge aynı zamanda Soğdluların ana yurdu olması nedeniyle Soğdiana olarak da isimlendirilmiştir. Soğd ülkesindeki ilk yerleşim merkezlerinin tarihi M.Ö. 1000-500 yıllara kadar gitmektedir. Soğdiana önce Persler'in, sonrada Büyük İskender'in hâkimiyetine girdi. Büyük İskender'in Baktria kolonisine dahil edildi. Ardından Hunlar'ın sonra Yüechihler'in, Kuşan İmparatorluğu'nun, V. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Eftalitler'in (Akhunlar) ve 558'de ise Göktürkler'in hâkimiyetine girmiştir. Semerkant ismini de Türklerin bölgeye hâkim olmasından sonra almıştır. "Semiz" ve "Kent" sözcüklerinin birleşmesinden oluşmaktadır. Türklerde "semiz" şişman ve zengin manasına, "kent", şehir manasına gelir. Daha sonraları bu iki kelime "Semerkant" şekline dönüşmüştür.

Soğdlular savaşın dışında kalmaya çalışan barışçı bir toplumdur. Bölgeye hâkim olmayan çalışan siyasi güçlerin varlığını kabullenip ve onların koruyucu güçlerinden istifade ederek ticaret yapan bir toplumdur. Soğdlular gittikleri yeri sömüren bir gücü temsil etmedikleri ve etnik kimliklerini de ön plana çıkarmadıkları için ana yurtları dışında da rahatlıkla ticaret yapabiliyorlardı.

Soğdlular uzak yerlerde rahat ticaret yapabilmek için ticaret kolonileri kurmuşlardı. Bu sayede ticaret ağlarını genişletmişlerdir. Çinin merkezinde eşya ambarları vardı ve burada rahat ticaret yapma hakkına sahiptiler. Soğdlular sadece İpek yolunda değil Baharat yolunda da söz sahibiydiler.

Semerkant, Mâverâünnehir'in en büyük ticaret merkezi olduğu için orada her türlü ticaret malı alınır ve satılırdı. Bu ticaret ürünleri içerisinde şüphesiz kâğıdın ayrı bir yeri vardı. Semerkant'ta imal edilen bu iyi cins kâğıtlar Orta Doğu'nun ilim irfan merkezlerinde ve diğer büyük şehirlerinde o kadar çok beğenilmiş ve tutulmuştur ki, artık bunların karşısında Mısır papirüsü ve derilerin önemi kalmamıştır. Çünkü Aşağı Türkistan'da imal edilen deriler ve bu iyi cins kâğıtlar hem daha kaliteli, hem de daha parlak ve yumuşaktır.

Talas Savaşı sırasında esir alınan Çinlilerin Semerkant'a getirilmesiyle bunlardan kâğıt yapımı öğrenilmiştir. Daha sonraki dönemlerde de kâğıt Dimaşk, Taberiye ve Trablus şehirlerinde de imal edilmeye başlanmıştır.

Semerkant dünyanın her tarafına ihraç edilen kâğıt dışında kenevir ipi de üretmiştir. Semerkandi olarak adlandırılan gümüş renkli giysi ve elbiseler, ham ipek ve ipekli kumaş, çadırlar, üzengiler, at koşumu, kayışlar, fıstık, ceviz, büyük zarif kadehler büyük bakır kazan da ihraç edilen ürünlerdendir. Sert kabuklu yemişler ve cevizler de komşu bölgelerden satın alınırdı.

Dönemin seyyahları Semerkant'ın zengin pazarlara sahip olduğundan söz etmektedirler. Bu pazarlarda her şey satılmaktadır.

Semerkant halkının yaşadıkları evler kerpiçten ve köhne görünümlü iken, nehir kıyısı boyunca sıralanan evlerde oturan tüccarların evlerinin yapı malzemesi olarak yontulmuş taş veya pişmiş tuğla kullanılmıştır. Bu durum Semerkant'lı tüccarların kazançlarının ne kadar iyi olduğuna kanıttır.

Timur Devletinin başkenti olan Semerkant, bu dönemde yükselme devrini yaşamıştır. Şehirler pazarlar ve dükkânlarla donatılmıştır.

Semerkant ve Soğd topraklarında ilk para basımı ve kullanımı muhtemelen Persler zamanında Darius hükümdarken (M.Ö. 522-486) basılmıştır. Daha sonra basılan paralara onun adından dolayı Dâri paraları adı verildi. Bu paralar genelde altın ve gümüşten darp edilmişlerdi.

Soğd'da Sâsânîler zamanına denk gelen V ve VI. yüzyılda, Sâsânî sikkeleri taklit edilerek dirhemler darp edilmeye başlandı. Darp edilen bu dirhemler çeşitli şekillerdeydi. Sikkelerin yazılarında bazı farklar olmasına rağmen hepsinde Sâsânî hükümdarlarından Behrâm'ın (420-438) portresi bulunur. Buda, Soğdlular'ın açıkça onun sikkelerini örnek aldığını göstermektedir. Bunlar içinde ayarı oldukça yüksek gümüş sikkelerle birlikte, çeşitli madenlerin karışımından meydana gelen düşük alaşımli sikkeler de bulunmaktadır. Bu sikkeler İslâm hâkimiyetinden sonra bile uzun yıllar bölgede geçerliliğini korumuş, hatta bölgedeki Müslüman valiler tarafından bunlar darp edilmeye bir süre daha devam edilmiştir.

Semerkant'ın paraları "ismâiliyye" dirhemleri, geniş mükessera (kırık) dirhemleri ve dinarlardır. İsmâiliyye dirhemleri yerine onların Buhârâ paralarından olan "muhammediyye" dirhemleri de vardır. Muhammediyye dirhemleri demir, bakır ve gümüş gibi çeşitli cevherlerin alaşımından kesilmişlerdir.

Sâmânîler tarafından yönetilen topraklar zengin doğal kaynaklara sahip olmasına rağmen, Sâmânîler döneminde hâkimiyetleri altındaki bölgede gümüş hilafet paraları (dirhemler) Tâhirîlerin kontrolünde basılmaktaydı. Sâmânîler sadece bakır paralar (fels) basabiliyordu. Bu mahalli para sistemine ilaveten yapıldı.

Darphaneler ise altın ve gümüş maden yataklarının olduğu yerlerde bulunmaktaydı. Önemli Sâmânî darphaneleri Semerkant, Şaş, İlâk ve Hindukuş dağlarında ki Endereb'de idi. Başkent Buhârâ da aynı zamanda bir darphane merkeziydi.

Kaynakça

- AGACANOV, Sergey Grigoreviç (2006), Selçuklular, (Çev. Ekber N. Necef-Ahmet R. Annaberdiyev), İstanbul, Ötüken Neşriyat.
- ALYILMAZ, Cengiz (2002), "Eski Türk şehirleri ve Semerkant", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 20, Erzurum, s. 303-311.
- ARİFOĞLU, Yunus (2018), "Horasan Şehirlerindeki Alışveriş Mekânları ve Bu Mekânlarda Satılan Ürünler (8-10. Yüzyıllar)", İslâm Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 3(2), Aralık, s. 176-202.
- ARİFOĞLU, Yunus (2019), "İslamiyet Öncesi Dünyada Ticaretin Tarihsel Süreci ve Abbasilerde Ticaret Hayatı", Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 1, Haziran, s. 1-18.
- ARSLAN, Hammet (2018), "Buhara: Türkistan'da Çok Kültürlü Bir Kent", Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XLVIII, s. 29-41.
- ARTUK, İbrahim (1995), "Fülûs" İslâm Ansiklopedisi, C. 12, İstanbul, TDV Yayınları.
- ATAN, Turhan (1990), Türk Gümrük Tarihi, Ankara, C. 1, TTK Basımevi.
- AYDINLI, Osman (2009), "Semerkant", DİA, C. 36, s. 481-484, Diyanet Vakfı Yayınları.
- AYDINLI, Osman (2014), "İslâm Hâkimiyetine (II./VIII. Asır) Kadarki Dönemde Soğd Havzasının İktisadî ve Sosyokültürel Dinamikleri", İslâm Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 32, s. 99-126.
- AYDINLI, Osman (2018), Semerkant Tarihi, İkinci Basım, Ankara, TDV Yayın.
- BAKIR, Abdulhalik (1998), "Ortaçağ İslam Dünyasında Madenler ve Maden Sanayi", Belleten, C. LXI, S. 232, Ankara, s. 519-596.
- BAKIR, Abdulhalik (2002), Ortaçağ İslam Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi, Ankara, Bizim Büro Basımevi.
- BAKIR, Abdulhalik (2005), Ortaçağ İslam Dünyasında Tekstil Sanayi Giyim-Kuşam ve Moda, Ankara, Bizim Büro Basımevi.
- BAKIR, Abdulhalik (2016), "İpek Yolu Şehirlerinin Ortaçağdaki Endüstriyel Kapasiteleri Üzerine Bir Değerlendirme (Buhârâ Semerkant Örneği)", 1. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Başkentleri Bilgi Şöleni (Türkiye-Kosova-Makedonya-Özbekistan) Bildiri Metinleri, Nevşehir, s. 13-27.
- BARTHOLD, Vasiliy Vladimiroviç (1962), Four Studies On The History Of Central Asia, (Trc. T. Minorsky), Leiden.
- BARTHOLD, Vasiliy Vladimiroviç (1990), Moğol İstilasına Kadar Türkistan, (Haz: Hakkı Dursun Yıldız), Ankara, TTK Basımevi.
- BARTHOLD, Vasiliy Vladimiroviç (2020), Orta Asya Tarihi Üzerine Dört Çalışma, (Çev. İlhan Aslan), İstanbul, Post Yayın.

- BARTHOLD, Vasilij Vladimiroviç (2021), Orta Asya Tarih ve Uygarlık, (Derleyen ve Çev. D. Ahsen Batur), İstanbul Selenge Yayınları.
- CAN, Yılmaz (1995), İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı, Ankara, TDV Yayınları.
- CLAVİJO, Gonzales Ruy (2016), Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Köprü Kitapları, İstanbul.
- ÇEŞMELİ, İbrahim (2002), Semerkand Şehrinin Antik Dönemden 19. Yüzyıla Kadar olan Fiziksel Gelişimi, Sanat Tarihi Yıllığı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, XV, s. 57-90.
- ÇEŞMELİ, İbrahim (2007), "Sogdlularda Sosyo-Kültürel Yapı ve Sanat, Mimarlık Dekorasyon Dergisi, s. 130-142.
- DİYARBEKİRLİ, Nejat (2008), "İpek Yolu ve Türkler: Sanat Kültür ve Mimarîye Doğu-Batı Yolunda Yaptıkları Katkıları", Dünden Bugüne İpek Yolu Beklentiler ve Gerçekler Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, Ötüken Neşriyat.
- EBÜ'L -FİDA, Takvimü'l-Büldan, (Çev. Ramazan Şeşen), İstanbul, Yeditepe Yayınları.
- EBERHARD, Wolfram (1940-42), "Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbi Asya Halklarının Medeniyeti", Türkiyat Mecmuası, C. VII-VIII, S. 1, İstanbul, s. 125-189.
- EKER, Süer (2012), "Orta Asya'nın Gizemli Halkı: Soğdlular", Türkbilig, 24, s. 77-92.
- FOURNIAU, Vincent (2005), Timur'un Vaha Kenti: Bir İmparatorluğun ve Bir Rönesansın Kalbi Semerkand, (Çev. Ali Berktaş), İstanbul, İletişim Yayınları.
- FRYE, Nelson Richard ve SAYILI, Aydın (1946), "Selçuklulardan Evvel Orta Şarkta Türkler", TTK Belleten, C. X, 37, s. 97-131.
- FRYE, Nelson Richard (2009), Antik Çağlardan Türklerin Yayılmasına Orta Asya Mirası, (Çev: Füsün Tayanç-Tunç Tayanç), Ankara, Arkadaş Yayınevi.
- FRYE, Nelson Richard (Trz.), Ortaçağın Başarısı Buhârâ, (Çev. Hasan Kurt).
- GİBB, Hamilton A. R. (2005), Orta Asya'da Arap Fetihleri, (Çev. Hasan Kurt), Ankara, Çağlar Yayınları.
- Gökçe Mustafa ve Tombuloğlu Tuba (2018), "10. ve 15. Yüzyıl Seyyahların İzlenimlerinde Semerkand", International Journal Of History, 10(10), Aralık, s. 131-144.
- HEYD, Wilhelm (1975), Yakın-Doğu Ticaret Tarihi, (Çev: Enver Ziya Karal), Ankara, TTK Basımevi.
- HİZMETLİ, Mustafa (2016), "X. Yüzyılda Maveraünnehir İle Irak Arasındaki Ticari Münasebetler", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 9, S. 1, Haziran, s. 177-189.
- İBN BATTÛTA, (2020), İbn Battûta Seyahatnâmesi, (Çev: A. Sait Aykut), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- İBN BUTLAN, (2008), el-Hasan el-Muhtar b. El-Hasan, Risâle Câmî'a Fünûn Nâfi'a Şirâ er-Rakîk ve Taklîbi'l-Abîd, (thk: Abdusselâm Hârû), (Çev: Abdulhalik Bakır), Ortaçağ Medeniyetine Dair Çeviriler I, Ankara, Bizim Büro Basımevi.
- İBN FADLAN, (2015), İbn Fadlan Seyahatnamesi, (Çev. Ramazan Şeşen), İstanbul, Yeditepe Yayınları.
- İBN FAZLÂN, (2020), İbn Fâzlan Seyahatnamesi, (Çev. Ramazan Şeşen), İstanbul, Tarih Encümeni Yayınları.
- İBN HAVKAL, (1967), Suretü'l -Arz, Leiden.
- İBN HAVKAL, (2004), Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik, (Derleyen ve Türkçeye Çev. Yusuf Ziya Yörükân), İstanbul, Gelenek Yayıncılık.
- İBN HURDAZBÎH, (2019), el-Mesâlik ve'l-Memâlik, (Çev. Murat Ağarı), İkinci Baskı, İstanbul, Ayışığı Kitapları.
- İBN RÜSTEH, (2017), El- A'lâku'n-Nefise, Ankara, Ankara Okulu Yayınları.
- İSTAHİRÎ, (1927), el-Mesâlik ve'l Memâlik, Leiden.
- İSTAHİRÎ, (2015), Mesâliku'l- Memâlik (Ülkelerin Yolları), (Çev. Murat Ağarı), İstanbul, Ayışığı Kitapları.
- KAŞGARLI, Mahmud (1985), Divanü Lügati't Türk, Tercüme: Besim Atalay, C. III, Ankara.
- KILINÇ, Alparslan (2020), Sâ mânîler Döneminde Buhârâ Şehri, İstanbul, Hiperyayın.

- KILINÇ, Alparslan (2021), Mâverâünnehir’de İktisadi ve Sosyal Hayat (IX.-XI. Yüzyıllar), İstanbul, Hiperyayın.
- KILINÇ, Alparslan (2022), “Horasan Bölgesinde X.-XII. Yüzyıllarda Ticaret”, Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 10(1), s. 58-82.
- KİTAPÇI, Zekeriya (1983), “İslâmiyetin Asya Türk Medeniyetinin Beşiği Semerkant ve Havalisinde İlk Yayılışı”, Türk Dünyası Araştırmaları, 25, s. 109-135.
- KİTAPÇI, Zekeriya (1995), Yeni İslâm Tarihi ve Türkler, Konya.
- KUDÂME bin Cafer (2018), Kitabü’l Harac, (Çev: Ramazan Şeşen), İstanbul, Yeditepe Yayınevi.
- KURT, Hasan (1998), Orta Asya’nın İslâmlaşma Süreci, Ankara, Fecr Yayınevi.
- LİGETİ, L. (1986), Bilinmeyen İç Asya, (Trc. Sadrettin Karatay), Ankara.
- MAKDÎSÎ (1877), Ahsenü’t -Tekâsîm fi Ma’rifeti’l-Ekâlîm, (Nşr. De Goeje), Leiden.
- MAZAHERÎ, Ali (1972), Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları, (Çev: Bahriye Üçok), İstanbul, Varlık Yayınevi.
- MESUDÎ (2011), Murûc Ez-Zehap, (Çev. D. Ahsen Batur), İstanbul, Selenge yayınları.
- MEZ, Âdam (2000), Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti, (Çev: Salih Şaban), 1. Baskı, İstanbul, İnsan Yayınları.
- MORİ, Masao (1983), “Soğdluların Orta-Asya’daki Faaliyetleri”, TTK Belleten, XLVII (185), s. 339-351.
- MUKADDESÎ (2015), Ahsenü’t-Takâsîm, (Çev. ve Notlar Ahsen Batur), İstanbul, Selenge Yayınları.
- NARŞAHÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Cafer, (2013), Târîh-i Buhârâ, (Farsçadan Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu), Ankara, TTK Yayınları.
- EL-ÖMERÎ (2019), Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım, Çev. ve Notlar: D. Ahsen Batur, 2. Baskı, Selenge Yayınları.
- ÖZDAL, N. Ahmet (2016), Ortaçağ Ekonomisi ve Müslüman Tüccarlar (X-XIV. Yüzyıllar), İstanbul, Selenge Yayınları.
- PIYADEOĞLU, Cihan (2012), Güneş Ülkesi Horasan Büyük Selçuklular Dönemi, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayın.
- STRANGE, Guy Le (2015), Doğu Hilafetinin Memleketleri, (Ter: Adnan E.-Cengiz T.), İstanbul, Yeditepe Yayınları.
- ŞAHİN Haşim ve ARİFOĞLU Yunus (2013), “Selçuklu Öncesi Dönemde Horasan: Coğrafi Konum, İktisadi Yapı ve Şehirler”, Akademik İncelemeler Dergisi, 8(3), s. 361-387.
- ŞEŞEN, Ramazan (1998), İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- ŞEŞEN, Ramazan (2008), “İpek Yolunda-Buhara-Semerkant-Kaşgar’dan Geçen Ana Yolun Önemi”, Dünden Bugüne İpek Yolu Beklentiler ve Gerçekler Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, Ötüken Neşriyat.
- ŞAHİN, Sinan (2020), Mâverâünnehir’in Sosyal ve İdarî Yapısı, İstanbul, Selenge Yayınları.
- TOGAN Nazmiye ve Zeki Velidi (1964), “Peygamber Zamanında Şarkî ve Garbî Türkistan’ı Ziyaret Eden Çinli Budist Rahibi Hüen Çang’ın Bu Ülkelerin Siyasi ve Dini Hayatına Ait Kayıtları”, İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, C. IV, (1-2), İstanbul, s. 21-64.
- ZEYDAN, Corci (1972), İslam Medeniyeti Tarihi, (Çev: Zeki M.), C. I, İstanbul, İletişim Yayınları.

Kamu Yönetiminde Güven, Güven Oluşturma ve Güven Yönetimi

Trust, Trust Building and Trust Management in Public Administration

Yıldız ATMACA

Doç. Dr., Van Yüzüncüyıl Üniversitesi

Kamu Yönetimi Bölümü

yildizatmaca@yyu.edu.tr

<https://orcid.org/0001-6345-4745>

Çeğdem BAŞ

Bilim uzmanı, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Kamu Yönetimi

cgdmbas@hotmail.com

<https://orcid.org/0009-0007-9633-3625>

Makale Başvuru Tarihi: 12.06.2023

Makale Kabul Tarihi : 29.06.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

ÖZET

Gerek toplumsal ilişkilerin gelişmesi gerekse yönetsel faaliyetlerin etkili işleminde önemli bir olgu olarak ifade edilen güven, gelecek yönelimli bir hareketler bütünüdür. Başkaları hakkında daha önceden edinilen sezgisel bilgiler geleceğin inşasında olumlu ve olumsuz anlamda değerler oluşturmaktadır. Olumlu anlamda etki oluşturan bu değerlerin tamamı güven kavramı ile telakki edilmektedir. Güvenin kamu yönetimindeki boyutu ise daha çok meşruiyeti derinleşmiş vatandaş odaklı, demokratik ve katılımcı bir yönetim anlayışı ile ilişkilendirilmektedir. Devlet ve vatandaş arasındaki iletişimin gelişmesinde güven önemli bir parametredir. Güven, hem bireysel hem de yönetsel anlamda fayda olarak anlatılmakta zarar verecek her türlü faktörden uzak durma olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmada güven olgusuna ilişkin kavramsal bir çerçeve oluşturulmuş ve kavram, kamu yönetimi sistemi bağlamında ele alınmıştır. Kamu kurumları ve politikalarının oluşturulmasında ve geliştirilmesinde güvenin yeri ve önemi araştırılmaktadır. Oluşturulan güvenin yönetilmesinde dikkat edilmesi gereken önemli hususlar ise çalışmadaki bir diğer önemli noktadır. Bu anlamda çalışma alana katkı sunma potansiyeli taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Güven, Güven Oluşturma, Kamu Yönetimi, Yönetim

ABSTRACT

Trust, which is expressed as an important phenomenon in both the development of social relations and the effective functioning of administrative activities, expresses a future-oriented movement. Intuitive knowledge about others, previously acquired, creates positive and negative values in the construction of the future. All of these values, which have a positive effect are considered with the concept of trust. The dimension of trust in public administration is mostly associated with a citizen-oriented, democratic and participatory management Approach with deepened legitimacy. Trust is an important parameter in the development of communication between the state and the citizen. Trust is described as a benefit in both individual and managerial terms, and it is accepted as staying away from all kinds of factors that will harm. In this study, a conceptual framework for the concept of trust was created and the concept was discussed in the context of the public administration system. The place and importance of trust in the creation and development of public institutions and policies are investigated. Another important point in the study is the important points to be considered in the management of the trust created. In this sense, the study has the potential to contribute to the field.

Keyword: Trust, Trust Building, Public Administration, Management

1. GİRİŞ

Güven toplumsal ilişkilerde, dürüstlük, efendilik ve saygınlık benzeri temel kavramlarla ifade edilmektedir. Güven, ilişkilerde aşıldığı huzur ve mutluluk reaksiyonları ile uzun ömürlülüğü arttırmakta savunmacı tepkimelerden uzaklaştırmaktadır. Güven, bir bireydeki değer yargılarını olumlu yönde şekillendirmektedir. Karşı tarafta gördüğü olumlu ve olumsuz hareketler bireyin geleceğinde güvenme ve güvenmeme (güvensizlik) yönünde düşünceler oluşturmaktadır. Dolayısıyla geleceğe olumlu anlamda yatırım yapıldığı tartışılmaz bir gerçektir.

Güven, bireysel, kurumsal, yönetsel ve siyasal yönleriyle birden farklı alanlar da değerlendirilmektedir. Bütün boyutların ortak birleştiği nokta ise ahlakilik ve dürüstlük özellikleri ile algılanan inanç duygusudur. Çünkü güven olgusunun temelinde bir inanma duygusu yatmaktadır.

Yönetsel güven, bireysel anlamda kişinin kendini doğru idare etmesi ve inanması olarak ifade edilmekteyken kurumsal anlamda ise kurumların doğru idare edilmesi olarak ifade edilmektedir. Kurumsal güvende hem kamu görevlilerinin kendi aralarında ve yöneticilerle hem de yöneticilerin kamu görevlilerine duyduğu güven durumu önemli bir husustur.

Kamu yönetimi sisteminde güveni inşa etmenin temelinde çok aktörlü, aktif ve katılımcı bir yönetim vardır. Merkezi ve yerel yönetim kuruluşlarının bir bütünlük içinde hareket etmesi, karar alımında şeffaf, hesap verilebilir, temel hak ve insan hak ilkelerine uygunluk göstererek hareket etmek kamu yönetiminde güvenin oluşturulması için gereklidir.

Bu bağlamda “Kamu Yönetiminde Güven, Güven Oluşturma ve Güven Yönetimi” başlıklı bu çalışmada kamu yönetiminde güven olgusunu inşa edecek ve yönetimini kolaylaştıracak temel hususlar üzerine bilgi verilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada nitel bir araştırma yöntemi olan doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Güven kavramının özellikleri, çeşitleri, önemi temel hatları ile anlatılmıştır. Bununla birlikte kamu yönetimi sistemine duyulan güvenin bilgi yönetimine ve kamu politikası oluşturulmasına katkısı değerlendirilmiştir.

2.GÜVEN KAVRAMI

Güven, sağladığı faydalar, güven verenlerin eğilimleri veya güvenen ile güvenilir arasındaki ilişkinin karakteri açısından çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır (Barbalet, 2009: 2). Güven yaşanan deneyimlerin yanı sıra sezgisel etkileri barındıran duygusal ve bilişsel bir tutumdur. Güvenin duyulmasında bireysel özelliklerin yanında kişinin mensup olduğu grubun değer ve yargılarının da etkisi vardır. Güven karşı tarafın olumlu davranışlarına ve bu davranışların gelecekte de süreceğine dair öngörü ve inancı içerir (Çakır, 2020: 270).

Güven ve güvenmek dinamik bir süreç ve sosyal bir olaydır. Güvenin sosyal bir olay olarak nitelendirilmesi teknik konulara nispeten birçok değişkene bağlı olması, deney ve laboratuvar ortamlarında test edilmemesi anlamına gelir. Böylece güven kültürel ve kurumsal unsurlara bağlanamamaktadır (Özsağır, 2007: 48).

Sosyolojik güven anlayışı güveni bilişsel, duygusal ve davranışsal olmak üzere üç başlıkta kategorize etmektedir. İlk olarak güven, güvenilir, güvenilmeyen ve bilinmeyen kişi ve kurumlar arasında ayırım yapan bilişsel bir sürece dayanır. Bu anlamda, kime, hangi koşullar altında güvenileceği bilişsel olarak seçilmekte ve seçimler güvenilirliğin kanıtı olan iyi nedenler sebep gösterilerek kabul edilmektedir. Duygusal anlamda kategorize edilen güven, ilişkiye katılan herkes arasındaki duygusal bağı ifade eder. Arkadaşlık ve sevginin duygusal bağları gibi, güven de yoğun duygusal yatırımların yapılabileceği bir sosyal durum yaratır ve bu nedenle kişisel bir güvene ihanet, ihanete uğrayanlarda duygusal bir öfke duygusu uyandırır. Güvenin davranışsal içeriği, karşılıklı olarak bilişsel ve duygusal yönleriyle ilişkilidir. Luhmann, başkaları size güvenen davranışlarda bulduklarında sizlerde onlara güven ile karşılık verme eğilimindedir. Aksi durumda güveni ihlal eden ve size güvenmiyor hissi veren kişilere güvenmemeye başlarsınız, diyerek güven içeren eylemlerin davranışsal gösterimlerinin bilişsel güven platformunun yaratılmasına yardımcı olduğuna dikkat çekmektedir (Lewis ve Weigert, 1985: 970-971).

Psikolojik olarak Rousseau ve çalışma arkadaşları (1998: 395) güveni, bireylerin, ikililerin ve firmaların psikolojik deneyimleri olarak ifade etmişlerdir. Bu doğrultuda yapılan güven tanımı şu şekildedir; “Güven, bir başkasının niyetlerine veya davranışlarına ilişkin olumlu beklentilere dayalı olarak savunmasızlığı kabul etme niyetini içeren psikolojik bir durumdur”.

Uslaner (2003: 2-5) güveni üç tür üzerinden tanımlamaktadır; stratejik güven, ahlaki güven ve kişisel güven. Stratejik güven iyimser bir dünya görüşüne ve kişinin onu kontrol etme yeteneğine işaret eder. Stratejik güven, insanların nasıl davranacağına ilişkin beklentileri yansıtmaktadır. Stratejik güven, yalnızca tanıdığınız insanlar arasında işbirliğine yol açabilir. Bu nedenle yalnızca az sayıda insan arasındaki güven sorunlarını çözebilir. Ahlaki güven ise belirli bir bağa sahip belirli kişiler arasındaki güven ilişkisini ifade etmektedir. Ahlaki güven, insanların nasıl davranması gerektiğine dair bir ifadedir. İnsanlar birbirine güvenmeli. Ahlaki güvenin temelinde başkalarının size yaptıklarını sizden de başkalarına yapmanızı talep etmemesidir. Ahlaki güven, hayatın erken dönemlerinde, çoğunlukla ebeveynlerden ve eğitim kurumlarından da öğrenilmektedir.

Güven ilişkisinde iki taraf bulunur, bunlardan biri müteveli dediğimiz güvenilen kişiyi temsil ederken, ikincisi güveni veren yani güvenen tarafı temsil eder. Güven kendini bu iki tarafın davranışları doğrultusunda ortaya koyar. Güven ilişkisinin kurulmasında güvenen ve güvenilen tarafların birbirine olan davranışları sürecin belirlenmesinde en etkili unsurdur. Ayrıca bu davranışlar etkileşim içinde ve bağlı olup birbirini etkilemektedir (Tanny ve Al-Hossienie, 2019: 5).

3. GÜVEN, GÜVEN OLUŞTURMA VE TEMEL ÖZELLİKLERİ

Güven, soyut bir niteliğe sahiptir bundan ötürü kişinin hisleri ile belirlenmektedir. Güvenin oluşturulması birçok olgu ve olaya bağlıdır yani güvenin oluşturulmasında davranış, tutum ve sosyal ilişkiler etkilidir (Asunakutlu, 2002: 2). Güvenme davranışı beraberinde ne getireceği ve nelere yol açacağı bilinmediğinden dolayı belirsizliği ve kişinin kendini riske atmasından ve zarar görme ihtimalinden dolayı korunmasızlık içermektedir. Güven davranışı olumlu sonuçlanarak amaçlarını gerçekleştirmesi durumunda büyük kazanç sağlamasından ötürü cezp edicidir (Özbek, 2006: 7). Ancak güvende karşı tarafın davranışları belirsizdir. Kişi karşı taraftan zarar görmeyeceğine inanırsa güvenme eyleminde bulunur (Börü ve Güneşer, 2006: 46). Ancak bunun bir garantisi bulunmamaktadır bu nedenle güvenme eylemi belirsizdir. Zira bir bireyi aldatmaya veya daha kötüsüne karşı savunmasız hale getirmeye hazırdır. Belirsizliğin üstesinden gelmeye çalışmak ihanet riskini ortaya çıkarır (Barbalet, 2009: 1). Paliszkievicz (2011:318) yapmış olduğu literatür taramasından sonra güven kavramının bazı özelliklerini şöyle tespit etmiştir:

- Güven kişilerarasıdır; bireyler arasında ve iletişimle bağlantılıdır.
- Genelden ziyade durumsal; güven belirli bir kişiye verilir, geneli kapsamamaktadır.
- Gönüllük esasına dayanır; güven, seçimden kaynaklanmalıdır ve zorunlu olamaz, yaşanan tecrübelerle dayanır.
- Bağlılık üzerinedir; taraflar birbirini kontrol etmeden birbirine bağlıdır.
- Bilinçli gerçekleşir; her bir taraf diğer tarafın güveninin farkındadır.
- İlgilidir; taraflardan birinin güveni ihlal etmesinin sonuçlarının diğeri tarafından önemsiz olarak kabul edilemeyeceğini ifade eder.
- Dinamik ve zamansaldır; güven zamanla oluşur, gelişir, büyür, azalır ve yok olur.
- Eylem odaklıdır; ilişkinin amacında gizlidir.
- Doğrusal bir süreç değildir; eğer ilişkiye zarar verilirse, güvenin azalması muhtemeldir. Güven bir süreç içinde gelişebilir ama aynı zamanda yok olabilir.

İnsanlarda güvenin oluşmasını sağlayan en etkili araçlardan biri iletişimdir. Kuvvetli bir iletişim güven ve ikna kabiliyeti için gereklidir (Alban ve Çalışır, 2021: 758). Fikirlerin paylaşılması ve değiş tokuş edilmesi için iletişim önemlidir. İletişim araştırmacıları güvenilirlik algılarını etkileyen (doğru bilgi,

kararlar için açıklamalar ve açıklık olmak üzere) üç önemli iletişim faktörü olduğundan bahsetmektedir (Whitener, vd., 1998: 517). İletişim ve güven birbirleri ile etkileşim içerisindedir. Karşılıklı olarak güvenin iletişimi arttırmasının yanında iletişimin de güven ortamını oluşturmasına katkısı vardır. Ancak iletişimin doğru bir şekilde sağlanması gerekir (Yıldız ve Bürüngüz, 2013: 63). Doğru bir iletişim, bilgi ve duyguların doğru aktarılmasıyla gerçekleşir. Güvenin hissedilmediği kişi ve ortamlara karşı birey gerçek bilgi ve duygularını saklama eğilimi göstermektedir. İyi bir iletişim, güven sağlamanın önemli ve etkili yollarından biridir.

Güven oluşturmada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus güvenin daimi olmadığıdır. Güven bir başlangıca sahiptir, ortaya çıkması için belirli bir zamanın geçmesi gerekir. Ayrıca bir canlı gibi büyüme ve gelişme özelliğine sahiptir. Bu kurulan güvenin zamanla arttırılabileceği anlamına gelir. Azalacağını ve sonuçta tamamen bitebileceğini de ifade eder. Güven oluşumunda etkili yollardan birinin beklentilere cevap verebilme gösterilebilir. Güven, bir anlamda beklentilerden meydana gelen bir olgudur, güven üretiminin bir yöntemi de beklentilere cevap vermektir. Beklentilerin kişiler arası farklılık gösteren niteliğe sahip olduğunu belirtmek gerekir. Kimileri maddi kazançlar için güvenme eyleminde bulunurken kimileri de duygusal olarak kendilerini gerçekleştirmek yani manevi beklentiler içinde olabilir.

4. İLİŞKİLERDE VE KURUMLARDA GÜVENİN ÖNEMİ

Birçok araştırmacı, kurumsal başarıya ulaşmak için güvenin önemini vurgulamaktadır. Belirsizliği ve karmaşıklığı azaltan güven, gerekli risklerin alınmasına yardımcı olur, değiştirme yeteneğini geliştirdiği gibi radikal değişiklikleri de destekler. Öğrenmeye, yaratıcılığa ve yeniliğe yardımcı olur. Ayrıca bilgi paylaşımını teşvik ettiği, ilişkileri zenginleştirdiği, açıklığı ve karşılıklı kabulü artırdığı ve çatışma çözümünü sağlaması ve bütünleştirici problem çözme geliştirdiği için işbirliğini teşvik eder ve sürdürür. Ayrıntılı sözleşme ve izleme cihazlarına olan ihtiyacı azaltmasından ötürü yönetim konularında önemli kabul edilmektedir (Six, 2004: 1-3). Güvenin önemi üzerine Simmel (1978: 177-8) *insanların birbirine olan genel güveni olmadan, toplumun kendisi parçalanır, çünkü çok az ilişki tamamen başka bir kişi hakkında kesin olarak bilinenlere dayanır ve güven rasyonel kanıt ya da kişisel gözlem kadar ya da ondan daha güçlü olmasaydı, çok az ilişki ayakta kalırdı.*

İçsel anlamda bakıldığında ise güveninin önemi hedonik ve özsaygıya dayandırılmaktadır. Pek çok insan, bireysel, hedonik nedenlerle şüphe ve fırsatçılığa dayalı ilişkiler yerine güvene dayalı ilişkilere sahip olmayı tercih eder. Çoğu insan için, düşmanlıkla uğraşmak zorunda kalmaktansa, dostane ilişkilere sahip olmak daha hoş ve zevklidir. Düzgün veya etik davranışın içselleştirilmiş normlarına veya değerlerine bağlı kalmaya dayanan içsel bir öz saygı güdüsü vardır. Başkaları tarafından tanınma, değer görme ve saygı görme isteğinde de daha sosyal yönelimli bir güdü vardır (Nooteboom, 2001: 3-4).

Son araştırmalar, iş ortamlarında bireysel refah için güvenin önemini vurgulamaktadır. Güven, iş arkadaşları, yöneticiler ve çalışanlar ile çalışanlar ve yöneticiler arasındaki etkili iletişim ve ekip çalışmasının kilit unsurudur. Güven, riski ve işletme maliyetlerini azaltır. Güven, çalışan bağlılığını ve üretkenliği artırır (Krot ve Lewicka, 2012: 224). Bu anlamda güven olgusunun önemine ilişkin bir takım değerlendirmelerde bulunmak mümkündür:

- Güven, ilişkilerin korunmasını sağlar.
- Risk almayı kabul edilebilir hale getirir.
- Hedeflere yönetici ya da çalışan gözüyle bakılmasını sağlar.
- Paylaşımı arttırır.
- Özel hayatta ve kurum içinde mücadeleyi arttırır.
- Karar vermedeki en önemli bir etkidir. Karar alımını kolaylaştırır.

5. GÜVEN ÇEŞİTLERİ

Güven kavramının birçok çeşidinden söz etmek mümkündür. Nitekim bu çeşitlilik güvenin var olduğu ortamdaki durumuna, yoğunluğuna ve yönelişine göre artış göstermektedir. Genel olarak literatürde var olan güven çeşitleri sosyal güven (social trust), kısmi veya sınırlandırılmış güven (particularized trust) ve siyasal güven (political trust) şeklinde sıralanmaktadır (Can, 2019: 50).

5.1. Sosyal Güven

Sosyal güvenin ne olduğuna ilişkin teoride iki düşünce mevcuttur. İlk düşünce teorisine göre sosyal güven, bireysel bir özelliktir. Temel bir kişilik özelliği olarak bireysel özelliklerle ya da sınıf, eğitim, gelir, yaş ve cinsiyet gibi bireysel, sosyal ve demografik özelliklerle ilişkilidir. İkinci görüşte ise sosyal güvenin bireylerin değil, sosyal sistemlerin bir özelliği olduğu yönünde bir değerlendirme mevcuttur. Bireysel teoriler, 1950'lerde ve 1960'larda ABD'de iyi gelişmiş bir sosyo-psikolojik düşünce okuluna dayanmaktadır. Onlara göre sosyal güven, bireylerin temel bir kişilik özelliğidir. Erken çocuklukta öğrenilir ve sonraki yaşamda kalıcı olma eğilimindedir, ancak daha sonra yaşanan deneyimler sonucunda özellikle de travmatik deneyimler sonrası yavaşça değişebilmektedir. Sosyal psikoloğlara göre, sosyal güven iyimserliği içeren, işbirliğine olan inanç ve bireylerin farklılıklarını çözebileceğine ve birlikte tatmin edici bir sosyal yaşam sürdürebileceğine olan güveni kapsayan geniş bir kişilik özellikleri sendromunun parçasıdır (Delhey ve Newton, 2003: 4).

Birçok güven teorisyeni sosyal güveni farklı şekillerde kavramsallaştırmıştır. Bunlardan biri olan Eric Uslaner, ahlaki bir ifade olarak tanımladığı sosyal güveni, genel güven şeklinde karşılamıştır. Uslaner için sosyal güven kişinin diğer insanlara karşı hissettiği iyi niyetlilik ve temiz kalplilik gibi hissiyatların ya da inançların bir parçasıdır. (Can, 2019: 51). Uslaner (2019: 133) genel güveni, başkalarının ahlaki topluluğuna ait bir parçaya dayanan değer olarak tanımlamakta ve iyi düzenlenmiş bir toplumun temeli olduğunu belirtmektedir. Güvene yönelik ikinci büyük yaklaşım ise onu bireylere değil topluma ait olan bir özellik olarak inceleyen toplumsal teorilerdir. Toplumsal teoriye göre güven, bireylerin temel bir kişilik özelliği değildir. Ancak bireyler, güvene dayalı tutum ve davranışların gelişimini teşvik eden bir güven kültürüne veya sosyal ve politik kurumlara katılır, katkıda bulunur veya bundan yararlanmaktadır (Akt. Delhey ve Newton, 2003: 6).

Toplumların varlıklarını sürdürmeleri ve huzur içinde yaşamaları için birbirlerini desteklemeleri ve güvenmeleri gereklidir. İçinde yaşanan topluma güven duyulması bireyler için bir ihtiyaçtır. Nitekim bireylerin güvenmediği ve şüphe duyduğu bir toplumda yaşaması kişiyi gereğinden fazla savunmasız ve isteksiz kılar. Toplumlarda güvenin düşük olması yaşamın her alanına etki eder. Güven düzeyi düşük olan toplum bireyleri, devlet kurum ve politikaları dâhil, yapacağı herhangi bir sözleşme veya önemsiz bir alışveriş eylemi için daha fazla teminat talep etme durumu sergileyebileceği gibi tüm bunlara karşı daha ilgisiz davranışlarda bulunma ihtimali de mevcuttur. Tüm bu nedenlerden ötürü bireylerin genel olarak topluma güvenme duyma eğiliminde olduğu görülmektedir. Ülkelerde güven duyma algıları dönem içinde devletin yürüttüğü politikalar veya toplumun süreç içinde sergilemiş olduğu davranış veya yaşayış biçimine bağlı olarak değişebilir ancak bireyler çoğunlukla toplumda bireylerin adalet ve yardımseverlik unsurlarına bağlı olduğu düşüncesindedir. Ayrıca bir toplum içinde yer alan bireylere duyulan güven derecesi mevki, eğitim, ekonomi ve aile yapısı gibi kriterlerden etkilenir.

5.2. Kısmi veya Özelleştirilmiş Güven

Genel güven, birçok kişiye duyulan güveni kapsarken kısmi güven yalnızca belirli kişilere duyulan güveni ifade eder. Kısmi güvende kendine benzeyen insanlara güvenme olasılığı yüksektir (Uslaner, 2002: 7).

Birine güvenmek, risk almak veya gelecekteki davranışları için kumar oynamak anlamına gelir. Doğal olarak, en aşına olunan insanlara güvenerek risk en aza indirilir. Yakın akrabalara yakından tanınmalarından ötürü onlara güven duyulmasından korkulmaz. Bir başka anlamda, başkalarına göre daha fazla güven duyulur. Kişilerde akrabalarla sahip olunan ilişkiden ötürü güvenin kötüye kullanılmayacağını gösteren referans noktaları bulunur. Elbette aldatma yakın ailelerde ortaya çıkabilir

ancak akrabaların yakın olmasından dolayı için tekrar karşılaşma olanağı daha muhtemeldir. Bu da aldatma durumunda hesap verebilirliği sağlar. Böyle bir ortamda güven, yalnızca çok az risk almak ve bu riski azaltmak veya kötü bir kararı kurtarmak için birden fazla güvenceye sahip olmak anlamına gelir. Bu durumda güven aşinalığa çok daha yakındır (Boesten, 2007: 16). Fitzgerald ve Wickwire, insanların hangi yabancılara güvenip güvenmemeleri gerektiğini belirlemenin bir aracı olarak anlamlı grup kimliğini sosyal gruplar üzerinde yaptıkları araştırmalar sonucunda insanların dış gruplardan gelen yabancılara kıyasla, kendi iç gruplarındaki yabancılara güvenme ve onlarla işbirliği yapma olasılıklarının daha yüksek olduğunu ortaya koymuşlardır (Fitzgerald ve Wickwire, 2012: 176). Can (2019: 53), Türkiye’de hemşerilik olgusunun kısmi güvene gösterilecek iyi bir örnek olduğunu belirtir. Hemşerilik olgusu, yoğun göçlerin yaşandığı kentlere göç eden kişilerin daha önce bulunmadığı bir mekânda yaşadığı karmaşa ve gelecek kaygısını ortadan kaldıran ve umut aşıl原因 bir etkiye sahiptir.

Kısmi güvenin kişinin karşı tarafa ilişkin fikir sahibi olmasının sonucu olarak geliştiğini söylemek mümkündür. Bu anlamda ortak deneyim, ihtiyaç ve istekler kişilerin kısmi güven duygusunun ortaya çıkmasını sağlayan bir etkiye sahiptir.

5.3. Siyasal Güven

Güven, toplum içerisinde yaşayan bireylerin birbirleriyle ve kurumlarla olan ilişkilerinde oldukça önemlidir. Pek çok alanda araştırılma ve çalışıma imkânı bulan güven doğal olarak siyaset alanında önemli bir yer edinmiştir. Demokrasinin gelişmesiyle vatandaş tercihlerinin yönetimi belirlediği sistemler siyasette güven unsurunun önemini ortaya çıkarmıştır. Siyasette güven ile ilgili yapılan araştırmalar sonucunda 1960’lı yıllarda siyasal güven kavramının geliştiği görülmektedir. Siyasal güven siyaset kurumunun neredeyse her aktörünü içine alan ve etkileyen bir yapıdadır. Siyasal güven, hükümet, kurum, siyasi parti, lider, seçim ve karar verici en temel unsur olarak nitelendirilmesi mümkün olan seçmenleri içine alan ve etkilenen geniş bir kavramdır (Şener, 2020: 2). Siyasal güven destek, siyasi bağlılık ve meşruiyet gibi vatandaşların siyasi sistemlerine yönelik yönelimlerini tanımlamak için kullanılan diğer olumlu terimlerle yakından ilişkilidir (Vilhelmsdóttir ve Kristinsson, 2018: 213). Siyasal güven, siyaset kurumlarının neredeyse her aktörünü kapsayan ve etkileyen siyasi sistem başta olmak üzere hükümet, kurumlar, siyasi partiler, liderler, seçimler ve seçmenleri içine alan geniş bir yapıdadır. Hükümetlerin devamlılığını sürdürmede yönetenlerin kamuoyunu ikna etmeleri ve kendilerine güvenilmesini sağlamaları gerekmektedir (Şener, 2020: 2).

Siyasi güven, vatandaşların parlamentolar, cumhurbaşkanları, mahkemeler, siyasi partiler ve polis güçleri dâhil olmak üzere siyasi kurumlara duydukları güveni ifade eder. Ancak siyasi güveni açık ve net bir şekilde tanımlamak hiç de basit bir görev değildir. Bunun bir nedeni, güvenin siyaset bilimciler için ne anlama geldiği ile siyaset psikologları için ne anlama geldiği arasında tutarsızlıklar olmasıdır. Siyaset bilimciler tipik olarak güven (trust) ve kendinden emin olmayı (confidence) eş anlamlı olarak ele alırlar ve siyasi güveni vatandaşların siyasi kurumlara olan güveni olarak tanımlarlar. Dolayısıyla siyaset bilimciler için siyasi güvenin varlığı, vatandaşların, yetkililer çok az denetime veya incelemeye maruz kalsalar bile kendi çıkarlarının gözetileceğini hissetmeleri anlamına gelir. Buna karşılık, politik psikologlar güven (trust) ve emin olma (confidence) farklı kavramlar olarak görme eğilimindedir. Onlar için siyasi güven (political trust), duygusal bir tutumdur, bireylerin, bilginin kıt olduğu ortamlarda, yani siyasi kurumların kendi çıkarlarıyla tutarlı hareket edip etmeyeceğini bilmelerinin imkânsız olduğu ortamlarda benimsediği nispeten kalıcı bir duygu ve duygu dizisidir. Buna karşılık emin olma (confidence) ise bilgi açısından zengin ortamlarda bir siyasi kurumun kendi çıkarları doğrultusunda hareket edeceğini bildiğinde ortaya çıkar (Dodsworth ve Cheeseman, 2020: 5).

Siyasal güven, siyasal otorite ve kurumların, kamuoyunun sahip olduğu normatif beklentilere uygun olarak performans gösterip göstermediğine ilişkin değerlendirmeleri yansıtır. Devletin nasıl işlemesi gerektiğine dair vatandaş beklentileri, diğer kriterlerin yanı sıra, onun adil, hakkaniyetli, dürüst, verimli ve toplumun ihtiyaçlarına duyarlı olmasını içerir (Miller ve Listhaug 1990, akt. Schnaudt, Hahn ve Heppner, 2021: 3).

Kişide siyasal güveninin oluşum serüveni; bireyin siyasi lider, hükümet, siyasi kurumlar ve üretilen politikalar hakkında bilgi sahibi olması; bu faktörlerin bireyin iç dünyasına karşılık duygu üretmesi ve

bilgiyle beraber duygunun da eklenmesiyle yargı veya düşünceye dönüşmesiyle gerçekleşmektedir (Can, 2015: 70).

6. GÜVEN KAVRAMINA AİT TEMEL BOYUTLAR

Güven çok yönlü bir yapı olarak kabul edilir bu nedenle karmaşıklığı göz önüne alındığında birçok durumda güveni çok boyutlu bir yapı olarak işlevselleştirmek ve farklı boyutların ne ölçüde var olduğunu ve bunların birbirleriyle ilişkilerinin doğasını ve derecesini ampirik olarak değerlendirmek uygun görünmektedir. Güvenle ilgili boyutlar çeşitli olmakla birlikte genellenebilirlikleri sağlanamamıştır. İncelenen ölçütlerin büyük çoğunluğu ampirik olarak güveni tek boyutlu olarak ele alıyor. Öte yandan çok boyutlu olarak ele alındığında tek boyutlu bir yapıda hangi boyutu temsil ettiği belirsizdir. Ayrıca çok boyutlu çalışmaların çoğunluğu dört boyutu aşmamaktadır (McEvily ve Tortoriello, 2011: 29-34). Ancak Ganesan ve Hess güveni iki boyut olarak ele almışlardır. Bu boyutlardan biri hedefleri ve verilen sözleri yerine getirme anlamını taşıyan ‘güvenirlilik’ (credibility), ile benmerkezci bakış açısına karşı duran çıkarlardan ziyade fedakârlığı içine alan ‘yardımseverlik’ (benevolence) boyutudur. Güvenin boyutları üzerine yaptıkları araştırmalar sonucu Morgan ve Hunt ise bütünlük ve güvenirlilik olmak üzere iki boyut önermişlerdir. Zaheer ve ark. ise güvenin güvenilirlik, dürüstlük ve öngörülebilirlik boyutlarına dikkat çekmişlerdir (Akt. Chen ve Dhillon, 2003: 305). Buna karşılık genel kabul görülen güven boyutları şu halde özetlemek mümkündür:

Yardımseverlik/İyilik; Yardımseverlik, bireysel ve örgütsel değerlerden kaynaklanan ve güvene dayalı bir ilişkinin kurulması için gerekli görülen bir özelliği temsil eder. Kar amacıyla kurulan kuruluşlarda ve gerçek rekabetçi pazarlarda yardımseverliğin nadir olabileceğini iddia etmek mümkündür (Schmidt ve Schreiber, 2018: 76).

Dürüstlük; Güven, dürüstlikle yakından ilişkilidir. Dürüstlük, işyerinde güçlü ahlaki ve etik ilkeler sergileyen bir kişinin doğruluğunun kanıtıdır. Dürüst davranan insanlar güvenilir olarak görülürler ve başkalarını kendilerine çekerler. Dürüst insanlar ahlaklıdır ve kimse görmese bile saygın ve doğru şekillerde performans göstereceklerine inanılır. Uzlaşmacı, şefkatli, berrak, açık sözlü ve etik özelliklerini taşırlar (Shahid ve Azhar, 2013: 66).

Yeterlilik/Yetkinlik; Yetkin olma durumunu ifade etmektedir. Yeterli bilgi, yargı, beceri veya güce sahip olma niteliğini taşımaktadır. Standard (2001) yeterliliği kişinin başarısı için gerekli olan bilgi, kişisel tutum, beceri ve ilgili deneyimler grubu olarak niteler. Rankin ise insanların örgüt içinde göstermeleri beklenen davranış ve beceriler bütünü olduğunu belirtir (Kumar, www.linkedin.com, 2020).

Yetenek, bir güven kararı verilmeden önce dikkate alınan güvenilen kişinin (mütevelli)beceri ve yeterliliklerini ifade eder. Genel olarak güvenen, eylemleri için mütevellinin becerilerine az ya da çok bağımlı olabilir. Bu karşılıklı bağımlılık, güvenin koşullarını yaratır. Bu beceriler ve yetenekler, alana veya duruma özel olabilir, çünkü bireyler tıbbi bir sorun için bir doktora güvenir veya hukuki danışmanlığı bir avukattan ister (Bellucci ve Dreher, 2021: 188-189). Karşınızdaki size verilen görevi yerine getirebileceğinize dair bilgiye ve donanımına sahip olduğunuzdan emin olmak ister. Bireylere duyulan güven yetkinlikleri ve yeterlilikleri çerçevesindedir.

Açıklık; Açık olmak ihtiyaçlar, duygular ve endişeler hakkında özgürce konuşma yeteneğidir. Bu aynı zamanda yeni fikirlere ve geri bildirimlere açık olmakla da ilgilidir. Bilginin, duyguların ve endişelerin paylaşılması güveni meydana getirir. Herhangi bir girişim, faaliyet veya projenin hayata geçirilmesinin önemli etkenlerinden biridir. Açıklık eksikliği güvensizlik yaratabilir, gizli konulara yol açabilir ayrıca ekibe, davranışlara, işe ve üretkenliğe zarar verebilir (satisfactionatwork.com, 2022).

Sadakat/Bağlılık; Sadakat olumsuzluk ve risklere karşı ilişkilere bağlı kalmayı ve çıkarları korumaya devam etme anlamlarına gelir. Sadakat bir takım tecrübe ve öngörülenlerin güvene yansımadır. Sadakat ve bağlılık zamanla gelişerek olgunlaşır. İlişki ve kurumlarda sadakati kazanma güveni arttırdığı gibi güvenilenin ve güven verenin ilişkisini uzatma özelliğine sahiptir.

Tutarlılık; Tutarlı olmak güvenilir bir çalışma ilişkisine götürür. Tutarlılığın ortaya çıktığı organizasyonlarda çalışanlar, işlerin sürekli değiştiği yerlere göre daha organize hissederler. İşleri tutarlı hale getirerek, çalışanların zamanlarının çoğunu asıl iş görevlerini tamamlamaya ayırmalarına izin verilebilir, bu durum üretkenlikte bir artışa yol açar ve böylece çalışanların işleriyle ilgili görevleri ve onlardan bekleneni anlamalarını kolaylaştırır (Shahid ve Azhar, 2013: 71).

İletişim; Etkili bir iletişim algısı kurumda güven ortamı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. İletişim kanallarının bozulması halinde, yanlış anlamalar ve yanlış beyanlar çoğalır. Sonuçta güvensizlik ortamı meydana gelir. Yöneticilerin dinleme, net bir şekilde iletişim kurma ve liderlik etme yeteneği, çalışanların örgütsel bağlılığı üzerinde en güçlü etkiye sahiptir. Olumlu güven ilişkilerini geliştirmek ve inşa etmek için üst düzey yöneticiler, çalışanlarıyla mümkün olduğunca dürüst ve doğrudan iletişim kurmalıdır (Cummings, www.td.org, 2013).

Adalet; Adalet, bir iş yerindeki en güçlü dinamiklerden biridir. Çalışanlar arasında uyum, iyi niyet ve eşitlik duygusunu teşvik eder. Adaleti uygulayan bir lider, ekip üyelerinin güçlü yanlarını ve yeteneklerini öğrenir ve onları işe dâhil etmek için çalışır. Mümkün olduğu kadar bakış açısı kazanmaya çalışırlar. Adil olmak herkese aynı iş fonksiyonları, terfi veya ücret artışı verilmesi anlamına gelmez. Sadece herkesin bu imkânlara eşit bir şekilde fırsat alacağını teyit eder (legacycultures.com, 2016).

7. GÜVENSİZLİK

Güvensizlik tanım olarak güvenmeme, birini incitmek; refah ve huzuruna dikkat etmemek, ona bilerek ve kasıtlı olarak zarar vermek, düşmanlık beslemek anlamlarına gelmektedir (Halis, 2018: 57). Sosyal bilimlerdeki güven literatürünün kısa bir incelemesi, güvensizliğe artan bir ilgiyi ortaya koymaktadır. Bir zamanlar düzenli olarak kendi başına bir yapı olmaktan ziyade güven ihlalinin bir yan etkisi olarak kabul edilirken sonrasında daha fazla önem kazanmıştır. Çoğu güvensizlik anlayışı, Luhmann'ın, güvenmemeyi seçenlerin karmaşıklığı azaltmak için başka bir olumsuz strateji benimsemesi gerektiği ve Golembiewski ve McConkie'nin kendi kendini yükselten güven döngüsünün, varsayılan sonucunun tersi şekilde uygulandığı yönündeki önerisinden ipucu almaktadır. Başka bir deyişle, güvensizlik, bilgi eksikliğine verilen insani bir tepkidir. Bu nedenle, güvensizlik genellikle güvenin olumsuz ayna görüntüsü, güvenen taraf için risk oluşturan bir durumda diğerlerinin davranışlarına ilişkin kendinden emin bir olumsuz beklenti olarak düşünülür (Marsh ve Dibben, 2005: 18-19). Can (2015: 51) güvensizliği güvenin eksilmesi ve zayıflamasına bağlamaktadır. Ancak güven karşıtının güvensizlik olmadığını, güven karşıtının güvenin duyulmadığı zamanlarda hissedilen kaygı ve korku olduğunu belirtmektedir.

Lewicki, McAllister ve Bies (1998:439) yaptıkları analiz sonucu güvensizliği, güvenin tersi olarak görürler ve hem güven hem de güvensizlik, güvenen-güvenmeyen ve güvenilir-güvenilmez davranışı teşvik eden inançlara, niyetlere ve güdülere çok az dikkat edilerek davranışsal terimlerle anlaşılır. Bu analizde güven, bir başkasının davranışına ilişkin olumlu beklentiler (olumlu beklentilerle, iyi niyete olan inancı ve bir başkasının davranışı temelinde hareket etme istekliliği kast edilmektedir) olarak, güvensizlik ise bir başkasının davranışına ilişkin olumsuz beklentiler (bir korkuyu, kötü niyetler ve başkasının davranışının etkilerinden kendini koruma arzusu kastedilir) olarak tanımlanır. Burada belirtilen 'bir başkasının davranışı terimi' başkasının sözlerini, eylemlerini ve kararlarını (ne söylediği ve yaptığı ve nasıl kararlar aldığı) ele alan çok özel, ancak kapsayıcı bir anlamda kullanılmaktadır.

Davranış ve düşüncelerde geleceği de etkileyecek yönde değişime sebebiyet veren güvensizlik, çoğu zaman güven duygusunun karşıtı olarak ele alınmaktadır. Ancak güvensizlik, güvenmeme durumunu ifade etmekle birlikte sadece güven kavramının bir karşıtı olarak kullanılması belirli bir kalıba sığdırılmasına yol açar. Güvensizlik kendi anlamı olan ve güveni tamamlama niteliğine sahip bir kavramdır. Ayrıca kişi algı ve düşüncelerinde meydana gelme biçim ve yolları da güvenme ile benzerlik göstermektedir. Güvensizliğe deneyimler sonucu, karşı tarafın davranış ve sözleri veya üçüncü kişilerden alınan bilgiler doğrultusunda ulaşılabilir.

8. KURUMLARIN BİLGİ YÖNETİMİ VE PAYLAŞIMINDA GÜVENİN ÖNEMİ

Öncelikle, bilginin ne olduğunu ve insan yaşamındaki rolünü anlamak önemlidir. Bilginin ne olduğunu belirledikten sonra bilgi paylaşımı sürecinden bahsedilmesinde fayda vardır. Bu yöndeki araştırmalar örtülü ve açık bilgi olmak üzere ikiye ayrılır. Araştırmacılar örtülü ve açık bilgi hakkında geniş bir anlayış sağlar. Bu tür bilgilerin bilgi paylaşımı ve bilgi transferi üzerinde nasıl etki edebileceğini gösterirler. Çalışanlarının kişisel deneyimlerini, becerilerini ve bakış açılarını gerektirdiğinden açık bilginin aktarılması ve paylaşılması, örtük bilgiden daha kolaydır. Zira çalışanlar açık bilgiyi farklı veri tabanlarında, belgelerde, organizasyon kurallarında, kanunlarda temsil edebilir (Andreasian and Andreasian 2013: 16). Wang (1999) örtük bilginin açık bilgiye dönüşmesini bilgi paylaşımı olarak ifade eder ve bunun tersinin de mümkün olduğunu belirtir. Bilgi, kişi ve firma arasında gidip geri gelmektedir. Wang, organizasyon bilgisinin esas olarak firmadaki her kişi için olduğuna inanıyor. Çalışanlar günlük faaliyetleri ve etkileşimleri ile açık ve örtük bilgileri paylaşırken, özgün olan bilgiler de yayılacaktır. Bilginin paylaşılması ve edinilmesi, bireylerin bilgiyi sadece sosyalleşerek elde ettiği ve bilgiyi bir araya getirerek geliştirdiği bir sarmaldır (Akt. Khesal vd. 2013: 496).

Bir kurumda bilgi paylaşımı önemlidir. Nitekim bilgi paylaşımının çeşitli yararları vardır; öncelikle bilgi paylaşımı ekip üyelerinin uyum içinde kalmasını sağlar. Bilgi paylaşımı, ekipler arasında net ve etkili iletişimi teşvik eder ve durum daha iyi bir ekip çalışmasına yol açar. Kurumda neler olduğuna dair daha derin bağlamlar sunar. Bilgilerini başkalarıyla paylaşan çalışanlar, o organizasyonda işlerin nasıl yürüdüğünü zaten bildikleri için çok fazla eğitime ihtiyaç duymazlar, böylece eğitim alanında maliyetlerin düşmesi sağlanır. Yeni inovasyon ve fikirleri teşvik eder. Kurumlarda daha iyi bir iş performansı sergilenmesine katkı sağlar. İnsanlar iş yerinde ne kadar çok yeni şey ve fikir öğrenirse, daha iyi performans göstermek için o kadar çok mühimmat gerekir. Onlara daha iyi fikirlere sahip oldukları için iyi bir iş yapmak için gerekli motivasyonu verir ve akranları arasında parlamalarını sağlar (Shibli, <https://friday.app/p/>, 2022). Temel düzeyde güven, bilgiyi izleme veya doğrulama yeteneğinin yerine alır. Güvenin, bilgi paylaşımında hem öncül hem de bilgi paylaşımının bir sonucu olarak çeşitli rolleri vardır. Bir ilişki bağlamında, ilişkiyi güçlendirmek için çalışır ve ilişkiye güvenmek için daha fazla neden sağlar (McNeish ve Mann, 2010: 21).

Bilgi yönetimi, farklı bakış açılarına göre değerlendirilebilir. Farklı bilgi bakış açıları, farklı bilgi yönetimleri ortaya çıkarır. Bilgi, herhangi bir bilgiye erişim olarak görülüyor ise bilgi yönetimi daha çok bilgiyi depolamaya ve yönetmeye dikkat etmelidir. Bilgi bir süreç olarak görülüyorsa, bilgi yönetimi bilgiyi oluşturmaya, paylaşmaya ve kullanmaya odaklanmalıdır. Bilgi yönetimi ihtiyaçları, mevcut bilgiyi kullanarak ve belirleyerek ve böylece yeni bir bilgi yaratarak organizasyon ihtiyaçlarını karşılar. Çalışan, iş arkadaşlarına güvenmiyorsa, bir kuruluş, çalışanların deneyimlerini ve bakış açılarını daha fazla anlatabilecekleri, ortak hedeflere ulaşabilecekleri ve böylece birbirleri arasında daha güçlü ilişkiler kurabilecekleri bir grup toplantısı sağlamalıdır. Böylece bilgi paylaşımı ve bilgi aktarımındaki engelleri tespit etmemize ve bunların nasıl aşılacağına dair çözümler önermemize olanak sağlayacaktır (Andreasian and Andreasian 2013: 23).

İyi bir güven yönetimi bireylerin ve grupların bilgiyi paylaşma biçimlerini değiştiren kültürel engelleri yıkmaya yardımcı olan bir güven yaratır (Khesal, Samadi ve Musram, 2013: 498).

Çalışanlar arasında bilgi paylaşımının artırılması kurumlarda ilerleme için gereklidir. Doğru bir bilgi paylaşımı tecrübenin aktarılmasını sağlayarak kurum eğitim maliyetlerini düşürdüğü gibi işin hızlanmasına da katkı sağlar. Ancak çalışanlar bilgilerini paylaşmakta ve aktarmakta çekince duymaktadırlar. Bunun nedeni çalışanın kendisi veya kurumla alakalı olabilir. Bilgi paylaşımı kurum için olduğu kadar çalışan içinde fayda sağlamalıdır, bunun için karşılıklı güven sağlanmalıdır. Güven, hem çalışanlar arasında hem de kurum ve çalışanlar arasında olması gerekir. Bu anlamda güven yönetimini; örgütsel güven, devlet veya kamu yönetimi boyutu ile güven ve bir lider olarak kurumsal yönetimde güven olarak farklı başlıkla altında incelemek gereklidir.

9. DEVLETE DUYULAN GÜVENİN POLİTİKALARA ETKİSİ

Güven, sadece kişiler arası gerçekleşmemektedir. Aynı zamanda kişiler arasında olduğu gibi soyut kavramlara da güven duyabilmektedir. Soyut kavramlar için literatürde gösterilebilecek 'sistem' kavramını en iyi örnek olarak belirtmek mümkündür. Nitekim sisteme duyulan güven bireyin devlete, kurumlara ve kanunlara olan güvenini ifade etmektedir (Lewis ve Weigert, 1985: 973, akt. Atılğan ve Tüğen, 2019:751).

Vatandaşların bir birey ile bir devlete duyduğu güven aynı değildir. Devlete duyulan güven farklı olmasının yanı sıra yorumlanması güçtür. Bunun nedenlerinden biri devlet yapılanmasıdır. Devlet, birçok kurum ve o kurumlarda çalışan binlerce personeli içine almaktadır. Bu anlamda, kurumların performans değerlendirmeleri önemlidir (Doğan, 2015: 40). Beklenen ve karşılanan ihtiyaçların oranı olan performans devlete duyulan güveni etkileyen faktörlerden biridir (Taşpınar, Bayrakçı ve Şahin, 2013: 114). Devlet, kamu kurumlarının performansının değerlendirilmesi, bürokratların işlerini uygun bir şekilde yerine getirip getirmediği gibi kapsamlı işlevler ile uğraşmak zorunda olan büyük ölçekli bir organizasyondur. Devlet, çok çeşitli anayasal ve diğer kamu kurumlarından oluştuğu için, siyasi oluşumlar, devletin demokratik ilkelerini inandırıcı bir konuma yükseltmek için kamu hizmeti kurumlarıyla uyumlu çalışmalıdır. Rejimin eylemlerinin doğal sonucu, halkın politikaları hakkında temeldeki hissi ve halkın normatif beklentileri ile bunların yerine getirilmesi arasındaki uyum, devlete olan güveni himayesine sunar ve meşruiyeti için zorunlu bir koşul olarak algılar (Miller ve Listhaug, 1990, akt. Tanny ve Al-Hossienie).

Demokratik ve vatandaş odaklı yönetim anlayışının giderek benimsenmesi, devlet ve onun otoritesine sahip kamu kurumlarının vatandaşın görüşlerini dikkate almayı gerektirmiştir. Bu açıdan vatandaşın devlete ve kurumlarına duyduğu güven önemlidir. Güven, vatandaşın kamu kurumlarına karşı bakış açısının öğrenilmesinin yanında bu durumun siyasal, yönetsel ve sosyal sonuçlarının ortaya konulmasını sağlayacaktır. Kamu yönetimindeki aksaklıkların çözülmesini sağlayan önemli unsurlardan biri güvendir. Bu noktada kamu kurumları önem arz etmektedir. Devlet ve vatandaş arasındaki güven kamu kurumları ve işleyişiyle çift yönlü olduğunu söylemek mümkündür. Kamu kurumlarının varlığının asıl nedeni, kamu yararı ile devlet yararının eş tutulmasıdır. Bu nedenle, vatandaş ve devlet arasında aracı görevi gören kamu kurumları ve kamu görevlilerinin kaliteli hizmet sunumunda özverili olmaları ve misyonlarına uygun davranmaları gereklidir (Durkal ve Korkmaz, 2017: 2162).

Kamu yönetimine güven, iki farklı boyutta ele alınmaktadır; ilk olarak kamu hizmetlerinin gerçekleştirme süreci yani tarzı ile alakalıdır. Burada kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesine yönelik kurallar, prosedürler ve yöntemler üzerinde durulmaktadır. İkincisi, hizmetlerin halk üzerindeki etkileri üzerinde yoğunlaşan hizmetlerin sonuçlarını (etkilerini) inceleyen güvendir. Bu boyutlardan birincisi, siyasal ve yasal değerlerle ilgili iken ikincisi ekonomik değerlerle ilişkilidir. Ancak bu etmenler, tek başına vatandaşın kamu yönetimine olan güvenini belirleyecek güçte değildir. Tüm bu etmenlerin bileşkesi vatandaşın kamu yönetimine olan güvenini belirler (Yıldırım, 2010: 14).

Devlete duyulan güvensizliği ele alan performans teorisinde vatandaşın hükümete karşı olumsuz bir tutuma sahip olmasının sebebi, hükümetin iyi bir performans göstermemesine bağlanmaktadır. Performans teorisinin iki ana bölümü mevcuttur, yönetim ve politikacıların hizmet sunumunun işleyişini ele alan mikro performans ve enflasyon, işsizlik, GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla) büyümesi konularını ele alan makro performans (Bouckaert vd., 2002: 9). Performans teorisi değerlendirildiğinde mikro boyutunda kamu çalışanları ve onların sunmuş olduğu hizmetler dikkate alınırken makro boyutunda siyasetçiler ve yürüttükleri siyasa dikkate alınmaktadır (Eşki, 2010, akt. Doğan, 2015: 41). Makro performans yaklaşımı, vatandaşların hükümete karşı çok net beklentileri olduğunu belirten bir yapıya sahiptir. Bu beklentiler arasında, enflasyonu ve işsizliği düşük tutmak, ekonomik büyümeye ve çevreye dikkat etmek ve yeterli miktarda sosyal hizmet sağlama beklentisi yer almaktadır. Bu yaklaşım, güvendeki kısa vadeli gelişmeleri açıklamaya yardımcı olur. Ancak performans daha uzun bir süre kötü kaldığında, değerlendirmeler güveni kalıcı bir şekilde etkileyecektir. Makro performans yaklaşımı, ülkeler arası farklılıkları açıklamayı da yapmaz. Devletin nesnel performansı ile bu

performansın (öznel olarak) değerlendirilme şekli arasında yer alan fark ortaya koyulmalıdır (Bouckaert vd., 2002: 62). Kamu yönetimine ilişkin yapılan güven değerlendirmeleri daima performans ile doğru orantılı değildir. Bazı durumlarda iyi performans görülmesine rağmen güvende düşüş gözlemlenebilir. Bu doğrultuda güven kaybı sadece kötü performans ile ilişkilendirilemez (Köylü, 2006: 44). Vatandaş, güven duyulan kuruma daha ılımlı yaklaşır ve güveni arttıkça kurumun performansını daha yüksek değerlendirebilir (Adaman ve Çarkoğlu, 2000: 35).

Güven, demokratik kurumun meşruiyetinin dayandığı temeldir. Halkın davranışsal tepkilerine dayanan çok çeşitli kamu politikalarının başarısını sağlamak için güven son derece önemlidir. Halkın güvenin olması halk sağlığı yanıtlarına, yönetmeliklere ve vergi sistemine daha fazla uyum sağlanmasına yol açar. Hükümetlerin iklim değişikliği, yaşlanan nüfus ve değişen işgücü piyasaları gibi uzun vadeli toplumsal sorunlarla mücadele etmesine yardımcı olmak için güvene ihtiyaç var. Bu doğrultuda OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) 22 OECD ülkesinde 50.000'den fazla katılımcı ile yapmış olduğu çalışmada hükümete ve kamu kurumlarına duyulan güvene ilişkin bir anket düzenleyerek rapor hazırlamıştır (www.oecd.org, 2022a). Demokrasiyi Güçlendirmek için Güven İnşa Etmek: Kamu Kurumlarına Güvenin Yönlendiricileri Üzerine 2021 OECD Araştırmasının ana bulguları açık demokratik hükümetlerde halkın güvenini neyin yönlendirdiğinin ilk ve en kapsamlı ulusal ölçüsüdür. Anket, hükümetlerin yurttaş güveninin nerede sallantıya uğradığını, nerede sağlam kaldığını ve açığı kapatmak için ne yapılması gerektiğini daha iyi anlamalarına yardımcı olmayı amaçlamaktadır. OECD Genel Sekreteri Mathias Cormann hükümetlerin insanların değişen beklentileriyle ilgilenmesi ve daha iyi yanıt vermesi ve aynı zamanda hükümetlerin bütünlüğü artırmaları, aşırı etkiyle mücadele etmeleri ve giderek artan uzun vadeli yapısal zorlukları ele almaları gerektiğini belirtmektedir. Cormann, nihayetinde hükümetlerin güveni artırmak için reform ihtiyacını ve etkilerini daha iyi ileterek güvenlerini almada daha iyi olması gerektiğinin altını çizer (www.oecd.org, 2022b).

Yüksek düzeyde kamu güveni, hükümetin etkin, verimli ve demokratik bir şekilde çalıştığının kanıtı olarak kabul edilir. Demokratik toplumda güven kaçınılmaz olarak önemlidir. Çünkü demokrasiler, vatandaşların yetkililerin kurallarına gönüllü olarak uymasına dayanır (Lenard 2008, akt. Walle ve Six 2013; 5). Bireylerin birbirine güvendiği toplumlarda devlete daha fazla güven duyulmaktadır. Bu nedenle, devletlerin kamu politikalarını belirleme ve uygulama süreçlerinde halk desteğini kazanmaya önem göstermesi gerekir (Can, 2015: 263). Pitlik ve Kouba bireylerin birbirine olan güvenini bürokratik düzenlemeler bağlamında incelemiştir. Yapılan araştırmada birbirine güvenmeyen bireylerin, herhangi bir zararla karşılaşmamak adına kamu otoritelerinden daha fazla bürokratik düzenleme talep ettikleri görülmüştür (akt. Güneş, 2020: 66).

Walle, Roosbroek ve Bouckaert, (2008: 11) devlete bir düzeyde güvensizliğin sağlıklı olduğunu ve hükümeti sorumlu tuttuğu için işlevsel olabileceğini belirtirler. Devletler azami güven için çabalamak yerine, bir ülkenin siyasi ve idari kültürüne bağlı olan optimal bir güven düzeyi uygulayabilir nitekim bir ülkede yüksek düzeyde güven olarak kabul edilen şey, başka bir ülkede düşük olarak kabul edilebilir.

Güven olgusunu sadece memnuniyet bağlamında ele almakta hata olur. Vatandaşların güvene ilişkin tutumları tamamen memnuniyetleri ile alakalı değildir. Güven tutumlarını ayrıca birçok sosyal ve psikolojik faktör belirlemektedir. Kimi zaman bireyler yolsuzluk ve patronaj olayların meydana gelmesine rağmen güvenlerini sürdürmeye devam edebilirler (Turan, Aydilek ve Taban, 2017).

Bu nedenle, herhangi bir ülkede siyasal, sosyal ve ekonomik sistemler ve ortaya çıkaracakları politikalar için geçerli bir güven seviyesi saptamak zordur. En uygun güven seviyesinin ayarlanması ülkedeki tüm değerlerin, kültürel, sosyal ve psikolojik hesaplanması ile gerçekleşir.

SONUÇ

Güven, toplum, birey ve kurumlar için gerekli olan bireyin iş ve özel yaşamındaki ilişkilerini kontrol eden aynı zamanda kurumların yol haritasını belirlemesinden ötürü önemli bir kavramdır. Kamu yönetimi ve vatandaş arasında sağlıklı bir ilişkinin kurulabilmesinin temel unsurlarından biri güvendir.

Genellikle kamu yönetimi işleyişiyle, devletin vatandaşa ve vatandaşın da devlete ne kadar güven duyduğu veya duyacağı gerekli faaliyetlerde kendini gösterir.

Kamu yönetimine güvenin anlaşılması için konunun farklı yönler üzerinden değerlendirilmesi gerekmektedir. Devletin her bir kurumu, kurum çalışanları, kurumların sunmuş olduğu hizmetler ve bu hizmetleri sunma biçimi bu değerlendirmenin bir parçasıdır. Tüm bu değerlendirme kıstaslarını ise bütün olarak elde etmek mümkün değildir. Çünkü her değerlendirmenin güven düzeyi farklılık göstermektedir. Vatandaşların hem kamu kurumunun hizmetinden hem de yöneticisi veya çalışanlarına karşı aynı anda aynı düzeyde güven duyması beklenemez. Güven algılamalarına herkeste sabit bir ölçüde rastlanılmaz nitekim bir kesim kamu hizmetini yeterli bulabilirken kamu görevlileri için aynı düşünceyi paylaşmayabilir. Kamu hizmetlerinin sunumundan memnun olan bir kesim için güvenilirlik algılarının olumlu yönde gelişirken, sunulan kamu hizmetinden memnun olmayan kesime de rastlamak mümkündür. Bu anlamda kamu yönetimine güvenin kapsama alanı değişebilmektedir. Çünkü çok fazla değerlendirici bileşeni mevcuttur. Kamu yönetiminin değerlendirici bileşenler dikkate alarak politikalarını yürütmesi gerekir. Bileşenler arasında kurulamayan denge, kamu yönetimi ve vatandaş ilişkisinde güvensizliğe ve hatta yetersiz hizmete dahi yol açabilecektir.

Güvenin hissedilmediği ilişkilerin yönlendirilmesi daha kolaydır. Güven eksikliği kurum ve bireylerin yapacaklarını sınırlandırma güdüsünü ortaya çıkarır. Bu durum, daha az çalışma ve daha az çaba ile sonuçlanır. Güvenin olmadığı ortamda istenilen eylemlerin yürütülmesi güçtür. Devletin politikalarını yürütmesi ve kişilerin amaçlarını gerçekleştirilmesi bir diğer anlamıyla hem kurumların hem de bireylerin kazanç sağlaması verilen ve elde edilen karşılıklı güvene bağlıdır. Vatandaşa güven duymayan kamu yönetimi hazırladığı politikanın başarılı olmasından şüphe duyabilir. Böylelikle politika ya yürürlüğe koyulmaz ya da potansiyeli düşürülür. Diğer açıdan kamu yönetimine güven duymayan vatandaş ise politikaların gerçekleştirilmesi için herhangi bir çaba sarf etmez. Sonuçta çaba ve idealler karşılıklı olarak köreltilir.

Bununla birlikte, kamu yönetiminin ilerlemesinin gerekli bir unsuru olan, kurumun sahip olduğu bilginin uygun bir biçimde kullanılması ve çalışanlar ile yöneticiler arasında paylaşılması güvene bağlıdır. Bilgi, kurumlar için en önemli kaynaklardan biridir. Gereken bilgilere sahip olmak zamanın daha iyi yönetilmesine yardımcı olarak verimliliğin artmasını sağlar ve kurumun geleceğine yön verir. Ayrıca hazırlanan bir plan veya politika, onu hazırlayan uzmanların sahip olduğu ekonomik, sosyal, kültürel, teknolojik veya kurumla ve toplumla alakalı daha birçok alanda sahip olduğu bilgiler temelinde ortaya koyulmaktadır. Bilgi, kurumlarda çalışanların, yönetici ve liderlerin eylem ve davranışlarını belirlediği gibi kamu yararı doğrultusunda hazırlanan politika ve girişimleri de şekillendirir. Yanlış bilgi veya eksikliği politika hedeflerinin işlevselleştirerek, kamu yararını gerçekleştirmediği gibi kurumu içinden çıkılmaz maddi ve manevi zararlara sokabilir. Bu sebeple, kamu veya özel kurumlarda bilginin paylaşılması ve yönetilmesi önemli değerlerden biridir. Günümüzde yaşanan gelişmeler doğrultusunda kurumun ihtiyaç duyduğu açık veya örtük bilgi, yeni sistemlerle ve doğru iletişimle daha kolay ve faydalı bir şekilde paylaşılması mümkündür.

Devlet ve vatandaş ilişkisi ekonomik, sosyal ve siyasal sistemler üzerinden birbirine bağlıdır. Toplumsal yaşamın gereği olarak bu sistemlerin hazırladığı politikalar, devlet kurumları ile vatandaş arasındaki güven ilişkisinin temelini oluşturmaktadır. Her iki tarafın bu ilişkiyi sürdürmesi karşılıklı güvenin elde edilmesi ve korunmasına bağlıdır. Bu sebeple kamu yönetiminde güven olgusunu geliştirecek düzenlemelere ağırlık verilmeli, kamu politikaları ise demokratik ve katılımcı bir yelpazede gelişim gösterecek şekilde oluşturulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Adaman, F., ve Çarkoğlu A., (2000). Türkiye’de Yerel ve Merkezi Yönetimlerde Hizmetlerden Tatmin, Patronaj İlişkileri ve Reform, İstanbul: TESEV.
- Alban, M. Y. ve Çalışır, G., (2021). Kişilerarası İletişimin Firmalara Güven Üzerinde Etkisi: Gümüşhane Örneği. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 9(2), 756-782.
- Andreasian, G. And Andreasian, M. (2013). Knowledge Sharing and Knowledge Transfer Barriers. A Case Study, (Master These). Sweden, Linnaeus University, Faculty of Technology, Department of Informatics.
- Asunakutlu, T. (2002). Örgütsel Güvenin Oluşturulmasına İlişkin Unsurlar ve Bir Değerlendirme. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (9), 1-13.
- Atılğan Y. A. ve Tüğen, K., (2019). İlişkisel Sözleşmeler Bağlamında Vatandaş Güveni ve Devlet Bütçesi: OECD Ülkeleri ve Türkiye Karşılaştırması. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 26 (3), 745-762.
- Barbalet, J. (2009). A Characterization of Trust, and Its Consequences. Theory and Society, 38(4), 367-382.
- Taşpınar, Y., Bayrakçı, E. vd Şahin, A. (2013). The Relation Ship Between Trust in Government, Trust in E-Government Web site and Intention to Continue Using E-Government Implementations [Bildiri]. Uluslararası Akademik Konferansı Bildiri Kitabı, 23-26 Haziran 2013, Bergen, Norveç.
- Bellucci, G.,and Dreher, J. C., (2021). Trust and Learning. The Neurobiology of Trust; Cambridge University Press: Cambridge, UK, 185.
- Boesten, J. (2007). The Generalization of Particularized Trust – an Assessment of Colombia’s Effort to Monopolize the Means of Violence Through the Prism of a Social Trap. Political Science.
- Bouckaert, G., Van De Walle, S., Maddens, B., and Kampen, J. (2002). Identity vs Performance: an Overview of Theories Explaining Trust in Government. Leuven, Belgium: Public Management Institute, Katholike Universiteit Leuven.
- Börü, D., ve Güneşer, B., (2006). Algılanan Örgütsel Destek ve Lider Üye Etkileşiminin Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İle İlişkisi ve Güvenin Rolü. Öneri Dergisi, 7(25), 43-58.
- Can, A., (2015). Türkiye’de Toplumsal ve Kamusal Güvenin İnşası. The Journal of Academic Social Science Studies, (34), 261-273.
- Can, İ., (2019). Güveni Nasıl Tanımlayabiliriz? Ya da Sosyal Bilimlerin Konusu Olarak Güven. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (41), 46-59.
- Chen, S. C. and Dhillon, G.S., (2003). Interpreting Dimensions of Consumer Trust in e-Commerce. Information Tecnology And Management, 4(2), 303- 318.
- Çakır, M., (2020). Türkiye’de Siyasal Güven ve Güvensizlik Demografik Özellikler ve Medyanın Etkisine Dair Bir Araştırma. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 13(69), 269-294.
- Delhey J. and Newton, K., (2003). Who trusts? The Origins of Social Trust in Seven Societies. European Societies 5(2), 93-137.
- Dodsworth, S. and Cheeseman, N., (2020). Political Trust: The Glue That Keeps Democracies Together. International Development Department University of Birmingham
- Doğan, Ş. (2015). Kamu Yönetiminde Güven Olgusu (Yüksek Lisans Tezi) Selçuk Üniversitesi Konya.

- Durkal, M. ve Korkmaz, H. (2017). Kamu Güveni İnşasında Kurumların Rolü: Bimer Örneği, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Kayfor 15 Özel Sayısı, 2159-2181.
- Fitzgerald, C. J. and Wickwire, J. H. (2012). Religion and Political Affiliation's Influence on Trust and Reciprocity Among Strangers. *Journal of Social, Evolutionary and Cultural Psychology*, 6(2), 158-180.
- Güneş, M., (2020). Toplumsal Dayanışma İçin Güven'in İnşasında Kamu Kurumlarının Sorumluluğu. *SDE Akademi Dergisi*, 1(1), 56-86.
- Halis, M. (2018). Güven Yönetimi, İzmit: Umuttepe Yayınları
- Khesal, S.M. et. (2013), The Impact of Trust on knowledge Sharing. *Institute of Inter Disciplinary Business Research*, 5(2), 495-501.
- Köylü, Murat (2006). Halkın Kamu Yönetimine Güveni Araştırması, Kocaeli Örneği (Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Krot, K. and Lewicka, D., (2012). The Importance of Trust in Manager Employee Relationships. *International Journal of Electronic Business Management*, 10(3), 224-233.
- Lewicki R., McAllister, D. J. and Bies R. J., (1998). Trust and Distrust: New relationships and Realities. *Academy of Management Review*, 23(3), 440.
- Lewis, J. D. and Weigert, A. (1985). Trust As a Social Reality. *Social Forces*. 63(4), 967- 985.
- Marsh, S. and Dibben, M. (2005). Trust, Untrust, Distrust and Mistrust – An Exploration Of The Dark(er) Side. *Lecture Notes in Computer Science*, 3477 17-33.
- McEvily, B. and Tortoriello, M., (2011). Measuring Trust in Organisational Research: Review and Recommendations. *Journal of Trust Research*, 1(1), 23-63.
- McNeish, J. and Mann, I., (2010). Knowledge Sharing and Trust in Organizations. *The IUP Journal of Knowledge Management*, 8(1), 18–38.
- Nooteboom, B., (2001). Trust, Forms, Foundations, Functions, Failures and Figures. Published By Edward Elgar Publishing Limited, Printed And Bound in Great Britain By Bookcraft (Bath) Ltd.
- Özbek, M. F. (2006). Çalışma İlişkilerinde Güven: Yönetim Politikaları, Güven ve Bağlılık İlişkisi Konusunda bir Türkiye ve Kırgızistan Uygulaması. (Yayınlanmamış doktora tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özsağır, A., (2007). Ekonomide Güven Faktörü. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(20), 46 -62.
- Paliszkievicz, C. O., (2011). Trust Management: Literature Review. *Warsaw University of Life Sciences*, 6(4), 315–331.
- Rousseau D. M. And et.al (1988). Not So Different After All: A Cross-Discipline View of Trust. *Academy of Management Review*, 23(3), 393-404.
- Schmidt, S. and Schreiber D., (2018). Inter-Organizational Trust: Definitions, Elements and Operationalization. *Desenvolvimento em Questão*, 17(48), 2237-6453.
- Schnaudt, C., Hahn, C., and Heppner, E., (2021). Distributive and Procedural Justice and Political Trust in Europe. *Frontiers in Political Science*, 3, 1-18.
- Shahid, A. and Azhar S., M., (2013). Integrity and Trust: the Defining Principles of Great Workplaces. *Journal of Management Research*, 5(4), 64-75.
- Simmel, G., (1978). Monetary policy, David Frisby (Ed). *The Philosophy of Money içinde* (173-179). London: Routledge&Kegan Paul.

- Six, F., (2004). Trust And Trouble; Building Interpersonal Trust Within Organizations. *Journal of Management & Governance*, 11(3), 285-309.
- Şener, T., (2020). Siyasal güven, Siyaset, Medya ve Seçmen. Turan Şener (Ed), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Tanny T. H. and Al-Hossienie, C. A., (2019). Trust in Government: Factors Affecting Public Trust and Distrust. *Jahangirnagar Journal of Administrative Studies*, 12, 49-63.
- Turan, E. Aydılek, E. ve Taban, O.H., (2017). Vatandaşların Güven Algılarının ve Vatandaşla Devlet Arasındaki Psikolojik Sözleşmenin Kamu Yönetimine Etkisine Yönelik Uygulamalı Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 13, 25-44.
- Uslaner E. (2003). *Trust in the Knowledge Society*. Department of Government and Politics University of Maryland–College Park College Park, MD 20742.
- Uslaner, E., (2002). *The Moral Foundations of Trust*. Cambridge University Press. DOI:10.2139/ssrn.824504, (Erişim tarihi: 04.06.2021).
- Van de Walle, S. and Six. F. (2013). Trust and Distrust as Distinct Concepts: Why Studying Distrust In Institutions Is Important. *Journal of Comparative Policy Analysis*, 19(2).
- Vilhelmsdóttir S. and Kristinsson G.H., (2018). Political Trust in Iceland: Performance or Politics? *Icelandic Review of Politics & Administration*, 14(1), 211-234.
- Walle S., Roosbroek S. and Bouckaert, G., (2008). Trust in the Public Sector: Is There Any Evidence For a Long-Term Decline? *International Review of Administrative Sciences*, 74(1), 45-62.
- Whitener, E.M., et al. (1998). Managers as Initiators of Trust: In Exchange Relationship Framework For Understanding Managerial Trustworthy Behavior. *Academy of Management Review*, 23(3): 513-530. Doi: 10.5465/AMR.1998.926624.
- Yıldırım, Murat (2010). Kamu Yönetimine Güven: E-Devlet Açısından Bir İnceleme. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 1-19.
- Yıldız, M.L. ve Bürüngüz, H.C., (2013). Güven Geliştirmede İletişimin Rolünü ve Örgütsel Hedeflere Katılım Üzerindeki Etkisini İncelemeye Yönelik Bir Yol Analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(4), 63 - 76.

Online Kaynaklar

- Cummings C. 2013 Trust, Communication, and Leadership: The Three Laws of Influence <https://www.td.org/insights/trust-communication-and-leadership-the-three-laws-of-influence>, Erişim tarihi: 15.08.2022.
- Dimensions of Leadership: Fairness, <https://legacycultures.com/dimensions-of-leadership-fairness/>, Erişim tarihi: 10.06.2023.
- Employee Openness & Trust builds Team Unity <https://satisfactionatwork.com/employee-openness>, Erişim Tarihi: 14.08.2022.
- Governments seen as reliable post-pandemic but giving citizens greater voice is critical to strengthening trust, say oecd (2022b), <https://www.oecd.org/newsroom/governments-seen-as-reliable-post-pandemic-but-giving-citizens-greater-voice-is-critical-to-strengthening-trust.htm>, Erişim Tarihi: 10.08.2022.
- Kumar, S. 2020, Competence vs Trust, <https://www.linkedin.com/pulse/competence-vs-trust-col-re-inspired-sanjiv-kumar>, Erişim tarihi: 14.08.2022.
- Shibli, A. (2022), Knowledge Sharing at Work: What You Need To Know, <https://friday.app/p/knowledge-sharing>, Erişim tarihi: 29.08.2022.

TrustInGovernment, (2022a) <https://www.oecd.org/governance/trust-in-government/>, Erişim tarihi: 10.08.2022.

1948'den Bugüne, Tarihi ve Siyasi Yönleri ile "İsrail-Filistin Sorunu"

Historical and Political Aspects Of The "Israel- Philistine Conflict" From 1948 To Today

Erden KİŞİ

Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncüyıl Üniversitesini
Kamu Yönetimi Bölümü
erdenkisi@yyu.edu.tr
https://orcid.org/0000-0002-3124-680X

Makale Başvuru Tarihi: 12.06.2023
Makale Kabul Tarihi : 29.06.2023
Makale Türü: Araştırma Makalesi

ÖZET

Geçmişten günümüze dünyanın birçok coğrafyası, çatışma bölgesi olarak adlandırılmıştır. Bu bölgeler içerisinde ön öne çıkana ise Ortadoğu olmuştur. Ortadoğu örneğinde en ciddi çatışmanın ise İsrail-Filistin çatışması olarak öne çıktığı anlaşılmaktadır. Neredeyse seksen yıla yakındır sürmekte olan bu çatışma, çok acı olayların yaşanmasına sebep olmuştur. 21. yüzyıla geldiğimiz dönemde de durmaksızın süren bu sorun, kalıcı bir çözüme ulaşmamıştır. Gerek bölge ülkelerinin gerekse de uluslararası toplumun zaman zaman bu soruna, eğildikleri görülmektedir. Özellikle İslam toplumlarında, Türkiye haricinde herhangi bir ülkenin Filistin'in tezlerinden yana olarak ciddi şekilde soruna eğilmediği, göze çarpmaktadır. Esasında sorunun ilk ateşlendiği dönemlerde Arap dünyasının, Filistin'in yanında yer aldığı, hatta İsrail ile askeri bir mücadele içerisine girdikleri görülmektedir. Fakat günümüze gelindiğinde Arap dünyasının, Filistin'e karşı olan duyarlılığında bir azalmanın yaşandığı anlaşılmaktadır. Tüm dünya insanlığının gözü önünde Filistin halkının yaşadığı dramatik olaylar, kabul edilemeyecek bir boyuta varmıştır. İsrail ise her geçen gün, Filistin'e karşı uyguladığı askeri politikaları, sertleştirmeye çalışmaktadır. Nihayetinde bu çalışmada; İsrail'in kuruluş tarihinden bugüne, İsrail ve Filistin arasında yaşanan sorunun siyasi, sosyolojik, teolojik ve tarihi boyutları anlaşılmasına çalışılmıştır. Akabinde sorunun gelişimindeki önemli kırılma hatlarına dikkat çekilerek, tarihsel süreç analiz edilmiştir. Daha sonrasında, küresel ve bölgesel aktörlerin soruna nasıl yaklaştığı konusuna, değinilmiştir. En nihayetinde ise bölge üzerinde süren çatışmada, her iki tarafın da ortaya koyduğu tezler, tahlil edilmiş ve sorunun önümüzdeki dönemlerde nasıl bir şekilde bürüneceği konusunda, tespitlerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dünya Çatışma Bölgeleri, Balfour Deklarasyonu, İsrail'in Kuruluşu, İsrail-Filistin Sorunu.

ABSTRACT

From the past to the present, many regions of the world have been referred to as conflict zones. The most prominent among these regions has been the Middle East. It is understood that the most serious conflict in the Middle East is the Israeli-Palestinian conflict. This conflict, which has been going on for almost eighty years, has been the cause of many painful events. In the 21st century, this problem has not yet been permanently resolved. Both the countries in the region and the international community have been addressing this problem from time to time. Especially in Islamic societies, it is noticeable that no country, except Turkey, has seriously addressed the problem in favor of Palestine's theses. In fact, in the early stages of the conflict, the Arab world sided with Palestine and even engaged in a military struggle with Israel. However, when we come to the present day, it is understood that the Arab world's sensitivity towards Palestine has decreased. The dramatic events experienced by the Palestinian people in front of the eyes of the whole world have reached an unacceptably high level. Israel, on the other hand, is hardening its military policies against Palestine day by day. In conclusion, this study attempts to understand the political, sociological, theological, and historical dimensions of the conflict between Israel and Palestine since the establishment of Israel. Subsequently, the historical process was analyzed by drawing attention to the important breadlines in the development of the conflict. Afterward, the approaches of global and regional actors to the problem are discussed. Finally, the arguments put forward by both sides in the ongoing conflict over the region are analyzed, and determinations are made about the shape the problem will take in the coming period.

Keyword: World Conflict Zones, Balfour Declaration, Establishment of Israel, Israeli-Palestinian Conflict.

1. GİRİŞ

Son dönemlerde, yayınlanmamış İngiliz ve Siyonist arşiv materyallerinin kullanılması, İngilizlerin, Filistin politikası ve Siyonist-Arap çatışmasının erken gelişimi hakkında, bir dizi ilginç ve ayrıntılı çalışma üretmiştir (Kedourie and Haim, 1982: 1). Yaşanan gelişmeler neticesinde, Siyonist düşüncenin oluşum ve gelişiminde Avrupa aklının, önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Özellikle İngiltere'nin, Siyonizm'in gelişimi ve Ortadoğu'daki hedefleri için üstlendiği rol, oldukça bariz bir şekilde kendini göstermektedir.

Bilindiği üzere İngiliz Mandası döneminde (1920-48), Filistin'in hem Arap hem de Yahudi nüfusu, İngiliz yöneticilerinden temsili özyönetim sanatını öğrenme fırsatı olmadan süreç devam etmiştir. Her topluluk ayrı ayrı gelişmiş ve ulusal-toplumsal meselelerde, kendi tanınmış liderlik modellerine ve siyasi rekabete sahip olmuşlardır. Farklı yeteneklere sahip liderler, dönemin zorluklarına ve krizlerine yanıt olarak, farklı derecelerde başarı ile kitlelerini, seferber etmişlerdir (Kedourie and Haim, 1982: 26). Bu temelde dönemin hâkim gücü olan İngiltere'nin, Ortadoğu'daki sınırların şekillenmesine yönelik müdahalesi sonucunda, oldukça sancılı bir sürecin yaşandığı anlaşılmaktadır. Diğer bölge ülkelerine nazaran özellikle, Filistin'in yaşadığı süreç, tam anlamı ile İngiltere'nin eliyle sahnelenen bir kurguya dönüşmüştür.

1921 ve 23'te bir Yasama Konseyi önerisi, Sir Herbert Samuel'in (Yahudi asıllı İngiliz politikacı) Filistin için kendi kendini yöneten kurumlar yönündeki en büyük çabasını, temsil etmiştir. Bu projenin başarısızlığından sonra bile Samuel, Arap nüfusun yönetimin kendi görüşlerini dikkate almakla gerçekten ilgilendiğini hissetmesini sağlayacak, başka uygun anayasal aygıt arayışında ısrar etmiştir. Ancak Samuel'in başlangıçtaki iyimserliği giderek azalmış ve 1923'ün ortalarında bunun çok zor olacağını, kabul etmiştir (Kedourie and Haim, 1982: 37). Yaşanan süreç, İngiltere'nin aklında daha farklı bir yapının olduğunu göstermiştir. Bu nedenle Filistin'de yaşanan gelişmelerin, bölge insanların kendi politik çabalarının sonucunu olarak ortaya çıktığını ifade etmek, oldukça abartılı bir yaklaşımdır. Siyonizm'in, Ortadoğu'ya inmesi ve ilerleyişi konusunda, yol haritasının İngiltere öncülüğünde oluştuğu, anlaşılmaktadır.

Öte taraftan Amerikalı tarihçi Howard Sachar (1977), Siyonist düşüncenin çağdaş manada ortaya çıkışını, 1830'lardan itibaren Yahudilerin kefarete için gerekli bir başlangıç olan, "Kutsal Topraklar" a dönmeleri gerektiğini vurgulayan, Avrupalı Hahamlar Judah Alkalai ve Zvi Hirsh Kalischer'e kadar izlemiştir (Berry and Philo, 2006: 1). Siyonizm'in kökeni hakkında farklı tezlerin ortaya atıldığı görülmesine karşın en önemli gösterge, Siyonizm'in Batı desteği ile oluşan bir akım olduğudur. Bir dönemler İngiltere'nin daha sonrasında ise ABD'nin desteği ile Ortadoğu'da kök salmaya çalışan Siyonizm, tam manası ile Arap dünyasının ortasına dikilmiş yabancı bir askeri üs kurmayı amaçlamıştır.

Genel olarak siyasi Siyonizm'in babası olarak kabul edilen Theodor Herzl, Avusturya-Macaristanlı Yahudi bir gazeteci ve oyun yazarıdır. Avrupa'yı kasıp kavuran şiddetli anti-Semitizm'den derinden etkilenmiş ve Viyana gazetesi Neue Freie Presse için gazeteci olarak, bir Yahudi subayın haksız yere sırları Almanlara vermekle suçlandığı, Paris'teki kötü şöhretli Dreyfus Davası'nı haber yapmıştır (Berry and Philo, 2006: 3). Gerek Avrupa ülkeleri için gerekse de Ortadoğu ülkeleri için oldukça önemli bir kişiliğe dönüşen Herzl, daha sonrasında Siyonizm denilince akla gelen ilk kişi olmuştur. Fakat yaşanan süreç analiz edildiğinde Hetzel'in, olmayan bir şeyi ortaya atmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Siyonizm, çok köklü bir geçmişe sahiptir. Herzl'ı önemli bir kişilik haline getiren temel olgu ise dönemin küresel güçlerinin, Siyonizm için bir siyasi figür arayışında olmaları, olmuştur. Böylece 20. yüzyılın ilk yarısında dünyanın birçok ülkesinden Yahudiler, Ortadoğu'ya gönderilmek istenmiştir. Doğusundan batısına tüm Hristiyan ülkelerde, bu anlayışın hâkim olduğu görülmüştür.

Örneğin 1904'de, Rus "pogrom"larının (dini, etnik veya siyasi nedenli şiddet hareketi) bir sonucu olarak, Filistin'e yeni bir Yahudi göçü dalgasının başlangıcına tanık olunmuştur. Sonraki on yıl içinde 35.000 ile 40.000 Yahudi göçmen, Filistin'e gelmiştir. Bu grup arasında, Eylül 1906'da Yafa'ya (Eski dönemlerde Kudüs'ün limanı olan yer) gelen ve daha sonra Yafa'nın geliştirilmesinde çok önemli bir rol oynayacak olan o dönemde yirmi yaşında bir Rus Yahudisi olan David Ben-Gurion (İsrail'in ilk

başbakanı) da bulunmuştur (Berry and Philo, 2006: 5). Dolayısı ile 20. yüzyılın ilk yarısı, tam manası ile dünyanın hâkim güçlerinin kendi ülkelerindeki Yahudileri, Filistin'e göç ettirmeye çalıştığı bir dönem olmuştur. Bu durumun oluşumunda, pek tabii ki birtakım siyasal hedeflerin var olduğu, göze çarpmaktadır.

Bu süreçte, Yahudilere bir yurt sözü verilmesi karşılığında, İngiltere ve ABD'nin (Amerika Birleşik Devletleri), Siyonistler ve doğal olarak Yahudi sermayesi ile ciddi bir iş birliği içine girdikleri, anlaşılmaktadır.

Tam manası ile bölgenin geçeklerinden uzak ve sadece dönemin küresel güçlerinin siyasal istekleri doğrultusunda, Filistin'de Yahudiler için bir devlet sözü verilmesi, Ortadoğu'daki büyük yangının fitilinin ateşlenmesine, sebep olmuştur. Siyonist aklın, Batılı ülkelerle kurduğu ilişkiler sonucunda, bir siyasal denklem sonucu ortaya çıkan İsrail'in, kurulduğu günden bugüne Ortadoğu, büyük bir çatışmanın içerisine çekilmiştir. Bu ateşten en çok zarar gören de Filistin halkı, olmuştur.

Günümüze geldiğimizde Filistin-İsrail sorunu denildiğinde, aklımıza gelen ilk denklem Siyonizm, AB (Avrupa Birliği) ve ABD ittifakıdır. Bu nedenle İsrail'in, Ortadoğu'da yürüttüğü politikaları, bu iki büyük paydaşın çıkarları dahilinde analiz etmemiz, gerekmektedir. Çünkü Siyonist düşüncenin palazlanmasında, Ortadoğu'da yer edinebilmesinde ve bir devlet kuracak boyuta ulaşmasında, bu iki büyük aktörün ciddi bir desteğinin olduğu, anlaşılmaktadır.

Ortadoğu bölgesinin en önemli sorununa dönüşen, İsrail-Filistin çatışmasını konu alan bu çalışmada, yaşanan çatışmanın tarihi ve siyasal boyutlarına değinilmeye çalışılacaktır. Özellikle sorunun 20. yüzyılda, nasıl bir gelişme kaydettiği ve 21. yüzyıla gelindiğinde nasıl bir boyuta bürünmeye bağladığı konusunda, tespitlerde bulunulacaktır. Ayrıca geçmişten günümüze, küresel ve bölgesel aktörlerin, soruna yaklaşımı konusuna da değinilecektir. Daha sonrasında, sorunun çözümü için nelerin yapılması gerektiğinden bahsedilecektir. Özellikle küresel ve bölgesel aktörlerin, sorunun çözümü noktasında üstlenmeleri gereken rollere, açıklık getirilecektir.

Çalışma sürecinde, literatür taraması yapılmış ve sorunun gelişiminde önemli olan olaylar, dönemin şartları içerisinde analiz edilmiştir. Türkçe ve İngilizce kaynaklardan beslenerek özgün bilgiler, çalışmaya eklenmiştir. Uzun bir literatür taraması ile siyasal, teolojik ve sosyolojik analizler sonucunda çalışmamız, bir araştırma-derleme çalışması noktasına getirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca çalışma sürecinde, her iki tarafın da ortaya koyduğu tezlerin genel yapısı, anlaşılacak istenmiştir.

2. TARİHSEL VE SİYASİ YÖNLERİ İLE SİYONİZM

‘‘Kutsal Topraklar’’a dönüş özlemi, iki bin yıldan fazla bir süredir, Yahudi yaşamının ve düşüncesinin merkezi bir parçası olmasına ve onu hem son derece eski hem de oldukça yeni yapmasına rağmen, modern anlamıyla Siyonizm'in kökeni, yalnızca bir asırdan biraz daha eskiye dayanmaktadır. Ancak diğer birçok hareketin aksine asıl amacına, 1948'de İsrail Devleti'nin kurulması ile ulaşmıştır (Medoff and Waxman, 2009: xi). Uzun bir dönemin ve derin bir bekleyişin ürünü olan Siyonizm, ancak II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, hedefine ulaşabilmiştir. Bu hedefe ulaşmasında ise Batılı ülkelerin, ciddi şekilde desteğini görmüştür.

Esasında Yahudilerin Siyon'a (Tanah'ta geçen İsrail Diyarı) olan bağlılığı, yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. Modern Siyonist hareket, bir asırdan daha uzun bir süre önce örgütlenmiş olsa da Siyonist fikrin kökleri, yaklaşık 4000 yıl öncesine, İncil'deki Ata İbrahim'in ‘‘Vaat Edilen Yer’’e yerleşmek için Keldaniler'in Ur kentindeki evini, terk ettiği güne kadar uzanmaktadır (Medoff and Waxman, 2009: xxvii). Teolojik olarak oldukça derin bir geçmişe sahip olan Siyonizm'in, Hristiyanlık inancı ile de yakın bir iletişim içerisinde olduğu, anlaşılmaktadır. Bu sebeple Siyonizm'in, Batılı ülkelerle ile kurduğu siyasal iletişimin arka bahçesinde teolojik bir bağın olduğu, ortaya çıkmaktadır.

20. yüzyıla gelindiğinde Siyonizm'in hedeflerini, hayata geçirmek için yeni siyasal aktörlerin ortaya çıktığı, görülmektedir. Örneğin 1886'da Polonya'nın Plonsk kentinde doğan David Ben-Gurion, Çarlık Rusyası'ndaki ‘‘pogrom’’ların boyutu ve aşırılıkları, Yahudi karşıtı isyanlar ve Yahudi topluluklarına yönelik kanlı saldırılar karşısında şoke olan bir genç olarak, Yahudi kuşağının bir parçası olmuştur.

Yaşanan bu Yahudi karşıtı eylemler sonucunda genç Yahudilerden bazıları, Siyonist olmuş ve Ben-Gurion da dahil olmak üzere, çok azı Filistin’de yaşamaya gitmiştir (Rose, 2004: 8). Filistin’e gelen Yahudiler içerisinde, önemli bir yer edinen Ben-Gurion, İsrail Devleti’nin kuruluşunda ve 1948’de İlk Arap-İsrail Savaşı’nın yaşanmasında başat aktör olarak, öne çıkmıştır. Bu temelde Siyonizm’in devlet kurmaya yönelik ilk adımı, Ben-Gurion öncülüğünde atılmıştır.

Süreç içerisinde Ben-Gurion’un, bazı Yahudilerle fikir ayrılığı yaşadığı, görülmüştür. Fikir ayrılığı yaşadığı Yahudilerden en önde gelenlerinden birisi de Martin Buber (Yahudi filozof) olmuştur. Ben-Gurion, Buber’i dinsel bir geri zekalı olarak reddetmemiştir. Çünkü birincisi, Buber hem inananlar hem de inanmayanlar tarafından, büyük bir saygı görmüştür; ikincisi, Buber, Filistin’de Yahudi siyasetinin karşı karşıya olduğu ikilemlerin son derece farkında olan bir kişilik, olmuştur. Buber, Ben-Gurion’un savunduğu türden bir Yahudi Devleti’nin, gerçek Yahudiliğin öğretileri açısından kabul edilemez olduğunda ısrar etmiş ve hümanist Yahudi etiği markası hakkında da bir açıklama yapmıştır. Bu açıklama, başka bir halkın ezilmesiyle bağdaşmayan hümanist bir etik anlayışı olarak, kendini göstermiştir (Rose, 2004: 13). Yaşanan siyasi ve teolojik fikir ayrılıklarına rağmen Ben-Gurion’un, daha büyük bir Yahudi kitlesine ulaştığı görülmüştür. İlerleyen süreçte ise İsrail Devleti’nin kurulması ile beraber Siyonist düşünce içerisinde Ben-Gurion yeri, daha sağlam bir noktaya ulaşmıştır.

Siyonizm, Filistin’de Yahudiler için varlığı devlet kurmaya adanmış, siyasi bir harekettir. 19. yüzyıl Rus ‘‘pogrom’’larından, diğer Yahudi karşıtı zulümlerden ve son olarak Holokost’tan (Yahudi Soykırımı) kaynaklanan, bir güvenlik ihtiyacı tarafından, motive edilmiştir. Siyonistler için egemen bir devlet, istismar edilmiş ve dağınık bir halk için kalıcı bir sığınak kazanmanın yolu gibi görülmüştür. 19. yüzyıldaki başlangıcından itibaren Siyonist proje, Filistin’de toprak elde etmek için Filistin halkının, zorla boyun eğdirilmesi veya yerlerinden edilmesi gerektiğini, düşünmüştür (Thomas, 2009: xiii). 19. yüzyılın sonundan, 20. yüzyılın başına kadar geçen dönemde, Yahudiler için devlet kurmak, en önemli hedef olarak görülmüştür. Bu düşüncenin oluşmasında temel neden ise Yahudilerin, her yönü ile bir güven arayışı içinde olmalarıdır. Batılı ülkeler ise Yahudilere, bu hedeflerinde yardımcı olmaya çalışmışlardır. Siyonizm’in, Batılı hâkim güçler tarafından destek görmesinin arkasında yatan olgu ise uzun bir dönemdir Kıta Avrupası’nda sorunlar yaşayan Yahudilere, bir diyet ödemektir.

Bilindiği üzere II. Dünya Savaşı’nın ardından Yahudiler, Filistin’in çoğu üzerinde bir devlet talep etmişlerdir. Bu süreçte Birleşmiş Milletler (BM-1945), Filistin’in ayrı Yahudi ve Filistin devletlerine bölünmesini, tavsiye etmiştir. Ben-Gurion, bu iki devlet önerisini, alt üst etmiş ve Filistin’in çoğunu, Yahudi devleti için zorla almıştır. Bunu yaparken, Filistin’i kendi aralarında bölmek amacıyla Ürdün’le gizli bir antlaşma yapmıştır. 1948’de diğer Arap devletleri, bu işbirlikçi ele geçirmeyi önlemek için hem İsrail’e hem de Ürdün’e karşı savaşmıştır (Thomas, 2009: xiv). Arap dünyasının içerisindeki ayrışmalardan oldukça fazla istifade etmeyi başaran Siyonizm, maddi ve siyasi gücü sayesinde birtakım Arap liderlere, Filistin’deki varlığını kabul ettirmiştir. Bu süreçte, Batılı ülkelere aldıkları destek ise oldukça belirleyici olmuştur.

İsrail Devleti, Filistin’in Siyonist kolonizasyonu aracılığıyla kurulmuştur. Bu kolonizasyon, bugün kalan Filistin topraklarında devam etmektedir. Tarihsel bir bağlamda bu olguyu anlamak için, sömürgeleştirmenin genel doğasının yanı sıra, Siyonizm’in başladığı 19. yüzyılın sonlarında, Avrupa’nın sömürgeleştirmeye yönelik tanımlayıcı tutumlarını gözden geçirmek, oldukça yararlıdır (Thomas, 2009: 3). Çünkü tam manası ile Siyonizm, Ortadoğu coğrafyasında bir dönemler Kıta Avrupası ülkelerinin takip ettiği, sömürgecilik politikası temelinde hareket etmektedir.

20. yüzyılın başlarında hemen hemen tüm Avrupa ülkelerinde ve liderlerinde, Siyonizm’e karşı bir bakış açısı geliştiği, görülmektedir. Örneğin Winston Churchill’in (Eski Birleşik Krallık başbakanı) Siyonizm hakkındaki görüşü, doğrusal olmayan bir tarzda da olsa gelişmiştir. 1905’te, oldukça büyük bir Yahudi nüfusa sahip bir ticaret şehri olan Kuzeybatı Manchester’da iktidar için kampanya yürütürken, Siyonizm ile ilk kez karşılaştığında Siyonizm’i, desteklemeye yatkın durmuştur. Yahudi ırkına, dinine, tarihteki rolüne, Britanya ve ABD’deki sözde siyasi gücüne, saygı duymuştur (Makovsky, 2007: 2). Dönemin öncü güçleri olan Birleşik Krallık ve ABD’den aldığı destek ile Ortadoğu’ya yönelen Siyonizm’in, oldukça büyük işleri giriştiği görülmektedir. Temelde Siyonizm’in,

Kıta Avrupası'nda ve ABD'de bu kadar ilgi görmesinin temel nedeni ise Yahudi sermayesinin belirleyici gücü, olmuştur.

Churchill, Siyonizm'i mevcut toplumsal hastalıkları düzeltici veya Yahudiler için varoluşsal bir gereklilik olarak değil, tarihsel bir yaranın sarılması ile bugün ve gelecek için olumlu bir güç olarak görmüştür. Konuyu ilk kez 1906-1908'de ele aldığı anda, aynı zamanda ona bazı olası İngiliz emperyal değerleri de atfetmiştir. Ancak bu yeni hareket, birçok Yahudi için bile muğlak olduğundan, onun için biraz belirsiz bir kavram olarak kalmıştır. Churchill, 1921-1922'de sömürge sekreteri olarak hizmet ederken, ilgili konuların çoğuna dalmış, Filistin'i ziyaret etmiş, ayrıca Filistinli Araplar ve Yahudilerle tanışmıştır. Bu da konunun, daha eksiksiz ve derin bir şekilde anlaşılmasında öncü olmuştur (Makovsky, 2007: 3). Siyonizm'in ortaya koyduğu hedefin, İngilizler tarafından net bir şekilde anlaşılması sonucunda, Yahudiler için önemli bir eşiğin geçildiği, anlaşılmaktadır. Bu temelde, bölgenin gerçeklerinden uzak bir amacı olan ama dönemin küresel güçlerinin desteğini alan Siyonizm, İsrail Devleti'ni kurmak için önemli bir projeye başlamıştır.

Yaşanılan süreç ve kurulan politik ilişkiler analiz edildiğinde, Siyonizm'in elindeki imkanları politik bir argüman olarak, başarılı bir şekilde kullandığı ve bir devlet kurma konusunda dönemin küresel güçlerini, ikna etmeyi başardığı görülmektedir. Genel anlamda Batılı aktörlerin, Siyonizm'e olan yakınlığında ise Yahudi sermayesinin, önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Ayrıca Yahudilerin, uzun bir dönem Batı dünyasında karşılaştıkları kötü muamelelere karşı, bir diyet ödeme mantığı ile Ortadoğu'da bir devlet sahibi olmalarına sıcak bakıldığı, anlaşılmaktadır.

3. 1948 YILI VE HEMEN SONRASINDA, ANA HATLARI İLE YAŞANAN GELİŞMELER

Semavi dinler için çok önemli bir yer olan Kudüs'ü içinde barındıran Filistin, tarih süresince birçok defa saldırıya uğramış ve buraya gelen birçok kavme kucak açmış olan stratejik bir coğrafyadır (Yıldırım, 2021: 3842). Gerek teolojik gerekse de politik yönden oldukça önemli bir konumda olması nedeniyle Filistin toprakları, dünyanın farklı coğrafyalarından gelen insanlar için oldukça ilgi uyandırmıştır. Tarihi itibari ile birçok istilaya ve göçe maruz kalan Filistin toprakları, en yoğun göç ve istila eylemlerini, 20. yüzyılın başında yaşamaya başlamıştır.

1917'den 1948 yılına kadar geçen dönemde, tam manası ile Filistin topraklarının, bir Yahudileştirme süreci içerisine çekilmeye çalışıldığı görülmüştür. Bu politikanın filizlenmesinde, dönemin Batılı küresel güçlerinin ve bölge ülkelerinden bazılarının, etkin olduğu anlaşılmaktadır. Sorunun ciddi manada ilk patlak verdiği dönemlerde, yani 1948 yılında İsrail, resmi olarak kurulması ile beraber Arap dünyasının, oldukça sert bir tepki verdiği görülmüştür. Daha sonrasında ise aynı yıl I. Arap-İsrail Savaşı yaşanmıştır. Yaşanan savaş sonucunda, Arap dünyasının güçlü bir şekilde bir araya gelmesine karşın İsrail'in, Batılı destekçileri sayesinde galip olduğu, anlaşılmıştır.

Bilindiği üzere, işgal edilen toprakları entegre etmek gayesi ile İsrail'in, 1967 savaşının sonrasında 1948 öncesinde de var olan Yahudi yerleşkeleri kurma stratejisi, yaklaşık yarım asırdır sürmektedir (Balcı, 2010: 53). Öncelikle göçler ve mülk edinmeyle başlayan bu sürecin, daha sonrasında savaşlarla devam ettiği görülmektedir. Yaşanan süreç, her yönü ile İsrail'in Filistin topraklarına kök salmak için çetin bir mücadele vermeye çalıştığını, göstermektedir. İlk dönemlerden bugüne İsrail'in, bu politikada oldukça ısrarlı olduğu görülmektedir. Ancak Filistin hakkının da bu haksız eylemler karşısında, kendi topraklarını savunmak için canla başla mücadele ettiği, anlaşılmaktadır.

Sürecin başına dönecek olursak görüleceği üzere, 1947 tarihinde BM'nin 181 Numaralı Kararnamesi ile Filistin toprakları, Filistinliler ve Yahudilere 44/56 oranında bölüştürülmüştür (Kutsal, 2019: 91). Bu paylaşımın adil olduğunu düşünen BM, tam manası ise büyük bir çatışmanın fitilinin ateşlemiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, galip devletlerin himayesinde kurulan BM'nin, galip devletlerin isteği doğrultusunda hareket ettiği, İsrail- Filistin sorunu konusunda da ortaya koyduğu tavırdan anlaşılmıştır.

Esasında Arap-İsrail çatışmasının temeli, büyük çoğunluğu Avrupa'dan gelen Siyonistlerin, Filistin'de bir devlet kurma eylemine uzanmaktadır. Filistinlilerin direnmesine rağmen nüfusunun tamamına yakınının yaklaşık iki yüzyıl süren bir dönemde topraksızlaştırılmasına engel olunamamıştır (Ertürk ve

Sayın, 2021: 93). Uzun bir süre boyunca Filistin topraklarının, Yahudiler tarafından ele geçirilmesi sonucunda, bu büyük çatışmanın fitili ateşlenmiştir.

Bir dönemler satın alma yolu ile Filistin’de toprak edinen Yahudilerin, daha sonrasında ise savaşa varan yollar ile toprak edinme arayışına yöneldiği görülmektedir. Sürecin bu noktaya varacağını öngöremeyen Filistin halkının, oldukça sancılı bir sürecin içine çekildiği sonradan ortaya çıkmıştır.

İsrail Devleti, 1948’de İsraililerin Bağımsızlık Savaşı, Filistinlilerin ise Nakba, yani felaket olarak adlandırdığı bir savaşın ardından kurulmuştur. Tekin görülmeyen, zulüm gören bir halk, kendisine bir sığınak, bir devlet bulmaya çalışmış ve bunu, başka bir insan topluluğu için korkunç bir bedel ödeterek yapmıştır. 1948 savaşı sırasında, o zamanki Filistin nüfusunun yarısından fazlası (yaklaşık 1.380.000 kişi) İsrail ordusu tarafından anavatanlarından sürülmüştür (Reinhart, 2002: 7). Her yönü ile uluslararası hukuku ve tarihsel gerçeklikleri yok sayan bu Siyonist akım, Filistin halkı için büyük acıların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Kısa süre öncesinde Kıta Avrupası’nda büyük bir yıkım yaşayan Yahudiler, yaşadıkları acıların daha fazlasını Filistin halkına, yaşatmaya başlamışlardır.

Bu süreçte ana akım Batı medyası ise İsrail-Filistin çatışmasını, bir savunma savaşı olarak tanımlamıştır. Filistinliler; terörist, İsrail’in cömert barış tekliflerini reddeden, şiddet yanlısı, uzlaşmaz, fanatik insanlar olarak tanımlanmıştır. Onlara, ne verirsiniz verin, her zaman daha fazlasını isteyen, kendi toprakları olarak gördükleri toprakların birkaç santimini ele geçirmek için çocukları öldürmeye hazır, aşırılık yanlıları olan ve asıl amaçlarının ise İsrailileri, denize dökmek olduğu, işlenmiştir (Reinhart, 2002: 13). Her türlü propaganda aracını, etkin bir şekilde Filistinlilere karşı kullanan dönemin Batı medyası, Yahudileri barış yanlısı göstermiş, Filistinlileri ise savaş yanlısı olarak, lanse etmiştir.

Öte yandan ünlü İsraili filozof ve bilim adamı olan Yeshayahu Leibovitz, işgalin daha en başından nelere yol açacağı konusunda, birtakım uyarılarda bulunmuştur. 1968’de düşüncelerini, şöyle dile getirmiştir:

‘1,5 ila 2 milyon yabancidan oluşan bir öteki nüfusu yöneten devlet, bunun ima ettiği her şeyle birlikte, bir Shin Bet (Güvenlik Servisi) devleti olmaya mahkumdur’ (Reinhart, 2002: 8).

Kurulduğu günden bugüne İsrail’in, her daim güvenlik ve istihbarat politikalarına ağırlık vermesi, Leibovitz’un öngörüsünde haklı olduğunu, açık bir şekilde ortaya koymuştur.

Temelde Avrupa’da 19. yüzyılın sonlarında, Yahudilere siyasi bağımsızlık kazandırmak için kurulan Siyonist hareket, ideolojisini Yahudi halkı ile İsrail Toprakları arasındaki tarihi bağa ve diasporadaki Yahudi yaşamına ilişkin, kasvetli bir teşhise dayandırmıştır (Yehudai, 2020: 2). Tarihi ve bilimsel gerçeklerden uzak olan bu anlayış, tam manası ile Siyonist hakaretin, Filistin topraklarında uyguladığı işgal eylemlerine bir meşruiyet arayışı olarak görülmüştür. Bu anlayış, İsrail’in kuruluş sürecinde ve 1948 sonrasında yoğun bir şekilde işlenmeye, devam etmiştir.

Siyonist hakaretin en önemli meşruiyet araçlarından birisi de sistematik bir şekilde Filistin’e, Yahudileri göç ettirmek olmuştur. Göç yolunda önemli bir dönüm noktası, II. Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle gerçekleşmiştir. Siyonist hareket, İngiliz kısıtlamalarına rağmen Avrupalı Yahudilerden hayatta kalanları, Filistin’e getirme çabalarını yoğunlaştırdıkça göç, Yahudilerin ulusal çabalarının ön saflarına taşınmıştır (Yehudai, 2020: 11). Bu noktada temel amaç, Filistin topraklarında Yahudi nüfusun sayısının artmasını sağlayarak, uluslararası aktörlerden gereken desteği almak olmuştur. Bu politikanın gerçekleşmesi için çeşitli Batılı ülkelerin de oldukça hevesli olduğu, görülmüştür.

Esasında II. Dünya Savaşı sonrası, Filistin’e yaşanan Yahudi göçüne destek, Yahudi olmayan kaynaklardan gelmiştir. Bu desteğin motivasyonu, Siyonizm’e olan ideolojik bağlılık değil, daha çok Yahudilerin savaş sırasındaki acılarının azalması ve gelişmekte olan Yahudi devletine göçün, Avrupa’daki Yahudi diasporalarının sayısını azaltmanın en etkili yolu olduğu, gerçeğinin anlaşılması olmuştur (Yehudai, 2020: 13). Bir taraftan Siyonizm’in göç politikasına destek vererek, Yahudi sermayesinin imkanlarından faydalanmak isteyen Batılı ülkeler, diğer taraftan kendi ülkelerindeki Yahudileri, Filistin’e göndererek, bir rahatlama arayışı içerisinde olmuşlardır.

Kısacası 1948 yılı sonrasında yaşanan gelişmeler, daha önceki dönemlerden çok da farklı olmamıştır. Küresel aktörlerin desteğini arkasına alan Yahudiler, göç faaliyetlerine devam etmiş ve Arap dünyasının direnişi karşısında her daim, savaş seçeneği masada olmuştur. İlerleyen süreçte ise sorunun çözümüne yönelik, İsrail'in bir adım atmaktan ziyade, sorunu daha da büyütme gayesi güttüğü, anlaşılmıştır.

4. 1950 SONRASI, ANA HATLARI İLE ARAP-İSRAİL MÜCADELESİ

İsrail'in kuruluşundan sonra Araplar ile İsrail arasında yaşanan mücadele, her yönü ile birçok boyutu olan bir mücadeleye dönüşmüştür. Bu süreç içerisinde her iki tarafta da önemli isimlerin ortaya çıktığı görülmüştür. Dönem içerisinde, öne çıkan en önemli aktörlerden birisi de Yaser Arafat olmuştur. Yaser Arafat'ın liderliğini yürüttüğü El-Fetih, 1958 senesinde Kuveyt'te oluşmuştur (Akçapa, 2021: 35). Her yönü ile Filistin direnişi için önemli bir yapı olan El-Fetih, Yaser Arafat liderliğinde İsrail-Filistin sorununun uluslararası alana taşınmasında, kilit bir rol oynamıştır. Filistin direnişinin örgütlenmesi açısından, Arafat'ın kurucusu olduğu bu yapı, Filistin halkı için büyük bir öneme sahiptir.

Daha sonraki süreçte ise 1945'te İskenderiye Protokolü ile kurulan Arap Ligi, son derece kıymetli bir hale gelmiş ve Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) kurulmasını gerçekleştirerek, tarihi içerisindeki en önemli rollerinden birini, yerine getirmiştir. FKÖ'nün kuruluşuna giden sürecin ilk girişimi, Arap Ligi Konseyi'nin 1963 yılında Kahire'de gerçekleştirdiği, bir toplantıda olmuştur (Akyol, 2017: 285). Daha sonrasındaki süreçte ise yaklaşık bir yıl içerisinde FKÖ, resmi olarak kurulmuştur. Temel amacı, bağımsız ve özgür bir Filistin kurmak olan FKÖ, Filistin direnişi için önemli bir gelişme olarak, tarihe geçmiştir.

1967 senesinde ise Arap ülkeleri, tekrar İsrail'e karşı bir savaşa girişse de oldukça kötü bir sonuçla karşılaşmışlardır. Mısır, Suriye ile Ürdün'ün beraber, fakat farklı planlarla, birbirlerinden bağımsız teknikler kullanarak giriştikleri bu savaş, 6 gün sürmüş ve İsrail topraklarının, yaklaşık olarak 3,5 kat büyümesine, sebebiyet vermiştir (Kaştan, 2012: 1801). Gerek teknolojik olarak gerekse de taktiksel olarak üstün olan İsrail, bu savaş sonunda, oldukça kazançlı çıkmıştır. "Altı Gün Savaşı" olarak tarihe geçen bu savaş gerek bölgesel gerekse de uluslararası alanda, büyük bir yankı uyandırmıştır. Bu süreç sonrasında İsrail'in, artık Ortadoğu'nun bir gerçeği olduğunu düşünen, birtakım grupların oluştuğu da görülmüştür.

1967 savaşında Arap güçlerinin mağlubiyeti, Filistin konusunda çok yıkıcı sonuçlara sebep olan, daha farklı bir sürecin başlamasına neden olmuştur. Savaştan oldukça büyük bir galibiyet ile ayrılan İsrail, Filistin üzerinde yayılmacılığını artırarak, askeri bir işgal sürecine koyulmuştur (Çavuşoğlu, 2022: 20). Yaşanan süreç, bu savaş sonucunda, İsrail'in savunma pozisyonundan, saldırı pozisyonuna geçtiğini göstermektedir. Savaş sonrasında Filistin'e yönelik askeri politikasını değiştiren İsrail, aynı politikayı uzun bir süredir, Ortadoğu'da devam ettirmektedir. Her yönü ile uluslararası hukuku görmezden gelen bu politika, birtakım küresel ve bölgesel aktörler tarafından da desteklenmektedir.

Sürecin en başından en sonuna kadar yaşanan tüm gelişmeler incelendiğinde ortaya çıkan temel gerçeklik şudur: iki halk ve tek bir ülke vardır, her iki taraf da bu ülkeyi, kendisi için sahiplenmiştir (Shlaim, 2020: 54). Günümüze geldiğimizde bu gerçeklik, varlığını korumaya devam etmektedir. İsrail'in yürüttüğü saldırıların, bunun karşısında Filistin'in ise gösterdiği direnişin, arka perdesinde yine bu gerçekliğin var olduğu, anlaşılmaktadır.

Siyonist hareket, Filistin'in bütününde veya mümkün olabilecek en büyük bölümünde, bir Yahudi devleti kurma hedefini, net bir şekilde ifade etmiştir (Shlaim, 2020: 112). Bunun karşısında bir dönemler neredeyse bütün Arap dünyasının, günümüze geldiğimizde ise Filistin halkının, büyük bir direniş gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu politikanın gerçekleşmesi için İsrail ve Batı dünyasının, beraber hareket ettiği görülmektedir. Siyonizm'in kurduğu tüm denklemlere rağmen İsrail'in, bu politikada tam olarak başarıya ulaştığını söylemek, mümkün değildir.

Sürecin daha başlarında İsrail'in, Arap dünyası ile oldukça farklı bir ilişki yürütmeye çalıştığı anlaşılmıştır. Örneğin, İsrail'in dış politikasının Ürdün ve Haşimi krallarından yana bir şekilde

ilerlediği, açık bir şekilde görülmüştür. Bu politika ile İsrail, 1948'deki kazanımlarını koruyarak, Haşimi Kralları ile özel ilişkilerini, sürdürmeye devam etmiştir (Shlaim, 2020: 476). İsrail'in bu politikanın arkasında yatan temel amacı ise tüm Arap dünyası ile savaşmak yerine, bir kısım siyasi aktörleri, diplomatik yöntemlerle ikna etmek olmuştur. Günümüze gelindiğinde bu politikada İsrail'in, belli oranda başarılı olduğu, göze çarpmaktadır.

Bir diğer Arap-İsrail savaşına gelecek olursak, bilindiği üzere 1973 Ramazan/Yom Kippur Savaşı olarak bilinen savaş, Ortadoğu'nun görüntüsünü değiştiren, üç önemli savaştan bir olmuştur. Bu savaş, aynı zamanda dünyanın siyasi ve ekonomik şartlarını da önemli derecede etkilemiştir (Kılıoğlu, 2022: 129). Sürecin başında Mısır ve Suriye'nin, beraberce İsrail'e karşı taarruza geçtiği bu savaş, birkaç hafta sürmüştür. Savaş sonucunda ise İsrail, 1967'de kararlaştırılan ateş hattının da ötesine geçmiştir.

Kuruluşundan sonraki süreçte İsrail'in, Arap dünyası ile yaşadığı savaşlar sonucunda, oldukça karlı çıkan taraf olduğu, görülmektedir. Özellikle 1973'te yaşanan savaş sonrasında ise İsrail'in, Ortadoğu bölgesindeki hakimiyet alanını, oldukça artırdığı anlaşılmaktadır.

Daha sonrasındaki sürece gelinecek olursa, Ekim 1978 tarihinde, ABD'de Başkan Jimmy Carter'ın girişimleri sonucunda, bir araya gelen Mısırlı ve İsraili yöneticiler, hemen hemen iki haftayı bulan müzakereler neticesinde, Camp David Antlaşmalarını imzalamışlardır (Kuduoğlu, 2018: 105). Bu anlaşma ile İsrail, ilk defa bir Arap ülkesi tarafından tanınmış ve ele geçirdiği topraklar üzerindeki meşruluğunu, bir Arap ülkesi kabul etmiştir. Anlaşmanın akabinde, yaşanan gelişmelerin genel hatlarına bakılacak olursa, Arap ülkeleri tarafından Mısır'a tepkiler geldiği, görülmektedir. Lakin ilerleyen süreçte Mısır'ı kınayan Arap ülkelerinin, Filistin için çok büyük bir adım atmadığı da görülmüştür. Daha sonrasında ise Filistin halkının, bu gelişmelere tepki gösterdiği ve direnişe geçtiği, anlaşılmıştır. Camp David Antlaşmaları'ndan bu yana gerek askeri olarak gerekse de siyasi olarak elini güçlendiren İsrail'in, karşısında Filistin halkının direnmeye devam ettiği, görülmüştür. Özellikle İsrail'in, Filistin'e karşı yürüttüğü askeri politikalar karşısında Filistin halkının, "intifada"lar (silkinme, ayaklanma, ayağı kalkma vb.) yolu ile bir direniş sergilediği, karşımıza çıkmaktadır.

5. KÜRESEL AKTÖRLERİN İSRAİL İLE İLİŞKİLERİ VE SORUNA BAKIŞI

Kurulduğu günden bugüne İsrail ile en yakın ilişkilere sahip olan küresel aktörün, ABD olduğu görülmektedir. ABD-İsrail ilişkileri, yalnızca diplomatik ve ekonomik bağları değil, aynı zamanda dini, yasal, askeri bağları da içerdiğinden, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, stratejik bağların yanı sıra yakın bir değerler ortaklığı üzerine, şekillenmiştir. Ayrıca hem İsraili hem de Amerikalı liderler, karşı ülkelerin iç siyasetine müdahale etmekten çekinmemişlerdir. Bu yakın bağlar, Mayıs 1948'de İsrail'in kurulmasının hemen ardından ortaya çıkmamıştır (Freedman, 2012: 1). İki ülke arasında cereyan eden ilişkilerin, derin bir teolojik, siyasal ve ekonomik boyutunun olduğu, anlaşılmaktadır. Özellikle Yahudi lobisinin ABD'deki etkisi, bu noktada oldukça önemli bir örnektir.

1948'den beri İsrail-ABD ilişkilerinde güvenlik konusu, giderek daha önemli hale gelmiştir. İsrail'in 1948'de kurulduğu sırada, ABD Dışişleri Bakanı George Marshall ve Savunma Bakanı James Forrestal, Yahudi devletini, bir büyük siyasi ve güvenlik sorumluluğu olarak görmüşlerdir. Başkan Harry Truman ise dışişleri ve savunma bakanlarının tavsiyelerine karşın, İsrail'i fiili olarak tanıırken, yine de 1948-1949 savaşı sırasında İsrail'e ve Arap dünyasına, bir silah ambargosu uygulamıştır (Freedman, 2012: 2). Ortadoğu'da Güvenlik konusu temelinde oluşmaya başlayan ABD-İsrail ilişkilerinin, ilerleyen süreçte bir karşılıklı çıkar ilişkisine dönüştüğü, görülmektedir. Özellikle ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarlarının korunması açısından İsrail'in, ABD için önemli bir aktör olduğu, anlaşılmaktadır.

Bilindiği üzere Ortadoğu'da, ABD ile SSCB arasındaki Soğuk Savaş şiddetlenirken, Eylül 1970'te Ürdün Kralı Hüseyin'e karşı Filistin ayaklanması sırasında İsrail'in, Washington'un yandaşı Ürdün'ü, Moskova'nın yandaşı Suriye'ye karşı koruması, İsrail için önemli bir güvenlik zemini hazırlamıştır. İsrail'e büyük silah sistemlerinin sağlanması da dahil olmak üzere ABD ve İsrail arasındaki iş birliği, 1973 Yom Kippur Savaşı sırasında, büyük miktarda ABD'den silah sevkiyatı yapılarak İsrail'in, Suriye ile Mısır saldırılarını püskürtmesine ve ardından her iki Arap ülkesine karşı saldırıya

geçmesine, imkân sağlamıştır (Freedman, 2012: 4). Dönemin şartları içerisinde iki ülke arasındaki ilişkiler incelendiğinde, tek taraflı bir fedakarlığın olmadığı ve Ortadoğu'da karşılıklı çıkarlar çerçevesinde, iki ülke ilişkilerinin şekillendiği görülmektedir. Özellikle Soğuk Savaş sürecinde İsrail'in, ABD'nin yanında konumlanması, Ortadoğu'daki dengeler açısından, oldukça belirleyici olmuştur.

ABD, İsrail'e Ortadoğu'daki yerini güvence altına alan, hayati bir askeri ve siyasi koruma sağlamaktadır. İsrail ise önemli ölçüde Batı karşıtlığının damgasını vurduğu çalkantılı bir bölgede, ABD için güvenilir ve önemli bir müttefik olarak, hizmet etmektedir. Pek çok Amerikalı, İsrail ile kültürel bir bağı olduğunu hissetmektedir ve bölgede bir ABD kalesine sahip olmayı takdir etmişlerdir. Pek çok İsrailli ise özellikle Avrupa'nın anti-Semitizm geçmişi göz önüne alındığında, ABD yardımı için derinden minnettardır ve ABD desteğini kaybetme düşüncesinden çekinmektedirler (Kolander, 2020: 7). İki ülke arasında kurulan ilişki ağı, gün geçtikçe derinleşmekte ve çeşitlenmektedir. Özellikle "öteki" kabul edilen ülkeler ve medeniyetler karşısında, iki ülke ilişkilerinin ilerleyen dönemlerde, daha da derinleşeceği düşünülmektedir.

İsrail'in Ortadoğu'da sahip olduğu kısa ve uzun dönemli amaçlar, tam manası ile ABD'nin istediği şekilde ilerlemektedir. Bu nedenle Filistin halkının çektiği acılar, Batı medyasında çok büyük bir yer tutmamaktadır. Küresel dengelerin bu şekilde devam etmesi durumunda Filistin'in tezlerini, uluslararası kamuoyuna kabul ettirmesi, pek de kolay görünmemektedir.

Süreç içerisinde İsrailli yetkililer, ABD'den daha fazla silah alınmasını haklı çıkarmak ve iki ülke arasındaki bağları güçlendirmek için İsrail'in, ABD açısından Ortadoğu'daki stratejik faydasını vurgulamışlardır. Bazı ABD'li politika yapımcılar, özellikle İsrail'e daha fazla silah satılması anlamına gelen, Doğu Asya'daki feci savaş göz önüne alındığında, İsrail'in komünizmi kontrol altına almak için çok önemli bir bölgede, Amerikan müttefiki olmasını istemişlerdir. 2019 yılında yaklaşık 4 Milyar Dolara ulaşan ABD'nin, İsrail'e yaptığı askeri hibeler, özel ilişkilerden doğmuş ve zaman zaman ABD'nin stratejik amaçlarına, hizmet etmiştir (Kolander, 2020: 8). Bu nedenle iki ülke arasında gelişen ilişkileri, sadece İsrail'in çıkarları ekseninde okumak, doğru değildir. ABD'nin, İsrail'e verdiği hibeler ve sağladığı destekler, kendi çıkarları ekseninde de oluşmaktadır.

Son dönemlere geldiğimizde, ABD Başkanı Donald Trump'ın Kudüs'ü, İsrail'in başkenti olarak tanıması ise İsrail için gerek siyasal gerekse de teolojik anlamda, önemli bir gelişme olmuştur. Yaşanan süreç, iki ülke ilişkilerinin ilk dönemlerden bugüne, geldiği yer ve gelişeceği yön hakkında, önemli ipuçlarını gözler önüne sermektedir.

AB ile İsrail ilişkilerine gelecek olursak, görüleceği üzere tarih, İsrail ile AB arasındaki ilişkiyi, iyisiyle kötüsüyle derinden etkilemiştir. Daha iyi bir karşılıklı anlayışı teşvik edecek kültürel araçlar sayesinde ikili ilişkiler, gelişse de geçmişin yaraları, zihinlerde hala mevcut olduğundan, AB ve İsrail arasında birtakım güvensizlikler ve küskünlükler bulunmaktadır (Du Plessix, 2021: 2). II. Dünya Savaşı sürecinde Yahudilerin, Kıta Avrupası'nda özellikle Almanya'da yaşadıkları olaylar, her yönü ile AB ve İsrail ilişkilerini, derinden etkilemektedir. Üzerinden onca zaman ve siyasi süreç geçmesine rağmen Yahudilerin zihninde bu olayların, hala önemli bir yeri olduğu, anlaşılmaktadır.

Bugüne gelecek olursak AB ve İsrail arasındaki ilişkiler, farklı sektörlerdeki anlaşmalarının, düzenli olarak iyileştirilmesi ile karakterize edilebilir. Bugün İsrail, AB ile akdi ilişkileri bakımından üye olmayan devletler arasında, en gelişmiş statülerden birine sahiptir (Du Plessix, 2021: 4). Bu sebeple 21. yüzyılda AB ve İsrail ilişkileri, başta ekonomik ve siyasi başlıklar olmak üzere, tüm alanlarda derinleşerek, ilerlemeye devam etmektedir.

AB ülkeleri içerisinde özellikle İngiltere'nin, İsrail ile oldukça yoğun bir ilişki ağı içerisinde olduğu görülmektedir. Bir taraftan iki devletli çözüme olan güvenin azalması ve halkın İsrail'e duyduğu sempati nedeniyle, İsrail ile İngiltere arasında, artan bir sürtüşme var gibi görünmektedir. Öte yandan, İsrail'in Filistinlilere yönelik politikalarının, AB normlarına ve çıkarlarına aykırı olduğu iddialarına rağmen, AB'nin İsrail üzerindeki baskısı, sınırlı kalmış ve İsrail'in barış sürecini ilerletmesi yönündeki girişimler, etkisizleşmiştir (Greene And Rynhold, 2018: 91). Yaşanılan süreç, AB ve İsrail ilişkilerinin,

tam da İsrail'in istediği şekilde ilerlediğini göstermektedir. Tıpkı ABD gibi AB de İsrail'in, Ortadoğu'daki konumundan memnuniyet duymaktadır.

Ayrıca İsrail ve AB arasında, tarım (2009) ve ilaç (2012) sektörlerinde yeni ticaret antlaşmaları, imzalanmaya devam etmektedir. 2013'te ise büyük bir sivil havacılık örneği olan, "Açık Semalar Antlaşması" imzalanmıştır (Greene and Rynhold, 2018: 93). Her yönü ile derinleşen ilişkiler, bir taraftan İsrail'in AB ülkeleri ile bağlarını güçlendirmesine yardımcı olurken, diğer taraftan Ortadoğu'daki konumunu, güçlendirmesine de imkân sağlamaktadır.

Son olarak Rusya ve İsrail ilişkilerine değinecek olursak Rusya, Aralık 1991'de çökmekte olan SSCB'den çıktığında, İsrail ile sıkıntılı bir ilişkiyi miras almıştır. SSCB, 1948'de İsrail'i tanıyan ilk ülkelerden biri olmasına rağmen, Soğuk Savaş'ın gölgesinde iki ülke ilişkileri, hızla soğumuştur (Averbukh and Klein, 2018: 1). Bu temelde Soğuk Savaş sürecinde SSCB ile İsrail arasında çok sıcak ilişkiler kurulduğunu ifade edebilmek, pek de mümkün değildir. Fakat Soğuk Savaş sonrasında, Rusya Federasyonu ile İsrail arasında, Yahudi sermayesinin yapıcı etkisi ile daha iyi ilişkiler kurulduğu, anlaşılmaktadır.

Örneğin Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, 2005'te İsrail'i ziyaret ettiğinde, iki ülke arasındaki tarihi ve kültürel bağları vurgulamıştır. Nitekim ilişkilerin yeniden başlamasından bu yana, toplumlar arası ilişkilerin gelişmesi, Rusya ve İsrail'in yakınlaşmasında, büyük bir rol oynamıştır (Averbukh and Klein, 2018: 2). Gerek siyasi aktörler arasında gelişen ilişkilerin gerekse de iki toplum arasında gelişen kültürel ilişkilerin, önemli bir yere geldiği anlaşılmaktadır. Bu noktada İsrail'in, ABD ve Rusya arasında yaşanan krizlere rağmen, her iki ülke ile de yapıcı ilişkiler kurabildiği, göze çarpmaktadır.

Temelde Soğuk Savaş sonrasında, Rusya ile İsrail arasındaki diplomatik ilişkilerin yeniden başlaması, ekonomik iş birliğinin temellerini atmıştır. Örneğin ticaret antlaşmaları (1994), bilim ve teknolojiye iş birliğine ilişkin bir antlaşma (1994) ile iki ülke arasında ticareti başlatmıştır. Daha sonra ise uzay araştırması (2011), nükleer teknoloji (2013) ve nano teknoloji (2016) antlaşmalarında yansıtıldığı gibi, son yıllarda iki ülke, belirli sektörlerde iş birliğini artırmıştır (Averbukh and Klein, 2018: 4). Her yönü ile süreç içerisinde gelişen İsrail-Rusya ilişkileri hem Rusya için hem de İsrail için büyük bir avantaj sağlamaktadır. Lakin İsrail'in, tıpkı AB ve ABD ile ilişkilerini geliştirirken hedeflediği temel amaç olan, Ortadoğu'daki güvenliğini sağlamak hedefi, Rusya ile de ilişkilerinin temel belirleyicisi konumundadır.

Doğusundan batısını, tüm küresel ve bölgesel aktörlerle bir şekilde ilişki kurup, bu ilişkileri geliştirmeyi başaran İsrail, siyasi konulardan, ekonomik ve kültürel konulara kadar çeşitli aktörlerle sahip olduğu ilişki ağlarını, gün geçtikçe çeşitlendirip, derinleştirmektedir. Bu nedenle gerek bölgesel aktörlerin gerekse de küresel aktörlerin, İsrail-Filistin sorunu konusunda oldukça sessiz kaldığı, anlaşılmaktadır. Filistin'in ise uluslararası alanda, İsrail kadar yoğun bir ilişki ağına sahip olamaması nedeniyle tezlerini, dünyaya duyurması ve destek bulması zorlaşmaktadır.

SONUÇ

Yahudiler, Avrupa tarihi ve Avrupa insanı için büyük bir öneme sahiptir. Özellikle ekonomik kabiliyetleri sayesinde Yahudilerin, Avrupa ticaretine büyük bir dinamizm kattığı, görülmektedir. Temelde herhangi bir halk topluluğunun, belli bir ekonomik yapıya ne ölçüde entegre olduğunu anlamının ilki yolu vardır: Birincisi istatistik bilgisi; ikincisi ise soykütüsel bilgiler olarak, karşımıza çıkmaktadır (Sombart, 2019: 9). Her iki yönü ile de Avrupa'nın ekonomik yapısının dönüşümünde önemli bir yeri olan Yahudiler, bu ekonomik gücü sayesinde siyasi otoriteler üzerindeki baskın gücünü, korumaya devam etmektedir.

Geçmişten bugüne gerek teolojik bağlar gerekse de Yahudi sermayesinin gücü, İsrail'i hem ABD hem de Avrupalı ülkeler için önemli kılmıştır. 20. yüzyıla gelindiğinde ise II. Dünya Savaşı sürecinde Yahudilerin, Avrupa'da yaşadıklarına bir diyet olarak, Ortadoğu'da bir devlet sahibi olmaları gerektiği düşüncesi, Batılı ülkeler tarafından desteklenmiştir. Bu algının oluşmasında da yine teolojik bağların ve Yahudi sermayesinin, belirleyici bir etkisi olmuştur.

Bu noktada karşımıza şu soru çıkmaktadır: Yahudi sermayesi küresel arenada ne kadar etkilidir ve Batılı ülkelerde bu etkinin sınırları nelerdir? Bilindiği üzere, Avrupa ticaretinin ekonomik etkinliğinin merkezinin değişmesi ile başlayan evrimi, Yahudiler sayesinde olmuştur. Bu süreçte Avrupa’da yaşayan Yahudilerin ellerinden geçen malların niceliği, ele alınacak olursa Avrupa’daki konumları, oldukça benzersiz olarak, karşımıza çıkmaktadır (Sombart, 2019: 31). Gerek geçmiş yüzyıllarda gerekse de günümüze gelindiğinde, Yahudi sermayesinin hem Batılı ülkeler nezdinde hem de küresel alanda oldukça belirleyici bir kabiliyete sahip olduğu, görülmektedir.

Öte taraftan Yahudiler, uluslararası ilişkilerin gelişimini hızlandırmak noktasında da büyük bir önceliğe sahip olmuşlardır (Sombart, 2019:33). Özellikle ülkeler arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesi noktasında Yahudi tacirlerin, dünya ticari sisteminin gelişmesinde, önemli bir rolü bulunmaktadır. Çünkü dünya tarihinde ticari ilişkilerin gelişmesi, aynı zamanda uluslararası ilişkilerin gelişmesine sebebiyet vermiştir. Bu nedenle öncelikli olarak, ülkeler arasında başlayan ticari ilişkiler, siyasi ilişkilerin oluşmasına, zemin hazırlamıştır.

Yakın tarihe dönecek olursak güleceği üzere, 2010’larda ABD’nin hegemonik güç olduğu, İsraililerin daha güçlü milliyet bilincinin olduğu ve Filistinlilerin ise daha zayıf milliyet bilincine sahip ama demografik olarak daha dinamik bir yapıda olduğu, 2010’lardaki İsrail-Filistin sorununun bir tanımı olabilir (Dahbour, 2016: 394). İlerleyen süreçte ise aynı tanımın, varlığını kısmen koruduğu anlaşılmaktadır. Bu tanımın oluşması ve kabul görmesi sürecinde ise Batılı ülkelerin, İsrail’e olan açık desteği gözlerden kaçmamaktadır.

Bugün için İsrail’in ekonomik ve teknolojik imkanlarının, çok yüksek bir seviyede olduğu görülmektedir. Bunun ötesinde, düzenli bir ordu ve üst düzey bir askeri teknolojiye sahip olmasına karşın Filistin’in, daha kısıtlı imkanlara sahip olduğu, anlaşılmaktadır. Ayrıca bölgesel ve küresel aktörlerin, desteğini almak konusunda İsrail’in, Filistin’e nazaran çok daha önde olduğu sonucu, karşımıza çıkmaktadır.

Öte taraftan anlaşılacağı üzere, İsrail Devleti’nin Siyonist karakteri, onunla ilgili en önemli şeydir. İsrail, buna sadık kaldığı sürece ülkenin sınırları sorunu, ikincil bir sorun olarak kalacaktır. Çünkü Siyonist temel, İsrail girişiminin kendisini, Arap Ortadoğu’su üzerinde Batı ile bağlantılı, yabancı bir büyüme haline getiren özelliklerini korumasını sağlayacaktır (Liebman, 1970: 98). Bu temel sayesinde küresel aktörlerin desteğini alan İsrail, tıpkı 1948 sürecinde olduğu gibi küresel dengelerin bir ürünü olarak, Ortadoğu’daki varlığını korumaya çalışacaktır. Bu nedenle Filistin’in, sahada ve masada sadece İsrail ile mücadele etmediği, açık bir şekilde kaşımızda durmaktadır.

Önümüzdeki dönemlerde sorunun, gittikçe daha fazla dallanıp budaklanacağını öne sürenler, karşımıza çıkmaktadır. Çünkü İsrail, elinden geldiğince askeri operasyonlarla sorunu, çözümsüz bir noktaya getirmeye çalışmaktadır. Bu noktada gerek ABD’de gerekse de AB’den ciddi şekillerde destek görmektedir.

Uluslararası hukuku ve evrensel insan haklarını yok sayarak, Filistin halkına karşı “orantısız güç” kullanan İsrail, her yönü ile haksız eylemlerini, sürdürmeye devam etmektedir. Sorunu çözümsüz bir noktaya vardırarak için tüm fırsatları kullanan İsrail, adeta Filistin halkının bu mücadeleden bir “duygusal kopuş” yaşaması için mücadele etmektedir.

Bu noktada akıllara şöyle bir soru gelmektedir: İsrail’in yaptığı bu hukuk tanımaz eylemler karşısında Filistin’in, nasıl bir mücadele yürütmesi gerekmektedir? Öncelikle Filistin’in, daha yüksek teknolojik silahlara sahip olması ve daha düzenli bir askeri yapı inşa etmesi gerekmektedir. İkinci olarak, uluslararası kamuoyunun desteğini alabilmek için aktif bir diplomasi ile küresel ve bölgesel aktörleri, ikna etmesi gerekmektedir. Atılması gereken en önemli adım ise Filistin’in kaşısındaki safi, olabildiğine daraltmasıdır.

Diğer taraftan Filistin, İsrail Devleti’nin Filistin’de yürüttüğü askeri politikaların kaşısında olan Yahudi gruplar ile diyalog kanallarını, olabildiğince geliştirmesi gerekmektedir. Yani Siyonizm’e karşı olan muhalifler ile yapıcı ilişkiler kurup, onları desteklemesi gerekmektedir.

Sorunun çözümü için bir diğer önemli olgu ise küresel dengelerin değişmesi noktasında, yatmaktadır. Özellikle ABD'nin, İsrail'e verdiği desteği sonlandırması ve "Amerikancı" bir çizgiye dönmesi, hayati bir önem taşımaktadır. Bu noktada Amerikan halkında ciddi bir mantalite değişimi olduğu, anlaşılmaktadır. Bugün için ABD halkının önemli bir kısmı, ABD'nin sahip olduğu imkanları, kendi halkı için kullanması gerekirken neden İsrail'in Ortadoğu'daki güvenliği için ABD imkanları seferber ediyor? diye düşünmektedir. Bu kesimin, siyasi olarak güçlenmesi ve karar mekanizmalarına ulaşması sonucunda, Ortadoğu'da dengelerin yeniden kurulacağını görebilmemiz, mümkündür.

Son tahlilde ifade etmememiz gereken temel gerçeklik, tüm küresel ve bölgesel aktörlerin desteğine rağmen İsrail'in, yaklaşık 80 yıldır bir projeden ibaret olduğudur. Yürüttüğü askeri politikalar ile şiddeti temel araç olarak kullanan bir yapıda olduğu, ayrıca uluslararası hukuku ve evrensel insan haklarını, ihlal ettiği açık bir şekilde, ortada durmaktadır. Sadece güvenlik politikalarına ağırlık vererek, varlığını korumaya çalışan İsrail'in, bu durumu ne kadar daha sürdürebileceği ise ayrı bir tartışma konusudur. Çünkü kendi komşuları ile sorunlar yaşayan bir devletin, küresel aktörler ile dostluk bağı kurması, bölgesel güvenlik açısından, önemli bir sorundur.

Bunun karşısında, tarihi ve kültürel doneler ise Filistin'in tezlerinde haklı olduğunu, göstermektedir. Bu nedenle sorunun barışçıl bir temelde çözülebilmesi için uluslararası toplumun, Filistin'in yürüttüğü mücadeledeki haklılığını kavraması gerekmektedir. Bu durumun gerçekleşmesi için ise Filistin'in hem sahada hem de masada elini güçlü tutması, önemli bir olgudur. Tarihi ve sosyolojik doneler, Filistin'in bu mücadelede haklı olan taraf olduğuna, işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akçapa, M. (2021). Arap Baharı Öncesi Filistin'in İçsel Dinamikleri Bağlamında Türkiye'nin Filistin Meselesine Yaklaşımı. *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi*. 4, 1, ss. 33-45.
- Akyol, Cansel P. (2017). Arap Devletleri Ligi, Ortadoğu ve Bölge Dengeleri Üzerindeki Etkisi. *Gazi Akademik Bakış*. 11, 21, ss. 277-302.
- Averbukh, L. and Klein, M. (2018). Russia-Israel Relationship Transformed by Syria Conflict: Political Interests Overshadow Social and Economic Ties. (*SWP Comment, 37/2018*). Berlin: *Stiftung Wissenschaft und Politik -SWP- Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit*. pp. 1-7.
- Balcı, A. (2010). Yahudi Yerleşimleri ve Filistin Sorunu. *Ortadoğu Analiz*. Sayı 2, Cilt 14, ss. 52-57.
- Berry, M. and Philo, G. (2006). *Israel and Palestine: Competing Histories*. London: Pluto Press.
- Çavuşoğlu, E. (2022). Körfez Ülkeleri ve Filistin: Güçlü Tarihsel Bağlar Temelinde Körfez Siyaseti. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*. 8, 2, ss. 15-33.
- Dahbour, O. (2016). Self-Determination and Power-Sharing in Israel/Palestine. *Ethnopolitics*. 15. 4, pp. 393-407.
- Du Plessix, C. (2011). The European Union and Israel. *Bulletin Du Centre De Recherche Français À Jérusalem (Centre De Recherche Français À Jérusalem)*. Translation: Judith Grumbach, pp. 1-18.
- Ed. Freedman, Robert O. (2012). *Israel and the United States: Six Decades of US-Israeli Relations*. Boulder: Westview Press.
- Eds. Kedourie, E. and Haim, Sylvia G. (1982). *Zionism and Arabism in Palestine and Israel*. London: Frank Cass and Company Limited.
- Ertürk, M. ve Sayın, Y. (2021). Arabizm Ekseninde Arap-İsrail Çatışmasının Kritiği: Arap Milliyetçiliği Filistin Sorununun Çözümünü Baltalıyor Mu? *İslam Medeniyeti Dergisi*. Cilt: 7, Sayı:47, ss. 89-124.

- Greene, T. and Rynhold, J. (2018). Europe and Israel: Between conflict and cooperation. *Survival*. 60. 4, pp. 91-112.
- Kutsal, E. (2009). İsrail-Filistin İhtilafı Özelinde Politik Bir Araç Olarak Su. *Bilge Strateji*. 1.1. ss. 88-99.
- Medoff, R. and Waxman, Chaim I. (2009). *The A to Z of Zionism*. Lanham: The Scarecrow Press, Inc.
- Rose, J. (2004). *The Myths of Zionism*. London: Pluto Press.
- Thomas, B. (2009). *The Dark Side of Zionism: The Quest for Security through Dominance*. Lanham: Lexington Books.
- Kaştan, Y. (2012) Ortadoğu'da Arap İsrail Mücadeleleri ve Türkiye. *Tarih ve Medeniyetler Tarihi*. 4, ss. 1797-1815.
- Kıllıoğlu, Mehmet E. (2022). 1973 Ramazan / Yom Kippur Savaşı ve Ortadoğu. *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*. 3, ss. 129-151.
- Kolander, K. (2020). *America's Israel: The US Congress and American-Israeli Relations, 1967–1975*. Kentucky: University Press of Kentucky.
- Kuduoğlu, A. (2018). Camp David Sonrası ABD-Mısır Yakınlaşması: Askeri Boyut. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*. 5 / 1, ss. 101-137.
- Liebman, M. (1970). Israel, Palestine and Zionism. *Socialist Register*. 7, pp. 89-109.
- Makovsky, M. (2007). *Churchill's Promised Land: Zionism and Statecraft*. New Haven: Yale University Press.
- Reinhart, T. (2002). *Israel/Palestine: How to End the War of 1948*. New York: Seven Stories Press.
- Shlaim, A. (2020). *Filistin'i Bölüşmek: Kral Abdullah, Siyonistler ve Filistin'i Taksim Siyaseti 1921-1951*. Çev. Muttalip Tütüncü, İstanbul: Küre Yayınları.
- Sombart, W. (2019). *Yahudiler ve Modern Kapitalizm*. Çev. Sabri Gürses, İstanbul: Küre Yayınları.
- Yehudai, O. (2020). *Leaving Zion: Jewish Emigration from Palestine and Israel After World War II*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Yıldırım, Y. (2021). İsrail-Filistin Sorununda İki Devletli Çözüm Arayışları. *OPUS International Journal of Society Researches*. 18 (41), ss. 3840-3884.

Medya Okuryazarlığı, Medyaya Güven ve Demokrasi

Media Literacy, Trust in Media and Democracy

Nehir DEVRİM

Öğretim Görevlisi, Kastamonu Üniversitesi

ndevrim@kastamonu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-7753-5482>

Makale Başvuru Tarihi: 14.06.2023

Makale Kabul Tarihi : 29.06.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

ÖZET

İnsanlar bilginin kendisine, bilgi kaynaklarına ve bilgiye erişim sağladıkları kanallara güvenemezlerse demokrasinin işleyebileceğine nasıl güvenebilirler?

Web 2.0'ın yaygınlaşması ve insanların sosyal medyada aktif rol almasıyla birlikte medya üretim ve tüketim pratikleri de değişime uğramıştır. Yeni medya, çoksesli, çok katılımcılı ve geleneksel medyaya kıyasla daha özgürlükçü bir platform olmasına rağmen, değişime uğrayan yeni medya üretim ve tüketim pratiklerinde eşik bekçilerinin yoksunluğu ve sınırsız, zamansız ve anonim üretim dolayısı ile bilgi kirliliği, dezenformasyon, mezenformasyon gibi olgular yaygınlaşmış, bireylerin medyaya duydukları güven sarsılmıştır.

Bu çalışma, toplumların demokratikleşme süreci için güven algısının önemini vurgulayarak medya okuryazarlığının medyaya güven konusunda nasıl işlevselleştirilebileceğini vurgulamayı amaçlamaktadır. Güven algısı demokratik süreçlerin işlemesi için çok önemlidir. Ancak, insanlar bilgi kaynaklarına, kendilerine o bilgiyi ileten araca ve bilginin kendisine güvenmediklerinde ve kendilerine gelen bilgileri doğru değerlendirme becerilerinden yoksun olduklarında, diğer bir deyişle, medya okuryazarlığı konusunda hakimiyet sahibi olmadıklarında demokrasinin işlerliği tartışmaya açık bir hale gelmektedir. Keza, demokrasi ancak bireylerin doğru bir şekilde bilgilendirilmiş, manipülasyondan uzak değerlendirme süreçlerine ve eleştirel bakış açısına sahip olduğu ön kabulüyle sağlıklı bir yönetim biçimi olarak değerlendirilebilir. Medya okuryazarlığı, bilgi sağlayan araçlara güvenli erişimden başlayarak bilgiyi seçme, eleme, değerlendirme becerilerine sahip olmaya; bilginin kim tarafından hangi amaçla, hangi kitleyi hedef alarak üretildiğini irdelemeye, mesajın alt metinlerini okuyabilmekten, ideolojik, sosyolojik, ekonomi-politik çözümler yapabilmeye kadar uzanan geniş kapsamlı, disiplinler-üstü bir alan olup, çağımızın gerektirdiği en önemli beceri setlerinden biridir. Medya okuryazarlığı, eleştirel düşünebilen, olgular arasında anlamlı ilişkiler kurabilen ve topluma olumlu katkılar sunabilen bilinçli vatandaşlar yetiştirmede önemli rol oynar. Ancak, kullanıcıların medya okuryazarlığı konusunda aldıkları bireysel önlemler yeterli olmadığı için medya okuryazarlığı becerilerinin her bir bireye kazandırılmasında kurumsal destek sağlanmalı ve medya okuryazarlığı bir devlet politikası haline gelmelidir. Medya okuryazarlığının nihai hedefi, doğru bilgilere erişerek anlamlı çıkarımlar yapabilen sağlıklı toplumların demokratikleşme sürecini desteklemektir.

Anahtar Kelimeler: *medya okuryazarlığı, sosyal medya okuryazarlığı, medyaya güven, medya ve demokrasi, medyaya güven algısı*

ABSTRACT

How can people trust in the functioning of democracy if they cannot rely on the information itself, the sources of information, and the channels through which they access information?

With the widespread use of Web 2.0 and people's active participation on social media, media production and consumption practices have undergone a transformation. While new media offers a more pluralistic, participatory, and freedom-oriented platform compared to traditional media, the absence of gatekeepers in the changing practices of new media production and consumption, along with the unlimited, timeless, and anonymous production, has led to the prevalence of phenomena such as information pollution, disinformation, and misinformation. As a result, individuals' trust in media has been shaken.

This study aims to emphasize the importance of trust perception in the democratization process of societies and highlight how media literacy can be functionalized in terms of trust in media. Trust perception is crucial for the functioning of democratic processes. However, when people do not trust the sources of information, the medium through which the information is conveyed, and the information itself, and when they lack the skills to properly evaluate the information they receive—in other words, when they do not have the necessary skills for media literacy—the effectiveness of democracy becomes a subject of debate. Similarly, democracy can only be considered a healthy form of governance when individuals possess well-informed evaluation processes that are free from manipulation and have a critical perspective. Media literacy encompasses a broad interdisciplinary field, ranging from secure access to information-providing tools, to the skills of selecting, filtering, and evaluating information, to examining who produces the information, for what purpose, and targeting which audience, to being able to read the subtexts of messages and engage in ideological, sociological, and socio-political analyses. It is one of the most important skill sets demanded by our era. Media literacy plays a significant role in fostering conscious citizens who can think critically, establish meaningful connections between facts, and contribute positively to society. However, individual measures taken regarding media literacy are not sufficient, and institutional support should be provided for imparting media literacy skills to each individual, making media literacy a government policy. The ultimate goal of media literacy is to support the democratization process of healthy societies that can access accurate information and make meaningful inferences.

Keyword: media literacy, social media literacy, trust in media, media and democracy, perception of trust in media

1. GİRİŞ

Sosyal medya, günümüz toplumunda bilgi, haber, eğlence ve birçok farklı işlevi yerine getiren güçlü bir iletişim aracı olarak giderek hayatlarımızda daha çok yer almaktadır. Geleneksel medyadan farklı olarak sosyal medya, katılımcıların iki yönlü iletişim sağladığı, kişiselleştirebilir, anonim ve çok katılımcılı bir yapıdadır. Geleneksel medyada içerik üretimi ve dağıtımı birkaç büyük medya kuruluşu tarafından gerçekleştirilirken sosyal medya bireylerin ve toplulukların içerik üretebildiği ve dağıtabildiği bir platform olmuştur. Sosyal medyada içerikler hızla ve geniş kitlelere yayılabilir; böylelikle sosyal medya kullanıcılara seslerini duyurabilme ve toplumsal konularda daha aktif rol alma fırsatı sunmaktadır. Bu bakımdan sosyal medya, Jürgen Habermas'ın, bireylerin özel alanlarından çıkarak eşit yurttaşlar olarak her türlü toplumsal, kültürel ve politik alanda söz söyleyebilecekleri yer olarak tanımladığı karşıt kamusal alan tanımına uymaktadır (Fuchs, 2012). Karşıt kamusal alan, farklı düşünce ve görüşlerin özgürce ifade edilebildiği, tartışılabildiği ve çeşitliliğin kabul edildiği bir alan olarak tanımlanabilir. Bu alan, demokratik süreçlerin sağlıklı işlemesine katkıda bulunur ve toplumun çeşitli kesimlerinin sesini duyurabilmesine olanak tanır. Sosyal medya da kullanıcıların farklı bakış açılarını paylaşabildiği ve toplumsal konular hakkında tartışabildiği bir platform olarak karşıt kamusal alan görevi görebilir. Özellikle sosyal medya grupları, sayfaları ve hashtagler, belirli bir konu etrafında bir araya gelen insanların fikirlerini paylaşmalarını sağlamaktadır. Bu sayede, toplumun farklı kesimlerinin sesini duyurma ve belirli bir konu üzerinde tartışma yürütme imkânı doğar. Ancak, sosyal medyanın sınırsız, zamansız, anonim yapısı da çeşitli sorunlara yol açmaktadır (Kruse, Norris ve Flinchum, 2017). Sosyal medyanın eşit beklilerinden yoksun olması yanlış bilgi ve sahte haberlerin yayılmasını sağlayarak bilgi güvenilirliğini sarsmaktadır; algı yönetimi, dezenformasyon, mezenformasyon ve çeşitli propaganda teknikleri kullanıcıların doğru bilgiye ulaşmasını engellemektedir (Guess ve Lyons, 2020). Kişisel gizlilik ve veri ihlalleri, siber zorbalık ve taciz, bot hesaplarla gerçekleştirilen manipülasyonlar da sosyal medya platformlarının güvenilirliğini sarsmaktadır. Günümüzde iletişimi kolaylaştıran, temel bilgi ve haber kaynağı görevini gören, insanlara kendilerini ifade edebilecekleri bir ortam sunan, eğitimden aktivizme çeşitli alanlarda faaliyet imkânı sunan sosyal medya, doğru kullanılmadığı zaman tehlikeli bir araç olabilmektedir. Sosyal medya okuryazarlığı, medyanın bu zararlı etkilerinin farkında olmak, bu etkilerden kaçınmak ve dijital bir vatandaş olarak internet etiğine uygun, topluma ve demokrasiye katkıda bulunacak paylaşımlar yapabilmek için bir gereklilik olmuştur. Sosyal medya okuryazarlığının nihai hedefi demokrasiyi tam anlamıyla sağlayabilmektir (Thoman, Jolls ve Share, 2002). Bu bakımdan sosyal medya okuryazarlığı, medyaya güven ve demokrasi arasındaki ilişki, günümüzdeki iletişim ortamının karmaşıklığı ve dinamizmi açısından önemli bir konudur. Sosyal medya okuryazarlığı, bireylerin sosyal medya platformlarını etkili bir şekilde kullanma ve içerikleri eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirme becerisidir. Sosyal medyada dolaşırken doğru bilgileri ayırt etme, yanlış haberleri teşhis etme,

manipülatif içerikleri tanıma ve dijital güvenlik konularında bilinçli olma gibi becerileri içerir. Sosyal medya okuryazarlığı, bireylerin sosyal medyada aktif ve bilinçli bir şekilde katılımını teşvik ederek demokratik süreçlere katkı sağlar.

2. MEDYA OKURYAZARLIĞI KAVRAMI

Medya okuryazarlığı kavramı farklı açılardan farklı şekillerde tanımlanmıştır. Messaris (1998), medya okuryazarlığını toplum içinde medyanın nasıl bir rolü olduğunu kavramak şeklinde tanımlarken Masterman (1997), basılı ve elektronik medya iletilerini okuma, çözümleme, değerlendirme ve kendi medya iletilerini üretebilme yetisi olarak değerlendirmiştir. CFML (1999), medya okuryazarlığını genel okuryazarlık kavramının bir uzantısı; görsel, müzik, reklam gibi yollarla gönderilen iletileri okumak için gerekli bir beceri olarak görürken Silverblatt ve Eliceiri (1997), kitle iletişim araçları yoluyla edinilen bilgileri çözümleyerek bağımsız yargılar geliştirmemize yardımcı olan bir eleştirel düşünme becerisi olarak görmüştür. Potter (2010), medya okuryazarlığını medya dünyasına girdiğimizde karşılaştığımız iletilerin anlamını yorumlarken sergilediğimiz bir duruş ya da bakış açısı olarak yorumlarken Japonya'daki Medya Okuryazarlığı Merkezi medya okuryazarlığını medya iletilerinin erişim yollarını bilme, eleştirel bir bakış açısıyla erişilen iletileri çözümleme ve değerlendirme, farklı sosyal iletişim biçim ve kanallarını kullanarak kendini de ifade edebilme yetisi (MLPIJ, 1999) olarak yorumlamıştır. Medya okuryazarlığının bütün tanımları geçerli olmakla birlikte bu tanımların bilgiye erişme erişilen iletileri çözümleyebilme, çözümlenen iletileri farklı açılardan değerlendirebilme ve farklı iletişim kanal, araç ve tekniklerini kullanarak kendi iletilerimizi oluşturabilme becerileri çevresinde şekillenmektedir. Erişim, kütüphane kullanma, bilgisayar kullanma, veri tabanlarını tanıma, internetin yapısını bilme, internetten video indirme gibi temel donanımsal becerilere işaret eder. Çözümleme ise, izlenen içeriğin türünü çözebilme, şiddet sahnelerini tespit edebilme, önyargıları belirleme, propaganda tekniklerini saptama, reklamlardaki dikkat çekici unsurları gösterme gibi becerilerdir. Değerlendirme, karakterlerin öyküye uygun olup olmadığını saptama, kahramanların ahlaki açıdan uygun davranıp davranmadıklarını belirleme, en iyi oyuncunun kim olduğunu belirleme, haberin doğruluğunu saptama, reklamın sunduğu bilgilerin objektifliğini saptama, magazin programlarının gençler üzerindeki etkisini ifade etme gibi becerilerden oluşur. Üretme ise, fotoğraf çekme, ışık ayarları yapabilmek, web tasarımı becerisi, kamera açısı kullanabilmek, kamera önünde etkin konuşabilmek gibi becerilerdir (Şahin, 2018). Potter (2010), medya okuryazarlığı beceri alanlarını dörde ayırmıştır. Bu alanlar; bilişsel alan, duygusal alan, değerler alanı ve estetik alandır. Bilişsel alan becerileri medya ile etkileşim bulunmak için gerekli zihinsel beceri ve işlemleri ifade eder. Zihinsel süreçler, sembollerin anlamını okuyabilmek gibi temel işlemleri ifade edebileceği gibi medya iletilerinin oluştuğu bağlamı çözümleme, kaynağın örtük niyetini çözümleme gibi karmaşık bilişsel süreçleri de ifade edebilir. Duygusal alan, medyada iletilen iletilerin gönderdiği duygusal mesajların farkına varabilmekle ilgilidir. Medyada sunulan iletilerin sevinç, mutluluk, heyecan, korku, panik, endişe, üzüntü gibi duygular yaratma amacı vardır. Duygusal alanda medya okuryazarlığı becerilerini geliştirmiş bir kullanıcı medya iletilerinin hangi duyguyu uyandırma amacıyla üretildiğini anlayabileceği gibi bu duyguları üretebilecek iletileri oluşturmayı da becerebilir. Estetik alan, medya iletilerini sanatsal ve estetik bir bakış açısıyla okuyabilmeyi ifade eder. İletinin içerdiği estetik öğeler, senaristin olay örgüsü kurgulamasından oyuncunun kıyafetine, bir reklamın sloganından, bir kitabın kapak tasarımına kadar her yerde bulunabilir ve bu açıdan değerlendirme yapabilmek alıcının bu öğeler hakkında bir donanıma sahip olmasını gerektirir. Değerler alanı, iletinin temelinde yatan değerleri okuyabilme becerisiyle ilgilidir. Medya iletilerinin açık ya da örtük yollarla empoze ettiği değerleri görebilmek için eleştirel ve bütüncül bir değerlendirme yapabilmek değerler alanında güçlü bir okuryazarlık becerisi anlamına gelir. Bu alanda yeterli düzeye gelememiş kullanıcılar kendilerine sunulan değerleri farkında olmadan alıp kabullenebilir.

Medya okuryazarı olabilmek için tüm medya iletilerinin bir kurgu olduğu, medyanın gerçekliği yansıtmak yerine kurduğu, izleyici ve okuyucuların kendi anlamlarını oluşturduğu, medyanın ticari çağrışımları olan bir olgu olduğu, farklı ideoloji ve değerler içerdiği, sosyal ve politik içerikli olduğu, medyada biçim ve içeriğin birbiriyle yakından ilintili olduğu her ortamın farklı bir estetik biçimi olduğu bilinmelidir (Jolls ve Thoman, 2008). Medya okuryazarlığı, çok boyutlu ve sürekli gelişen bir

alandır. Medya iletilerini üreten kimseler, iletilerini kabul ettirebilmek için yeni yollar denedikçe bu yolları deşifre etmenin yeni biçimlerini geliştirmemiz gerekir. Medya okuryazarlığı, kullanıcıları medyanın zararlı etkilerinden sakınmak yerine onlara medyanın zararlı etkilerinin farkında olup bu etkilere karşı bir tür bağımsızlık kazandırmaktır. İnceoğlu (2005), medya okuryazarlığının hedeflerini, demokrasiyi, siyasal katılımı ve yurttaşlık bilincini teşvik etmek; din, dil, ırk, renk ve cinsiyet ayrımcılığını minimum düzeye çekmek; uyuşturucu ve uyarıcı madde kullanımını minimum düzeye çekmek ve eğitim seviyesinin artmasına katkıda bulunmak olarak açıklamıştır. Jenkins (2007), ise medya okuryazarlığının hedeflerini katılımcı kültürü teşvik etmek, yaratıcı ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirmek, özgür medya üretimine ve paylaşımına katkıda bulunmak olarak değerlendirmiştir. Hangi açıdan bakarsak bakalım, medya okuryazarlığının bireylerin karmaşık düşünme süreçlerini; bilgiyi organize etme, analiz etme, sentezleme, problem çözme, karar verme, eleştirel düşünme ve yaratıcılık gibi üst bilişsel becerilerini kullanmasını gerektiren bir beceriler bütünü olduğu açıkça görülmektedir.

Sosyal medya okuryazarlığı ise, medya okuryazarlığının görüş ve felsefesini temel alan ancak sosyal medyaya özgü birtakım beceri setleri gerektiren bir kavramdır. UNESCO, sosyal medya okuryazarlığını aygıt ve yazılım becerileri, bilgi ve veri okuryazarlığı, iletişim ve iş birliği becerileri, dijital içerik üretim becerileri, güvenlik, problem çözme becerileri ve kariyer odaklı yeterlilikler olarak sınıflandırmıştır (2021). Aygıt ve yazılım becerileri, aygıtların fiziksel işletimi ve dijital servislerin kullanımı becerileridir. Donanım ve yazılım kullanabilme becerileri de bu sınıfta değerlendirilmektedir. Bilgi ve veri okuryazarlığı, dijital içerik arama, tarama, değerlendirme ve yönetme becerileridir. İletişim ve iş birliği becerileri, dijital teknolojileri kullanarak etkileşim sağlama, paylaşım yapma, vatandaşlık aktivitelerinde bulunma, internet etiğine uyma ve dijital kimlik yönetimi becerileridir. Dijital içerik yönetimi, dijital içerik geliştirme, dijital içeriği yeniden işleme, dijital içeriği yeniden çerçeveselendirme, bütünleştirme gibi faaliyetler ile telif hakkı ile diğer lisanslar ve programlama becerileri anlamına gelmektedir (UNESCO, 2021). Sosyal medya okuryazarlığı, geleneksel medya okuryazarlığından farklı olarak, teknoloji odaklıdır ve sosyal medya platformlarındaki iletişim ve etkileşim becerilerini işaret etmektedir. Bu bakımdan medya okuryazarlığı genel bir medya anlayışı ve eleştirel düşünme yetenekleri üzerine odaklanırken sosyal medya okuryazarlığı, sosyal medya platformlarında etkili ve bilinçli kullanıcılar olmaya odaklanmaktadır.

Sosyal medya kullanımının günlük hayatımızın doğal bir parçası haline gelmesiyle, sosyal medya okuryazarlığının önemi de artmıştır. Sosyal medyanın içerdiği hızla yayılan büyük miktardaki bilginin kontrolü artık eşik bekçileri tarafından yapılamamakta; kullanıcılar kendi bilgi güvenilirliklerini sağlamak zorunda kalmaktadır., Yanlış ve yanıltıcı bilgileri tanıma ve kaynakları değerlendirme, doğru bilgiyi seçebilme, bilgi kirliliği ve dezenformasyonla mücadele etme sorumlulukları bilinçli dijital vatandaşların bizzat kendisinde olmak zorundadır. Aynı zamanda kullanıcılar, kişisel veri güvenliği, gizlilik ve çevrimiçi güvenlik konularında bilinçlenerek dolandırıcılık, kimlik hırsızlığı gibi tehlikelerden korunmak ve mahremiyet hakkını kullanmak açısından sosyal medya okuryazarlığına ihtiyaç duyarlar. Dijital vatandaşlık, bireylerin dijital ortamlarda etik, sorumlu ve bilinçli bir şekilde davranmalarını ifade eder. İnternet üzerinde ahlaki değerlere uygun, başkalarının haklarına saygılı ve zorbalık nefret söylemi, taciz gibi davranışlardan kaçınarak hareket eden, çevrimiçi ortamlarda yayınladıkları içeriğin sorumluluğunu üstlenen, zararlı içerikleri yaymaktan kaçınan ve başkalarıyla olumlu etkileşimlerde bulunan kullanıcılar dijital etiğe göre hareket ederler (Choi, Glassman ve Cristol, 2017). Hızla dijitalleşen dünyada insanların internet ortamında varlık göstermesi kaçınılmaz hale geldiği için, herkes için güvenli bir alan yaratmak gerekmektedir. Dijital vatandaşlık, bireylerin dijital ortamda etik değerlere uygun, sorumlu ve saygılı davranışlar sergilemesidir. Sosyal medya platformlarında güvenli ve kapsayıcı bir ortam yaratmak açısından önemli olan dijital vatandaşlık, sosyal medya okuryazarlığı sayesinde gerçekleştirilebilir.

3. MEDYAYA GÜVEN

Güven olgusu, karşılıklı iletişimin temelini oluşturmaktadır. Sosyal medya platformları, insanların bilgi alışverişi, iletişim kurma, içerik paylaşma gibi pek çok faaliyet gerçekleştirdiği önemli araçlardır.

Haber, bilgi, fotoğraf, video gibi içeriklerin hızlı paylaşımının ve yayılımının sağlandığı sosyal medya platformlarında güven konusu özellikle ön plana çıkmaktadır. Literatürde sosyal medyaya güven ve güvenilirlik konuları incelendiği zaman medyaya güven duyulmasını sağlayan pek çok faktör olduğu ancak bu faktörlerin birbirinden bağımsız olarak değerlendirilmemesi gerektiği görülmüştür (Moriarty, 1996). Sosyal medya güvenilirliği konusunda yapılan çalışmalar kaynak güvenilirliği, araç güvenilirliği ve mesajın güvenilir olması başlıklarına odaklanmaktadır (Metzger vd., 2013). Geleneksel medyanın aksine sosyal medyadaki kaynak çeşitliliği ve miktarı, kaynak anonimliği ve kaynak sorumsuzluğu gibi sorunları da ortaya çıkarmıştır (Fogg vd., 2003, s. 7). Anonimlik bir risk faktörü olarak değerlendirilmesine rağmen tek başına kullanıcıların bir iletiye güvenmesine ya da güvenmemesine neden olmamaktadır (Fogg, vd., 2003). Shabani ve Keshavarz (2022), kaynak güvenilirliğine etki eden unsurların profil fotoğrafı, referans gösterimi, bilgi kaynağı kişinin uzmanlık alanı, deneyimleri etkileşim sıklığı, yorumlara verdiği yanıtlar ve kendini sunma şekli olduğu sonucuna varmıştır. Mesaj/bilgi güvenilirliği çalışmalarında sosyal medya platformlarında sunulan bilgiye güvenilip güvenilmediği araştırılmıştır. Metzger ve Flanagin (2013), bilginin güvenilirliği sorgulanırken kullanıcıların şöhret (*reputation*), onaylama (*endorsement*), tutarlılık (*consistency*), kendini onaylama (*self confirmation*), beklenti dışılık (*expectancy violation*) ve ikna edici niyet (*persuasive intent*) gibi unsurların değerlendirilmeye alındığı sonucuna varmışlardır. Shabani ve Keshavarz (2022) ise bilgi güvenliğinde, bilginin tarafsız olması, güncel olması, doğru olması, doğrulanabilir olması, kolay erişim sağlanabilmesi, kişiselleştirilebilmesi gibi unsurların değerlendirilmeye alınması gerektiği sonucuna varmıştır. Araç güvenilirliğinde bilginin sunum şekli (sayfa düzeni, yazım ve imla hatalarının olup olmaması, sosyal medyadaki haber kaynağının ziyaretçi sayısının çok olup olmaması, sosyal medyadaki içeriğin anlaşılır şekilde ifade edilip edilmemesi) gibi konular değerlendirmeye alınmaktadır (Shabani ve Keshavarz, 2022). Medyaya güven ve medya güvenilirliği konuları sıklıkla üzerinde düşünülen ve akademik olarak araştırılan konular olmasına rağmen, sosyal medyadaki güvenilirliği sağlayan unsurların bütününe değerlendirmeye almak oldukça güçtür. Oysa güven/güvenilirlik olgusu, doğru bilgiye erişebilmek için karar verme süreçlerinde etkili unsurdur. Sosyal medyada güvenilirlik söz konusu olmadığında karar verme süreçleri de olumsuz etkilenir; güvenilirlik eksikliği genel olarak güvensizlik duygusu yaratır. Güvensizlik duygusu, sosyal medyadaki bilgi karmaşasını arttırarak doğru bilgilerin kaybolmasına ya da yanlış bilgilerin daha fazla dolaşmasına yol açabilir. Güvensizlik duygusu aynı zamanda haber kaynaklarının sorgulanmasına ve kaynakların niyetlerinden şüphelenilmesine neden olabilir. Kullanıcılar medya platformlarını güvenilir bulmadıklarında iletişim sorunları da ortaya çıkabilmektedir. Kullanıcılar yapılan paylaşımlara, yorumlara ve mesajlara şüpheyle bakarak iletişimi sınırlayabilir; sağlıklı bir diyalogun oluşmasına ket vurabilirler.

Sonuç olarak, sosyal medyanın etkili bir iletişim aracı olabilmesi için kullanıcılarda güvenilirlik algısının gelişmiş olması gerekir. Bilginin güvenilirliğinin değerlendirilebilmesi için sosyal medya okuryazarlığına ihtiyaç vardır. Ancak sosyal medya okuryazarları bilinçli medya tüketimi yaparak manipülasyon ve propaganda gibi kötü niyetli kullanımlara karşı direnç sağlayabilir. Sosyal medya okuryazarları, güvenilir kaynakları tanıyabilir, çeşitli kriterleri göz önünde bulundurarak seçme, eleme, analiz etme, değerlendirme yapabilir. Aynı zamanda sosyal medya okuryazarları kullanıcılar, kendi oluşturdukları içeriklerde de güvenilirlik unsurlarını dikkate alarak dijital vatandaşlık etik, ilke ve değerlerine uygun içerikler üretilip sosyal medyanın güvenilir platformlar olmasına katkı sağlarlar. Bu nedenle sosyal medya okuryazarlığı, güven ve güvenilirlik sorununu aşmada önemli bir role sahiptir. Güvensizlik ortamında bilgi karmaşası yaşanacağı ve karmaşa ortamında yanlış bilgilerin, manipülatif ya da diğer kötü niyetli içeriklerin yayılması ve sosyal medya okuryazarlık düzeyi düşük kullanıcılar tarafından benimsenmesi olasıdır.

4. DEMOKRASİ VE MEDYA

Hükümetin, kamu yönetiminin ve politik kararların halk tarafından seçilen temsilciler aracılığıyla gerçekleştirildiği yönetim biçimi olan demokrasi, diğer bir deyişle, halkın kendi kendisini yönetmesidir. Halk katılımı, çoğulculuk, bireylerin hak ve özgürlüklerinin yasalarla korunmuş olması ve hesap verebilirlik, demokrasiyi günümüzdeki en iyi yönetim modellerinden biri yapmaktadır ancak

bu demokrasinin kusursuz bir yönetim modeli olduğu anlamına gelmemektedir; keza demokrasilerin çöktüğü ve işlerliğini yitirdiği pek çok durum ve örnek vardır (Haas, 2021). Capstein ve Converse (2008), demokrasilerin başarısız olma sebeplerini mevcut kurumların zayıf olmasına (yargı, yasama ve seçim organları gibi kurumların güçsüzlüğüne ve bağımlılığına), dış müdahalelere ve yabancı etkilere, ekonomik eşitsizliğe (kaynak ve fırsatların adil dağılımının yapılamaması sonucunda sosyal ayrışmaların meydana gelmesine), politik kutuplaşmaya ve özgürlük ve insan hakları ihlallerine bağlamıştır. Ancak demokrasinin neden başarısız olduğunu inceleyen çalışmaların çoğu, bireylerin doğru bilgi almış, yanıltılmamış ve manipüle edilmemiş olması gerektiği noktasını atlamakta ve bireylerin zaten doğru bilgiye sahip olduğu sayılısıyla hareket etmektedir. Literatürde yalan haber, manipülasyon ve demokrasi arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar da (Mason, Krutka ve Stoddard, 2018; Demir ve Seçkin, 2021) yer almasına rağmen, ana akım çalışmalar, medya ve teknolojinin demokrasi sürecine olumlu katkıda bulunan birer araç olmasına daha çok odaklanmaktadır (Stoddard, 2014). Oysa medya, özellikle hızlı yayılan, çok katılımcılı, etkileşimli ve eşik bekçisinden yoksun yapısıyla her türlü bilgi, dezenformasyon ve bilgi kirliliğine açık hale gelmekte, kullanıcılar açısından güvenlik açığı yaratmaktadır. Demokratik bir sürecin sağlıklı işleyebilmesi için bilgi ve haberlerin tarafsız, doğru ve güvenilir olması büyük önem taşımaktadır. Medya demokrasinin temel yapıtaşlarından birisi, hatta dördüncü kuvvet olarak anılmasına rağmen, geçmişte geleneksel kitle iletişim araçlarının egemen güçlerin hizmetinde bir araç olduğuna dair çalışmalar yapılmıştır. Edward S. Herman ve Noam Chomsky, *Medyanın Kamuoyu İmalatı (Manufacturing Consent)* (2002), adlı eserlerinde beş aşamalı propaganda modelinden bahsetmektedir. Bu modele göre, medya dördüncü kuvvet, tarafsız yapı, halka hizmet eden bir araç olmak yerine mevcut statükoyu devam ettiren ve iktidara hizmet eden bir araçtır. Herman ve Chomsky'e göre, propaganda modelinin ilk aşaması *mülkiyettir*; medya şirketlerinin çoğu kâr amacı güden birkaç büyük uluslararası şirketin elinde tekelleşmiş durumdadır. Bu durumda 'özgür basın' ya da 'tarafsız haber' gibi kavramlardan bahsetmek mümkün değildir. Propaganda modelinin ikinci aşaması *sermaye* olarak ifade edilmiştir. Medya kuruluşlarının temel gelir kaynakları reklamlar olduğu için medya kuruluşları reklamını aldıkları, diğer bir deyişle ticaret yaptıkları; üzerinden para kazandıkları ticari yapıların istekleri doğrultusunda ve onların vizyonu ile uyumlu içerikler üretme eğilimi sergilemektedir. Propaganda modelinin üçüncü aşaması *kaynaklar* olarak ifade edilmiştir. Ekonomik yapılarından dolayı medya organları devlet kuruluşlarına ve başka çokuluslu şirketlere bağlı kalmak durumundadır. Bu durumda medya kuruluşlarının onların sahip olduğu statükoyu pekiştirici içerikler üretmesi ve paylaşımlar yapması kaçınılmazdır. Propaganda modelinin dördüncü aşaması *tepki* olarak ifade edilmiştir. Tepki bir medya içeriğine halkın verdiği olumsuz yanıt ve medya kuruluşları toplumun büyük çoğunluğunun ya da toplumdaki nüfuzlu kişilerin olumsuz yanıtını almak istemeyeceği için onların görüşleri ve istekleriyle aynı doğrultuda içerikler üretir ve paylaşımlar yaparlar. Propaganda modelinin son aşaması ise Herman ve Chomsky tarafından anti-komünizm olarak ifade edilmiştir. Anti-komünizm ifadesi ABD ve SSCB arasında devam eden soğuk savaş döneminde ABD'nin komünizme verdiği tepki ve medyanın benzer tepkiler gösterme eğilimine dayanarak oluşturulmuştur. Medya kuruluşları, 'iyi'lerin ve 'kötü'lerin yer aldığı iki kutuplu bir dünya algısı yaratarak bireyleri taraf seçmeye yönlendirmek, alternatif yollar ve bakış açılarını görmezden gelmeye zorlamak bakımından kullanışlı bir araç olmaktadır. Anti-komünizm, insanlara örtük bir şekilde birtakım değerler ve inançlar aşılmasını ifade etmektedir.

Sonuç olarak, medya, bir manipülasyon ve hegemonya aracı olarak egemen güçlerin hizmetinde olduğu sürece doğru bilgilendirilmiş, iyi bilinçlenmiş ve aydın bir bilgi toplumdaki bahsetmek güçleşmektedir. Medya okuryazarlığı ise medyanın gönderdiği iletileri üst bilişsel becerileri kullanarak deşifre etme aracı olarak medyanın çeşitli kötü amaçlı, çarpıtmaya yönelik, yanıltıcı içeriklerini anlamamızı sağlar. Demokratik bir toplumun temeli, güçlü bir bilgi toplumdur.

5. SONUÇ

İnternet ve dijital teknolojilerin yaygınlaşmasıyla birlikte, bireylerin dijital dünyada varlık göstermesi kaçınılmaz hale geldiğinden sosyal medya okuryazarlığı çağımızın en önemli bilgi ve beceri setlerinden biri olmuştur. Medyaya güvenmek demokratik toplumun işleyişine katkıda bulunmaktadır.

Geleneksel medyadan farklılaşmış biçimlerde olsa bile sosyal medyada da bilgi kirliliği, çeşitli dezenformasyon, mezenformasyon, algı yönetimi, propaganda teknikleri, egemen güçlerin egemenliklerini devam ettirebilmek için sürdürdükleri hegemonik yapılar ve diğer aldatmaya yönelik medya faaliyetleri yer almaktadır. Dijital vatandaşlık, bireylerin dijital dünyada etkili ve sorumlu bir şekilde hareket etmelerini sağlayan bilgi, beceri ve değerler bütünü ifade etmektedir. Dijital vatandaşlığın tam anlamıyla uygulanabilmesinin yolu da sosyal medya okuryazarlık düzeylerinin yükseltilmesidir. Medyanın olumsuz etkilerinden gerçek anlamda korunma sosyal medya okuryazarlığı bilgi ve becerileriyle gerçekleşebilir. Sosyal medya okuryazarlık düzeyi yüksek bireyler sosyal medyada karşılaştıkları iletileri seçme, eleme, analiz etme, değerlendirme, yeniden üretme gibi eylemlerde bulunurken doğru kararları verebilirler. Sosyal medya platformları geniş bir bilgi kaynağı sunmaktadır ve kullanıcılar çeşitli kaynaklardan, farklı perspektiflerden ve uzman görüşlerinden bilgilere kolayca erişebilir. Ancak kullanıcılar sosyal medya okuryazarlığı becerileriyle karşılaştıkları bilgileri sorgulamayı, güvenilir kaynakları değerlendirmeyi ve doğru ve yanlış bilgiyi seçmelidir. Sosyal medya aynı zamanda insanların fikirlerini özgürce ifade etmeleri ve demokratik tartışmalara katılmaları ve fikirlerini paylaşmaları için platform sağlamaktadır. Çeşitlilik, demokratik süreçlerde ve kapsamlı toplumsal tartışmaların gerçekleşmesinde çok değerli bir katkı olmasına rağmen, sosyal medyanın doğruluğu denetlenmeyen hızlı bilgi akışında çeşitlilik ve yalan haber, yanlış bilgi ve manipülatif içerik arasında farkı anlayabilmek için sosyal medya okuryazarlığına ihtiyaç vardır. Sosyal medya, bireylerin siyasi ve toplumsal meselelere aktif katılımını kolaylaştırmakta ve teşvik etmektedir. Diğer bir deyişle sosyal medya, demokrasinin temelini oluşturan halk katılımını arttırmakta ve sivil toplumun güçlenmesini sağlamaktadır. Ancak demokrasinin işlerliği, doğru bilgilendirilmiş aktif katılımcı vatandaşlara dayanmaktadır. Sosyal medyada insanlar, yetkililere soru sorabilir, politikaları sorgulayabilir ve halka açık tartışmalara katılabilir. Böylece sosyal medya toplumun siyasi liderleri ve kamu görevli üzerinde hesap verebilirlik sağlama potansiyeline sahip olmuş olur. Yanlış bilgi, kamusal tartışmaları itibarsızlaştırmaktadır. Yanlış bilginin geniş çevrede dolaşması, kamuoyunu şekillendirebilmekte ve demokratik süreçleri olumsuz yönde etkilemektedir. Yanlış bilgi ve yalan haberler, hükümet ve seçim süreçleri dâhil olmak üzere demokratik kurumlara duyulan güveni erozyona uğratmaktadır. Sürekli yanlış ve yanıltıcı bilgilere maruz kalan insanlar aldıkları bilgilere karşı şüpheli hale gelirler. Bu güven erozyonu ise demokrasinin temelini zayıflatabilir, çünkü vatandaşlar demokratik süreçlerle ilgili umutsuz ve ilgisiz hale gelebilir. Aynı şekilde yanlış bilgi, demokratik kurumlar açısından da tehdit oluşturmaktadır; yanlış bilginin kurumları itibarsızlaştırması söz konusu olabilmektedir. Sosyal medya okuryazarlığı, doğru ve yanlış arasında seçim yapabilen farkındalığı ve bilinç düzeyi yüksek bireyler yetiştirmek için önemlidir. Güçlü demokratik toplumlar, manipülasyondan, yanıltıcı bilgi ve içeriklerden etkilenmemiş; tam ve doğru bilgi edinmiş bireylerin katılımıyla oluşurlar. Bu tür bilgi toplumların oluşabilmesi için ise, bireylerin güvensizliğin getirdiği kaotik ortamdan uzak olup, üst bilişsel beceriler yardımıyla bilgilendirilmiş tercihler yapabilmesi gerekmektedir. Sosyal medya okuryazarlığı, aynı zamanda karşıt kamusal alan oluşturmak açısından önemlidir. Karşıt kamusal alan, farklı fikirlerin serbestçe ifade edilebildiği, çeşitlilik ve tartışmaya açık bir alanı ifade etmektedir. Ancak karşıt kamusal alanda bilgi kirliliği, yanlış ve yanıltıcı bilgi, manipülatif içerik ve diğer hegemonik yapılar arasında ayırım yapabilmek için sosyal medya okuryazarlığı becerilerine ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

Center for Media Literacy. (1999). Empowerment CML through education. <http://medialit.org>.

Choi, M., Glassman, M., & Cristol, D. (2017). What it means to be a citizen in the internet age: Development of a reliable and valid digital citizenship scale. *Computers & Education, 107*, 100-112. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2017.01.002>

Demir, M., & Seçkin, A. (2021). Demokrasi ve yalan haber: Karmaşık bir ilişki [Democracy and fake news: A complex relationship]. *Türk Psikoloji Dergisi, 36*(88), 69-84. <https://doi.org/10.2399/istp.2021.88s1.003>

- Fuchs, C. (2012). The Political Economy of Privacy on Facebook. *Television and New Media*, 13(2), 59-139.
- Fogg, B. J., Soohoo, C., Danielson, D. R., Marable, L., Stanford, J., & Tauber, E. R. (2003). How do users evaluate the credibility of Web sites? A study with over 2,500 participants. *Proceedings of the 2003 conference on Designing for user experiences*, 1-15.
- Guess, A. M., & Lyons, B. A. (2020). *Misinformation, Disinformation and Online Propaganda*. In N. Persily & J. A. Tucker (Eds.), *Social Media and Democracy: The State of the Field, Prospects for Reform* (pp. 10-33). Cambridge University Press.
- Haas, M. (2021). *Why Democracies Flounder and Fail: Remediating Mass Society Politics*. Palgrave Macmillan Cham.
- Herman, E. S., & Chomsky, N. (2002). *Manufacturing consent: The political economy of the mass media*. New York: Pantheon Books.
- İnceoğlu, Y. (2005). Medya Okuryazarlığı/Medyayı Doğru Okumak. Retrieved from http://www.academia.edu/277963/MEDYA_OKURYAZARLI%C4%9E
- Jenkins, H. (2007). Confronting the challenges of participatory culture: Media education for the 21st century (Part One). *Nordic Journal of Digital Literacy*, 2(1), 23-33. doi:10.18261/ISSN1891-943X-2007-01-03
- Jols, T., & Thoman, E. (2008). *21. Yüzyıl okuryazarlığı: Medya okuryazarlığına genel bir bakış ve sınıf içi etkinlikler*. (Çev. Cevat Elma & Alper Ketsen). Ankara: Ekonioks.
- Kapstein, E. B., & Converse, N. (2008). Poverty, inequality, and democracy: Why democracies fail. *Journal of Democracy*, 19(4), 57-68.
- Kruse, L. M., Norris, D. R., & Flinchum, J. R. (2018). Social Media as a Public Sphere? Politics on Social Media. *The Sociological Quarterly*, 59(1), 62-84. doi:10.1080/00380253.2017.1383143
- Masterman, L. (1997). *A rationale for media education*. In R. Kubey (Ed.), *Media Literacy in the Information Age: Current Perspectives* (pp. 1-28). New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- Mason, L. E., Krutka, D., & Stoddard, J. (2018). Media Literacy, Democracy, and the Challenge of Fake News. *Journal of Media Literacy Education*, 10(2), 1-10. <https://doi.org/10.23860/JMLE-2018-10-2-1>
- Media Literacy Project in Japan. (1999). Retrieved from <http://ritsumei.ac.jp/kic/so/seminar/ML/index-e.html>
- Messariss, P. (1998). Visual aspects of media literacy. *Journal of Communication*, 48, 70-80.
- Metzger, M. J., Flanagin, A. J., Eyal, K. (2003). Credibility for the 21st century: integrating perspectives on source, message, and media credibility in the contemporary media environment. *Annals of the International Communication Association*, 27(1), 293-335.
- Metzger, M. J., Flanagin, A. J., Medders, R., Pure, R., Markov, A., & Hartsell, E. (2013). The special case of youth and digital information credibility. In *Online Credibility and Digital Ethos: Evaluating Computer-Mediated Communication* (pp. 148-168).
- Moriarty, S. E. (1996). The circle of synergy: Theoretical perspectives of and an evolving imc agenda. In E. Thorson & J. Moore (Eds.), *Integrated Communications: Synergy of Persuasive Voices* (pp. 333-354). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Potter, W. J. (2010). *Media Literacy*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.
- Shabani, A., & Keshavarz, H. (2022). Media literacy and the credibility evaluation of social media information: Students' use of Instagram, WhatsApp and Telegram. *Global Knowledge, Memory and Communication*, 71(6/7), 413-431.

- Silverblatt, A., & Eliceiri, E. M. E. (2007). *Dictionary of media literacy*. Westport, CT: Greenwood Press.
- Stoddard, J. (2014). The Need for Media Education in Democratic Education. *Democracy and Education*, 22(1), Article 4.
- Thoman, E., Jolls, T., & Share, J. (2002). *Literacy for the 21st Century: An Overview & Orientation Guide to Media Literacy Education*. In R. Hobbs & D. Frost (Eds.), *The Handbook of Media Literacy Education*. Wiley.
- UNESCO. (2021). Media and Information Literacy. Retrieved from <https://www.unesco.org/en/media-information-literacy>.

Bilgi Yarışmalarının Belirleyici Unsurlarından Biri Olarak Bitki Adları: “Ben Bilirim” Örneği

Plant Names As One Of The Decisive Elements Of Knowledge Competitions: The Example Of “Ben Bilirim”

Muhammet Fatih ALKAYIŞ

Prof. Dr., İnönü Üniversitesi

fatih.alkayis@inonu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-2494-9627>

Makale Başvuru Tarihi: 06.06.2023

Makale Kabul Tarihi : 29.06.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

ÖZET

Söz varlığımız içerisinde sayısal olarak belli bir yer tutan bitki adları, hayatın her evresinde çeşitli işlevlere ve öneme sahip kavramlardır. Çeşitli bilimsel çalışmalara veya yarışma programlarına konu edilen bitki adları, bulunduğu ortamda pasif vaziyette durmamış, belli bir ağırlık teşkil ederek gücü ölçüsünde belirleyici bir konum üstlenmiştir. Bugüne kadar bitki adlarıyla ilgili olarak çok sayıda yayın yapılmış olup, bu yayınlarda bitki adları yapı, anlam, etimoloji, sözlük bilgisi açılarından ele alınmıştır. Bunların yanı sıra, yarışma programlarında yarışmacılara yöneltilen bitki sorularının akademik çalışmalara dâhil edilmesi, bilime zenginlik katacaktır. Çalışmamız için örnek olarak belirlediğimiz “Ben Bilirim” adlı yarışma programında yarışmacılara bitki adlarının sorulması, verilen cevabın doğruluğuna göre yarışmacıların puan alıp almaması gibi durumlar, bitki adlarının bilgiyi ölçmede kullanılan temel dil malzemeleri arasında bulunduğunu açıkça göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Bitki adları, Bilgi yarışmaları, Ben Bilirim, Belirleyicilik.

ABSTRACT

Plant names, which occupy a certain numerical place in our vocabulary, are concepts that have various functions and importance in every stage of life. Plant names, which were the subject of various scientific studies or competition programs, did not remain passive in their environment, but assumed a decisive position in terms of their strength by forming a certain weight. There have been many publications on plant names so far, and in these publications plant names have been discussed in terms of structure, meaning, etymology, and lexicon. In addition to these, the inclusion of plant questions posed to the contestants in the competition programs in academic studies will enrich the science. In the competition program "Ben Bilirim", which we set as an example for our study, situations such as asking the names of the plants to the contestants and whether the contestants get points according to the correctness of the answer clearly show that plant names are among the basic language materials used to measure knowledge.

Keyword: Plant names, Knowledge competitions, Ben Bilirim, Decisiveness.

1. GİRİŞ

Amaç

Çalışmanın amacı, “Ben Bilirim” adlı yarışma programın Final kısımlarında yarışmacılara sorulan bitki adlarının neler olduğunun¹ ve bu adların yarışmacıların bilgi düzeylerini ölçmedeki belirleyicilik durumunun ortaya konmasıdır.

Kapsam

Çalışmanın kapsamını, Youtube ve <https://www.tv360.com.tr> adresleri üzerinden erişim sağlanan ve Final kısımlarında bitkilerle ilgili sorular bulunan “Ben Bilirim” adlı yarışma programının 10 adet örnek yayını oluşturmaktadır. Final kısımlarında sorular bazı başlıklar altında yani tasnif edilmiş biçimde verildiği için bu yayınların sadece Final kısımları² incelemeye tabi tutulmuştur.

Yöntem

Çalışmada alan taraması, veri toplama-inceleme ve çıkarım elde etme gibi yöntemler izlenmiştir.

Bitkiler, kendilerine yüklenen adlarla insanın zihninde şekillenen, duygu ve düşünce dünyasında önemli karşılıklar bulan varlıklardır. Söz yapısı bakımından ele alındığında bitkilere verilen adlar, nasıl ki dilimizin teknik yönden gelişmişliğini ortaya koyuyorsa, anlam bakımından da -deyim yerindeyse- Türkçenin damak tatlarını oluşturmaktadır.

Bitkiler kimi insanlar için terzilik, berberlik, öğretmenlik gibi bir meslek alanı; resim, müzik, tiyatro gibi bir sanat dalı; kahvehaneye gitmek, spor yapmak, gezmek-dolaşmak gibi bir etkinlik aracı değerindedir. Hayatın hemen her alanında yer bulmuş bu varlıkların insan yaşamı için yüksek bir değer taşıdığı, kolaylıkla tahmin edilebilir.

İnsanoğlunun bitkilere olan ilgisi ilk günden itibaren artarak devam eder. Bu ilgi, kimi insanlarda zamanla tutkuya dönüşebilir. Nasıl ki belli bir meslek veya sanat dalında öne çıkmış bir insanın adı o alanla birlikte hatırlanıyorsa, bitkilere gönül vermiş kişilerin adları söylendiğinde de o an zihinlerde yaprakların³ yeşerdiği, güllerin açtığı ve yüzlerde tebessümün olduğu durumlarla karşılaşılabilir.

“İnsanoğlu, dil gücünün, dil yetisinin yanında, çevresine, yaşadığı dünyaya ait sürekli deneyimler edinme, tanıma yetisine de sahiptir... İnsan zihninde var olan bir yeti, dünyadaki nesnelere sınıflandırmayı, genel kavramlara ulaşmayı sağlar” (Aksan, 1999: 40). “Bitkilerin adlandırılmasında bitkinin kullanılışı, görünüşü ve yetiştiği ortamın da dikkate alındığı anlaşılmaktadır” (Duran, 1998: 224). “Türkiye Türkçesinde kullanılan bitki adlarını basit, türemiş ve birleşik yapıları üzere üç ana başlık altında inceleyebiliriz... Kavram bakımından birleşik bitki adları ise insana özgü özellikler taşıyanlar; hayvan, organ, eşya-nesne, tür, yer adları ve benzetmelerle kurulanlar olmak üzere çeşitli yönlerden değerlendirilebilmektedir” (Alkayış, 2019b: 17-18).

Bugüne kadar bitki adlarıyla ilgili olarak, şahsımın çalışmaları da dâhil olmak üzere⁴, çok sayıda yayın yapıldı. Bu yayınlarda bitki adları yapı, anlam, etimoloji, sözlük bilgisi açılarından ele alındı. Bitki adları konusunda dilbilimciler, botanikçiler, eczacılar, ormancılar, ziraatçılar vb. meslek erbapları⁵ çeşitli yayınlar ortaya koydular. Ancak çevremize, gelenek göreneklerimize, sosyo-ekonomik yaşamımıza dikkatli ve seçici bir gözle baktığımızda bitki adlarının yalnızca dilbilim, botanik, sağlık,

¹ Bu yarışma programının *Final* kısmında, önde giden yarışmacı diğer yarışmacıya belli bir fark atıp birinciliği garantilemişse bitkilerle veya diğer alanlarla ilgili sorulara geçilmeden ya da bu alanlardaki sorular tamamlanmadan program sona erebiliyor.

² Bitki adları bu yayınların sadece bazılarında yer almaktadır. Biz bu çalışmada, içerisinde bitkilerin geçtiği 10 adet örnek yayını ele aldık.

³ Yaprak” sözcüğü, TEMA Vakfı kurucularından olan Ali Nihat Gökyiğit’in mahlasında geçmektedir. Ali Nihat Gökyiğit’e TEMA Vakfı gönüllülerince “Yaprak Dede” unvanı verilmiştir (bk. Wohlleben, 2018: 5, 11).

⁴ Makalenin Kaynaklar kısmında belirtilen “Alkayış 2007; Alkayış 2008; Alkayış 2009; Alkayış 2019a; Alkayış 2019b” adlı çalışmalara bakınız. Alkayış’a ait 2008, 2009 ve 2019a tarihli çalışmalar, Alkayış 2007’den hareketle üretilmiştir. Elinizdeki bu makale ise Alkayış 2007 ile kısmen ilgili bir çalışmadır.

⁵ Bu ve benzer ifadeler için bk. Alkayış 2019b, s.16. Ayrıca “Alkayış 2019b s.16”da “etnobotanik” kavramı hakkında <http://etnofertug.blogstop.com> adresinden alıntılanmış bilgi yer almaktadır.

tarım alanlarında değil, aynı zamanda ekranlarda, daha da özele inerek yarışma programlarında kullanıldığını görebiliriz.

2. DEĞERLENDİRME

“Yarışma” kavramı Türk Dil Kurumu’na ait Türkçe Sözlük’te (2005: 2139) şöyle tanımlanmaktadır: “1. Yarışmak işi, 2. Bilgi, yetenek, güzellik vb.nde üstünlüğünü göstermek için yarışmak işi, yarış, yarışım, 3. Ticarete üstünlük kazanma çabası, rekabet”. “Yarışmaların sonunda mutlaka bir ödül bulunur. Bu ödül maddi olabileceği gibi manevi bir ödül de olabilmektedir” (İğde, 2019: 71).

“Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve bu yaygınlaşmanın arka planında bulunan teknolojik gelişmişlik seviyesi, toplumları bilginin erişilebilirliğinin kolaylaştığı bir yaşam alanına doğru yönlendirmiştir... Şüphesiz ki kitle iletişim araçları arasında bu dönüşüm üzerindeki en büyük pay, televizyona aittir” (Satır, 2019: 33). Ben Bilirim adlı yarışma programı tv360 kanalında yayınlanmaktadır. “Hafta içi her akşam, Alper Ateş’in eğlenceli sunumu ile yayınlanan programda 4 katılımcının hem hızlı düşünme hem de doğru cevaba ulaşma rekabetine ekran karşısındaki seyirciler de eşlik ediyor” (<https://www.tv360.com.tr>).

Ben Bilirim adlı yarışma programında bitki adları değişken aralıklarla sorulmakta ve programın genelinde bir miktar yer tutmaktadır. Bu programda yarışmacılara bitki adlarının sorulması, verilen cevabın doğruluğuna göre yarışmacıların puan alıp almaması gibi durumlar, bitki adlarının bilgiyi ölçmede kullanılan temel dil malzemeleri arasında bulunduğunu açıkça göstermektedir. Bu durum, bitki adlarının kendisine ait bir anlam derinliğinin olduğunu, insanoğlunun zihninde-ezberinde sebepsizce yer tutmadığını ortaya koymaktadır.

Aşağıda, içerisinde bitki adlarının sorulduğu 10 adet örnek yayın seçilmiş ve bunlar, soru alanları (kategorileri) ile birlikte verilmiştir. Tarih sırasına göre dizilmiş bu yayınların dördü 2019 yılına, biri 2020 yılına, üçü 2021 yılına, biri 2022 yılına, biri 2023 yılına aittir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, sadece final kısımlarını ele aldığımız bu yayınların her birinde beşer adet soru alanı ve ikişer adet bitki sorusu mevcuttur.

Örnek Yayınlar ⁶

02.10.2019 – Ben Bilirim

Soru alanları: Genel Kültür / Spor / Sinema / Turizm / Bitkiler

Sorulan bitki adları: Ihlamur / Mercimek

08.10.2019 – Ben Bilirim

Soru alanları: Müzik / Genel Kültür / Tarih / Bitkiler / Sinema

Sorulan bitki adları: Kır Çiçeği / Küspe

11.10.2019 – Ben Bilirim

Soru alanları: Tarih / Bitki / Genel Kültür / Coğrafya / Sanat

Sorulan bitki adları: Paşa Kılıcı / Kızılağaç

16.10.2019 – Ben Bilirim

Soru alanları: Bitkiler / Televizyon / Giyim / STK / Müzik

Sorulan bitki adları: Kaktüs / Japon Armudu

07.12.2020 – Ben Bilirim

⁶ Bu başlık altında verilen yarışma programlarının tarihlerini “gün, ay, yıl” olarak belirtirken aralara nokta koyduk. Ancak, Youtube üzerinden tarama yaptığımızda burada noktaların kullanılmadığını gördük. Youtube taraması yapmak isteyenlerin bu durumu göz önünde bulundurmaları; gerekirse hem noktalı hem noktasız olarak tarama yapmaları, programa erişim açısından uygun olacaktır.

Soru alanları: Coğrafya / Bitkiler / Oyunlar / Genel Kültür / Kemal Sunal

Sorulan bitki adları: Melisa / Efelek

31.03.2021 – Ben Bilirim

Soru alanları: Sağlık / Atasözleri / Bitkiler / Genel Kültür / Arkeoloji

Sorulan bitki adları: Adamotu / Bağboğan

25.05.2021 – Ben Bilirim

Soru alanları: Yazarlar / Tatlılar / Bitkiler / Spor / Tekstil

Sorulan bitki adları: Yulaf / Sarmaşık Otu

22.12.2021 – Ben Bilirim

Soru alanları: Bitkiler / Ekonomi / Genel Kültür / Müzik / İznik

Sorulan bitki adları: Dağ Çileği / Kayıngiller

02.12.2022 – Ben Bilirim

Soru alanları: Coğrafya / Genel Kültür / Tarih / Müzik / Bitkiler

Sorulan bitki adları: Çobandüdüğü / Vanilya

25.01.2023 – Ben Bilirim

Soru alanları: Anlam Bilgisi / Tarih / Genel Kültür / Bitkiler / 90'lar Sinema

Sorulan bitki adları: Petunya / Havacıva

İçerisinde bitki adlarının geçtiği 10 adet örnek yayının her birinin “Final” kısmında beşer adet soru alanı (soru kategorisi) ile ikişer adet bitki sorusu ve cevabı bulunmaktadır. Aşağıda belirtilen toplam 20 adet bitki adı, kökeni itibarıyla yani etimolojik açıdan şu kaynak dillere dayanmaktadır:⁷

Ihlamur (< Yun. flamuri)

Mercimek (< Far. mercümek)

Kır Çiçeği (< T. kır + çiçeği)

Küspe (< Far. küsbe)

Paşa Kılıcı (< ? paşa + T. kılıcı)

Kızılağaç (< T. kızıl + ağaç)

Kaktüs (< Fr. cactus < Yun.)

Japon Armudu (< öz. is. Japon + Far. emrüd + T. -u)

Melisa (< Yun. melissa)

Efelek (< Yun. afâki)

Adamotu (< Ar. âdem + T. otu)

Bağboğan (< Far. bāğ + T. boğan)

⁷ “Küspe” kelimesinin köken bilgisi kaynağı “Kubbealtı Lugatı”dır. Diğer 19 adet bitki adının köken bilgisi kaynağı ise “Alkayış, 2019b” adlı eserdir. “Alkayış, 2019b” isimli kaynak eserin içinde bitki adlarının kökeni, yapısı, tanımı gibi konularla ilgili olarak çok sayıda kaynağa yer verilmiştir. Biz “Alkayış, 2019b” adlı eserin dayandığı kaynakları buraya almadık, sadece bu eseri kaynak göstererek bitki adlarının köken bilgisini verdik. Sayfa numarası da belirtmedik. Ayrıca, herhangi bir “birleşik kelime” kaynak eserde tek kelime olarak geçebilmektedir. Örneğin, sarmaşık otu, kaynak eserde sarmaşık olarak geçmektedir. Bu yüzden bir kavramın etimolojisi verilirken kaynak eserin farklı sayfalarına bakmak icap edebilmektedir.

Yulaf (< Far. alaf)
Sarmaşık Otu (< T. sarmaşık + otu)
Dağ Çileği (< T. dağ + çileği)
Kayıngiller (< T. kayın + -giller)
Çobandüdüğü (< Far. çōbān + T. düdüğü)
Vanilya (< Lat. vagina)
Petunya (< Fr. petunia)
Havacıva (< Ar. hevā + Far. jī ve- cī ve)

3. SONUÇ

“Bitki adları bir milletin hayal gücünün derinliğini, kıvrak zekâsını, espri anlayışını, tabiata bakış açısını ve hayati kavrayış biçimini ortaya koyan dil hazineleridir” (Alkayış, 2019b: 426). Böylesine geniş kullanım sahasına sahip olan bu adların birçok bilim dalının temel malzemelerinden olması, günlük hayatta belli bir sıklıkla kullanılması, ekranlarda merak uyandıracak şekilde sorulması vb. bizlere bu kavramların önemini kolaylıkla fark ettirmektedir.

Bu makalede; “Ben Bilirim” adlı yarışma programının Final kısımlarında yarışmacılara sorulan bitki adlarının neler olduğunu ve bu adların yarışmacıların bilgi düzeylerini ölçmedeki belirleyicilik durumunu ortaya koymaya çalıştık. Bu belirleyicilikte, puanları ölçüsünde, bitki adlarının bir yerinin ve değerinin olduğu açıktır. Bu bitki adlarından bazıları Türkçe kökenli bazıları ise başka dillerden alıntılanmış sözcüklerdir.

Türk insanının kendi dil yeteneğini kullanarak Türkçenin söz varlığından hareketle üretmiş olduğu Türkçe bitki adları, gerçek hayattan izler taşıyan ve bilimin malzemesini oluşturan unsurlardandır. Bu dil malzemelerine yer verilmeden bazı alanlarda sağlıklı bilimsel çalışmaların yapılamayacağı, en azından istenen düzeyde ilerlemenin kaydedilemeyeceği, bir gerçektir. Çeşitli yarışma ve elemelerde bitki adlarına belli aralıklarla başvurulması, bitki adlarının “bilmek ve bilmemek” arasındaki geçişleri sağlamada kullanılan ölçütlerden bir tanesi olduğunu göstermektedir. Bitki adlarının yarışma programlarında veya çeşitli sınavlarda ilgililere yöneltilmesi ve bu programların televizyon ya da sosyal medya araçlarıyla geniş kitlelere duyurulması, gerek katılımcılara gerekse izleyicilere Türkçenin söz varlığının ve anlam dünyasının ne kadar geniş olduğunu fark ettirecek; bu kavramların Türk insanının zihninde canlılık kazanmasını sağlayacaktır.

KISALTMALAR

Ar. Arapça
Fr. Fransızca
Far. Farsça
Lat. Latince
öz. is. Özel İsim
T. Türkçe
Yun. Yunanca
vb. ve benzeri/benzerleri

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (1999). Anlambilim, Engin Yayınevi: Ankara.
- Alkayış, M. F. (2007). Türkiye Türkçesinde Bitki Adları (Danışman: Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri.
- Alkayış, M. F. (2008). “Türkçede Bitkileri Adlandırma Yolları”, Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri 20-25 Ekim 2008, s.363-386, (Doktora Tezinden Üretilmiştir), TDK Yayınları-Ankara.
- Alkayış, M. F. (2009). “Türkçede Kullanılan Alıntı Bitki Adları”, (Doktora Tezinden Üretilmiştir), Turkish Studies, Volume 4/4 Summer, s.71-92.
- Alkayış, M. F. (2019a). “Kökeni Tespit Edilemeyen Bazı Bitki Adları ve Bunların Tartışmaya Açılması”, (Doktora Tezinden Üretilmiştir), III. Uluslararası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Sempozyumu (25-27 Haziran 2019, Nevşehir/Türkiye), www.ressccongress.com, Bildiri Tam Metin Kitabı, s. 763-785.
- Alkayış, M. F. (2019b). Türkiye Türkçesinde Bitki Adları, (Doktora tezinin basılmış hâli). Hiperyayın: İstanbul.
- Duran, A. (1998). “Türkçede Bazı Bitki Adlarının Veriliş Sebepleri”, Türk Dili, Mart-1998/I, Sayı: 555, s.223-229, Türk Dil Kurumu (TDK) Yayınları: Ankara.
- İğde, M. E. (2019). “Mobil bilgi yarışmalarının kullanımları üzerine görgül bir çalışma: Hadi bilgi yarışması örneği”, Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi - Nosyon: International Journal of Society and Culture Studies 2019, 3, 66-79.
- Satır, M. E. (2019). “Bilginin Seyirlik Hale Dönüştürülmesi ve Kim Milyoner Olmak İster Programı Özelinde Bilgi Yarışmaları Üzerine Bir İnceleme”, Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi, (<https://dergipark.org.tr/> erişim tarihi: Aralık 2022, Ocak 2023), Cilt 1, Sayı 1, Toplam ss.31-42.
- Türkçe Sözlük (2005). Türk Dil Kurumu Yayınları, 10.baskı: Ankara.
- Wohlleben, P. (Çeviren: Ali Sinan Çulhaoğlu), (2018). Ağaçların Gizli Yaşamı, 1. Baskı, Kitap Kurdu: İstanbul.

İnternet Araçları ve Kaynakları

Google

<https://www.google.com/search?client=opera&q=türkçe+ingilizce+çeviri&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8> (Türkçe-İngilizce Çeviri; Erişim Tarihi: 14.05.2023).

<https://www.google.com/search?client=opera&q=türkçe+ingilizce+çeviri&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8#bsht=CgVic2hocBIECAQwAQ> (Türkçe-İngilizce Çeviri; Erişim Tarihi: 15.05.2023).

<http://etnofertug.blogstop.com> (2007 ve öncesinde erişim sağlanmıştır)

<https://www.tv360.com.tr/yasam/ben-bilirim--717> (erişim tarihi: 5.12.2022)

<https://www.youtube.com> (erişim tarihi: Aralık 2022-Mayıs 2023)

Kubbealtı Lugatı Cep Telefonu Uygulamaları Sözlüğü.

Türk Dil Kurumu Cep Telefonu Uygulamaları Sözlüğü.

ANLAM BİLİMİ

MTÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi • Cilt 3 / Sayı 1 / 2023